

MEDIÁRIUM

KOMMUNIKÁCIÓ – EGYHÁZ – TÁRSADALOM

2012.

VI. évfolyam 1-2. szám

Debrecen

MEDIÁRIUM

KOMMUNIKÁCIÓ – EGYHÁZ – TÁRSADALOM

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Kommunikáció- és Médiatudományi Intézetének folyóirata

2012. VI. évfolyam 1–2. szám

Szerkesztőség: 4026 Debrecen, Péterfia u. 1–7.

Telefon: +36 52/518 525

E-mail: mediarium@licium.hu

Internet: www.licium.hu/mediarium

Felelős kiadó: Fekete Károly rektor

Készült a Kapitális Nyomdában, Debrecenben

Felelős vezető: ifj. Kapusi József

ISSN 1789–0357

Szerkesztőség:

FEKETE KÁROLY (főszerkesztő)

BARÁTH BÉLA LEVENTE, VITÉZ FERENC (felelős szerkesztők)

BEREK SÁNDOR, GONDA LÁSZLÓ, LOVAS KISS ANTAL, KMECZKÓ SZILÁRD,

OLÁH RÓBERT, PUSZTAI GABRIELLA (szerkesztők)

ARANY LAJOS (olvasószerkesztő)

Borítóterv: Bodnár Zsolt

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Kéziratokat a szerkesztőség és/vagy a felelős szerkesztők e-mail címére várunk

(barathb@drhe.hu; ferko824@gmail.com).

A meg nem rendelt, el nem fogadott kéziratokat nem őrizzük meg.

TARTALOM

Fórum

- NÉMETH NÓRA VERONIKA
Az olvasásra nevelés aktuális kérdései és válaszai 5
- BOCSI VERONIKA – KARASSZON DEZSŐ – PUSZTAI GABRIELLA
Zeneértő hallgatók a felsőoktatásban 33

Műhely

- VITÉZ FERENC
*A fotográfia és a halál. Ekphraszisz és képi illokúciós aktus
Kosztolányi Dezső A csúf lány című tárcanovellájában* 51

Örökség

- KOVÁCS ÁBRAHÁM
*A debreceni új ortodoxia tovább élése:
Csiky Lajos belmisszió-teológiai elképzelései* 75

Szemle

- ARANY LAJOS
*Líráközpontú műnem-integráció, több műfajúság
és kifejezőerő (Juhász Ferenc: A Pegazus istálló)* 100
- NÉMEDI GUSZTÁV
*Tisza István és emlékezete (Tanulmányok Tisza István
születésének 150. évfordulójára)* 107
- OLÁH RÓBERT
*Szögi László: Magyarországi diákok németországi
egyetemen és akadémiákon, 1526–1700* 115
- FEKETE KÁROLY
*A világ képétől a világképig
(Aknay János kiállítása elé;
Ünnepre hangoló a DRHE karácsonyi koncertjén)* 119
- VITÉZ FERENC
*A debreceni fotóművészet keresztmetszete.
80 éves a Debreceni Fotóklub* 124

Az olvasásra nevelés aktuális kérdései és válaszai

Miért van szükségünk az olvasásra? Röviden a Szávai Ilona (Szávai, 2009) szerkesztésében megjelent kötetcímmel is válaszolhatunk, mert „*Olvasni jó!*” A kérdés bővebb kibontásához Harsányi Istvánt (a pedagógust, a tehetség gondozással foglalkozó pszichológust, Durkó Mátyás kortársát) idézhetjük: „Még a mai sietős és siettető világban is érdemes mindennapos szükségletünké tenni az olvasást, mert fejleszti szókincsünket, szóbeli és írásbeli kifejezőképességünket, fogalmazásunkat, fogalomkincsünket, egész gondolkodásunkat” (Harsányi, é. n. 17). Az olvasás jelentőségét továbbá abban látja a szerző, hogy hatására bővül ismeretanyagunk, fejlődik személyiségünk, gazdagodik érzelemlámpánk. Harsányi hitt abban, hogy „minden ember olvasóvá nevelhető, sőt rendszeres olvasóvá nevelheti önmagát” (Harsányi, é. n. 18).

Az olvasáspedagógia kérdéseivel foglalkozó szakirodalomból tematikusan választottunk ki kutatásunk szempontjából releváns részeket, vonatkozó idézeteket. Előbb az olvasáspedagógia témakörébe tartozó kutatásokat, vizsgálati eredményeket és olvasásfejlesztő, olvasást elősegítő programokat, módszereket mutatunk be, majd az olvasóvá nevelés szegmenseire térünk ki. Szólunk a mese, az iskola (azon belül a kötelező olvasmányok) és a könyvtár szerepéről, illetve az elektronikus olvasás néhány sajátosságáról.

Olvasáspedagógia: problémák, kérdések, válaszok

A műveltségi kánon átadásának és a szocializáció legfontosabb helyszíne a család és az iskola. Az olvasásfejlesztés szempontjából e szocializációs szintek feladatát, tradícióját és lehetőségeit vázoljuk fel. Az iskolai oktatás a tanári munka (előadás) mellett az információ- és tudásszerzésben az olvasás technikájára épít. Az oktatás célja a kerettanterv szerint az új műveltségismeretanyagra való felkészítés, ami az infokommunikációs technológia korában az információ megszerzését, kiválogatását, újrastrukturálását jelenti. Ez a fajta tudásátadás és tanulás más típusú olvasási módszert, szövegértési attitűdöt takar (Dán, 2001).

„Az olvasást általában tágabb értelemben használjuk. Nemcsak a nyelvi jelek dekódolását jelenti, hanem mindazokat a kognitív műveleteket, amelyek a szöveg értelmezéséhez, alkalmazásához nélkülözhetetlenek. A szövegértés elvlaszthatatlan a szövegalkotástól, azzal együtt fejlődik. A szöveg befogadásához szövegalkotásnak kell kapcsolódnia, a megértés színvonala szóbeli vagy írásbeli szövegműfajokkal mutatható be” (Dán, 2001).

A kulturális tőke elméletéből kiindulva, az olvasáshoz való viszonyt az iskolán túl a családi példa, az otthoni légkör (olvasnak-e a szülők, járnak-e könyvtárba, ajándékoznak-e könyvet, olvasnak-e a gyermeknek stb.) is jelentősen befolyásolja (Bourdieu, 2008). A Máté-effektus – a hátrányos helyzet (alacsony iskolai végzettség, kevésbé urbanizált lakóhely, rosszabb infrastruktúralis környezet, rossz egészségi állapot) – a nem olvasók táborát erősíti, ugyanakkor „akiknek jobbak a társadalmi körülményei és adottságai, azoknak adatnak meg a kultúra, az olvasás áldásai is” (Gereben, 1997).

A PISA-eredmények az oktatási módszerek mellett a tanulók szocioökonómiai státuszára is vonatkoznak. Vajon az olvasási képességeket mi befolyásolja erőteljesebben? Hogyan állapítható meg az olvasási képesség minősége? Horváth Zsuzsanna szerint: „olvasni az tud jól, aki a mindennapi életben és a közéletben megkívánt, illetve a maga számára értékes, fontos olvasnivalókat megérti és használni tudja [...] Jól olvasóknak tartjuk azokat, akik nehéz szövegekbe és összetett ábrákba ágyazott fogalmakat képesek elolvasni, megérteni, elemezni, ezekből következtetéseket levonni. Ilyen szintű teljesítmény lehetővé teszi az olvasmányok hosszas és rendszeres tanulmányozását, olyanokét is, mint például a jogi dokumentumok, a kormányjelentések, a szakmai lapok” (Horváth, 1994. 98). Dán Krisztina hozzászól: az olvasás az ismeretszerzés mellett fontos szerepet tölt be a szépirodalmi alkotások befogadásában, s az ehhez kapcsolódó értékátadásban egyaránt. Harsányihoz hasonlóan kiemeli az érzelmi fejlődésben játszott szerepet is (Dán, 2001).

A PISA¹ vizsgálatok a szövegértés felől közelítik meg az olvasást. A nemzetközi vizsgálat 2009-es szövegértési adatai alapján a listavezetők a távol keleti

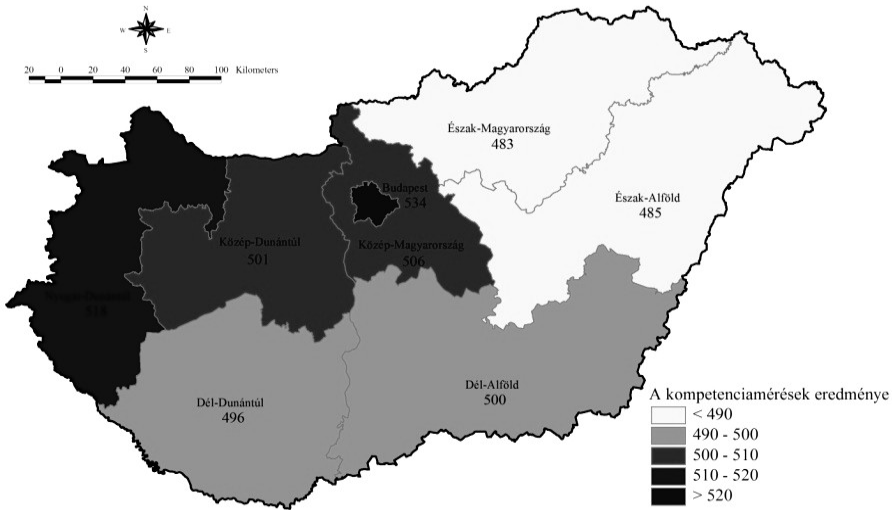
¹ PISA (*Programme for International Student Assessment* = A nemzetközi tanulói teljesítménymérés programja) PISA-vizsgálatokat az OECD szervezésében a kilencvenes évek óta végznek. Három területen mérik fel a 15 éves diákok képességeit: szövegértés, matematika és természettudomány. A vizsgálatokat 2000 óta háromévente ismétlik meg. A szövegértés hangsúlyos szerepet kapott a 2000-es és a 2009-es felmérésben. A szövegértési vizsgálatban azt mérik, hogy a diákok olvasási képességei mennyire alkalmasak a mindennapi élethelyzetekben történő eligazodáshoz. A kom-

országok (Sanghaj, Hongkong, Szingapúr, Korea), s csak egy európai országnak sikerült az elsők között végezni: Finnországnak. A „finn-csoda” a PISA-vizsgálatok kezdetétől vezető helyzetbe hozza „testvéreinket”. Magyarország a középmezőnyben végzett, az alábbi országok társaságában: USA, Anglia, Németország, Dánia, Svédország. Hazánkhoz hasonló adatokat produkált Észtország és Lengyelország is. Viszont a szomszédjaink (Románia, Csehország, Szlovákia) az OECD-átlagnál rosszabb teljesítményt értek el. A finn és az ázsiai országok kiugró teljesítménye mögött – Péterfi (2011) szerint – az oktatási rendszerben keresendő a megoldás kulcsa. Az oktatási rendszer minősége azonban nem egyenlő az oktatásra költött pénz mennyiségével. Sőt, még egyenes arányosságot sem lehet felfedezni. A kérdés az, hogy „a különböző képességszinteken elhelyezkedő fiatalok arányán miként tudnak változtatni, a tanulók hány százalékát sikerül felfelé elmozdítani” (Péterfi, 2011.).

A változás – a PISA-vizsgálatok tükrében – Magyarországon biztató képet mutat. Feltételezzük, hogy a javuló tendencia mögött részben a kompetenciaalapú oktatás fokozatos elterjedése áll. A PISA-módszer a használható tudásról, a képességek használatáról ad jelentést. A korábbi „tudásalapú” ismeretátadás helyett mára a képességeket fejlesztő „kompetencia alapú” oktatás terjedt el. A 2000-ben végzett kutatás még „váratlanul” érte mind a tanulókat, mind a pedagógusokat. Feltételezzük, hogy az elmúlt évtized alatt a tanárok egyre tudatosabban készítették fel diákjaikat a nemzetközi megmérettetésre.

A PISA eredményeit érdemes kiegészíteni és összevetni az országos kompetenciamérés adataival (Péterfi, 2011). A kompetenciovizsgálatok árnyaltabban szemléltetik Magyarország regionális különbségeit. A térképen a sötétebb árnyalattal jelölt területeken értek el jobb szövegértési eredményt a diákok (lásd: 1. ábra).

potenciák felmérése mellett adatokat gyűjtenek a tanulók szocio-ökonómiai státuszáról is, mely adatok héttérként szolgálnak az iskolai teljesítmény mögött húzódó befolyásoló tényezők értelmezésére (forrás: <https://mypisa.acer.edu.au/>)

1. ábra: Kompetenciamérés (szövegértés) eredményei a 2008-as adatok alapján²

Finnország példája az olvasás és szövegértés minőségi tanításában, a PISA-felmérések alapján, vitathatatlan (Bartos, 2009). Az oktatás globális átalakítása mellett 2001–2004 között hirdették meg az *Olvasó Finnország* programot, melynek sikerét a számokban is mérhető eredmények bizonyítják. A finn modell alapját – a felzárkóztató programok kidolgozása és beindítása mellett –, a nemi különbségek csökkentésének céljából, a fiúk olvasását motiváló módszerek képezték. Az iskolai és otthoni olvasás mennyiségi növelése mellett a könyvtárhasználat erőteljesebb elterjedése érdekében is indultak együttműködések az érintett intézmények között. Szakszemponttól eltérően minden pedagógus felelősségét hangsúlyozták az olvasás és a szövegértés elősegítésében. A pedagógusok, elsősorban a tanítók, módszertani képességeit is továbbfejlesztendő feladatként kezelték. Szintén a pedagógustársadalmat érinti az a programrész, mely a gyermek- és ifjúsági irodalom tételeit ismerteti meg a tanárokkal.

Az olvasás tevékenységének új erővel való feltöltését segítették az országosan meghirdetett irodalmi vetélkedők és a kiosztott irodalmi díjak. Ehhez a média segítségét vették igénybe. A programok hatására a finn gyermekek nem

² A kompetenciamérés adatainak forrása: http://www.kir.hu/okmfit/files/OKM_2009_Orszagos_jelentes.pdf (A térképet Péntes János készítette.)

csupán aktívabb olvasókká, hanem többet és jobban író diákokká váltak. Meseíró pályázatok és olvasást propagáló rendezvénysorozatok (*Olvadás hete, Kedvenc könyvek napja stb.*) segítik az olvasási attitűd előmozdítását. A szakemberek az olvasás megszerettetésében a családnak igen nagy szerepet tulajdonítottak. Ennek érdekében támogatják a családi könyvtár bővülését, a folyóirat- és hírlap-előfizetéseket. A szülő és gyermek közös meseolvasása egészen 10–12 éves korig természetes Finnországban. A finnek nemcsak a hagyományos könyvek, folyóiratok, újságok olvasására biztatták a fiatalokat, de éltek a technológia legújabb vívmányainak olvasást elősegítő lehetőségeivel is. Ingyenes Nemzetközi Digitális Gyermekkönyvtár (ICDL) és számos keresőprogram segíti a gyerekeket, fiatalokat (szüleikkel, tanáraikkal együtt) az irodalomban való tájékozódásban. Mindehhez, a televízió előnyét kihasználva, a finn könyvtárosok a népszerű tévéműsorokat is felhasználták.

A „Finn-csoda” képét Nagy Attila (2009) meglátásaival kell kiegészíteni, hiszen a társadalmi rétegzettség eltér hazánk és Finnország között. A finnek középosztálya sokkal nagyobb részt tesz ki a teljes társadalomban, mint a magyar középosztály (Kolosi, 2000). Nagy az IEA³-vizsgálatok kapcsán már a ’90-es évek közepén rámutatott a magyar és a finn oktatás közötti különbségekre. A finnek előnyét a felnőtt lakosság könyvtárhasználatában, az iskolai nyelvhasználatban, a televízióban sugárzott adások feliratos változatának alkalmazásában látja. Az iskolai eredményesség a pedagógustársadalomnak is köszönhető. Nagy Attila rámutat, hogy 1977-től a finnek külön hangsúlyt fektettek a jó minőségű pedagógusképzésre, ami mellé társadalmi és anyagi megbecsültség is járul (Nagy A., 1994). A társadalom gazdasági átalakulása és a pedagóguspálya gyors presztízsnövekedése nem várható el rövid időn belül, de a másik tényező, mely a jó PISA-eredményeket magyarázhatja, nem feltétlen gazdasági vagy politikai döntés. Az erős családi háttér – mely a finnek esetében a szülő-gyermek közötti rendszeres és több témakörre kiterjedő beszélgetéseket is magában foglalja – szintén kedvező hatást eredményez a szövegértési, olvasási vizsgálatoknál (Nagy A., 2009).

A finneké mellett számos más jó példát is találhatunk. A lehetséges programok közül *Az olvasáskultúra fejlesztése* című kötetben számos további jó gyakorlatot is megismerhetünk. A britek például a korai olvasás és könyvhaszná-

³ IEA = International Association for the Evaluation of Educational Achievement (Tanulási Eredményeket Vizsgáló Nemzetközi Szövetség)

lat megszerettetésére ösztönzik a kisgyermekes családokat. A hátrányos helyzetűeknél külön figyelmet fordítanak a lehetőségek és elérhetőségek megteremtésére. (A *Bookstart* program keretében már a néhány hónapos csecsemőt meglátogató védőnő könyveket visz a családnak. Ez a fajta érték- és szemlélet-irányító magatartás lassan és csak hosszú távon fejt ki hatását.⁴)

Svédországban is indultak a brit és finn módszerekhez hasonló kezdeményezések, de tovább bővítették olyan programokkal, melyek a családokat szólították fel az egyúttolvasásra. A *Mindenki unokái*,⁵ illetve az *Olvass nekem, Apa!*⁶ című kampányok segítségével az intergenerációs és kulturális különbség feloldását is célul tűzték ki. A konkrét olvasóvá nevelő, olvasást motiváló programokon kívül Finnországban, Norvégiában és Svédországban a könyvkiadókat, könyvterjesztőket is kiemelt támogatásban részesítették. Ezzel a könyvtárak állománybővítése mellett a kortárs irodalom aktorait is segítették (Bartos, 2009).

Olasóvá nevelés: mesék, kötelező olvasmányok és könyvtárak

Hol terem a jó olvasó? Ez a címe Nagy Attila 1994-es publikációjának, melyben a szerző arra keresi a választ, hogy kinek, minek a hatására válik a gyermekből olvasó felnőtt (Nagy A., 1994). Az olvasás egy belső képteremtő folyamat, melynek alapját az iskola előtt kell lerakni. A születéstől kezdve a szülő (elsősorban az anya) beszéde, történetei, meséi segítik hozzá a gyermeket ahhoz, hogy ez a képalkotó folyamat működésbe lépjen, s minél könnyebben, hatékonyabban működjön (Honti, 1975). A túlzott tévénézés hátráltatja a képalkotást, hiszen ebben az esetben készen kapja a néző a fikciót, így nincs rákényszerítve, hogy maga állítsa azt elő (Buckingham, 2002).

⁴ A *Bookstart* program Birminghamben indult el 1992-ben, s tíz év alatt országos programmá nőtte ki magát (Bartos Éva, 2009).

⁵ A program célja a generációk és különböző etnikai kultúrák közötti találkozási elősegítése. A fő motivációk mellett a kommunikáció és anyanyelvi fejlesztés, illetve a könyvek iránti érdeklődés felkeltése is prioritást élvez a programban.

⁶ Kifejezetten a gender problémából kiindulva igyekeztek a férfiakat motiválni az olvasásra, illetve a közös olvasásra, hogy így mutassanak példát gyermekeiknek. A könyvtárakban (munkaidőben) szervezett programban egy kortárs író és olvasáspedagógus segített az apáknak a felelősségteljes olvasásra nevelés megismertetésében. A résztvevők ajándék könyvcsomagot kaptak, s a visszajelzések szerint csupán 4%-uk nem olvasott a későbbiekben sem gyermekének könyvet.

A mese (szülői mesélés) szerepe alapvető fontosságú. Nagy Attila adatai meglehetősen negatív képet festenek fel arról, hogy a '90-es évek elején a megkérdezett harmadik osztályos tanulók hogyan vallanak az otthoni meseélményeikről (lásd 1. táblázat).

1. táblázat Felolvasás otthon 3. osztályosok körében

Felolvasás gyakorisága	%
Soha	54,0
Heti 1–2 alkalom	27,0
Heti 3–4 alkalom	6,7
Minden nap	12,3

Forrás: Nagy A., 1994. 239

A mese lehet kitalált, vagy lehet könyvből is felolvasni a gyermekeknek (s nem csak azoknak, akik nem tudnak még olvasni). „A mesélés szertartásához éppúgy hozzátartozik a kívülről mondott mese meghitt intimitása, mint a mesekönyv varázsa és gyakorlati haszna” (Szinger, 2008. 71). Szilágyi Mária (2007) ismerteti azokat az óvodapedagógusi tapasztalatokat, miszerint azoknak a gyerekeknek, akiknek otthon olvasnak, mesélnek, sokkal élénkebb a fantáziája, illetve a szépen felolvasó szülő, éreztetve a beszéd ritmusát, a szavak hangsúlyát, segíti a beszédtanulást is (Szilágyi, 2007).

A mese pozitív hatása mellett Nagy Attila kiemeli még a szülői példát (látja-e a gyerek, hogy olvas-e szülő), illetve az otthoni könyvek számát. A házi könyvtár nagysága nemcsak az olvasási hajlandóságra van jó hatással, de a példakövetés a későbbi könyvtárhasználatban is megmutatkozik (Nagy A., 1994). A könyvek között felnövő gyerekek tehát a példamutatás kapcsán olvasóvá szocializálódnak. A mesék szerepe az összefüggések kezelésében, a gondolkodás fejlődésében is kimutatható (Nyitrai, 2010). A könnyebb szövegértés céljából Karakas (2006) a mozgással, játékkal összekötött olvasás jelentőségére hívja fel a figyelmet. Noha a szerző elsősorban sajátos nevelési igényű gyerekek foglalkozásában alkalmazza a cselekvések sorába ágyazott szövegértő feladatokat, ezek használata minden gyermek esetében hasznos lehet. A mozgásos cselekvések összetett módon képesek segíteni a kognitív képességek fejlesztését (Karakas, 2006).

Az olvasást nem lehet elkülönülten „tanítani”, s nem lehet csupán bizonyos korosztály, évfolyam feladataként kezelni, hiszen az olvasás számít az egyik, legegységesebb eszköz jellegű tudásnak, annak szintje hatással van a többi tantárgyban elért eredményre is (Nagy Attila, 2001). „A mai magyar iskola-rendszerben az alsó tagozatban befejeződik az olvasás megtanítása, fejlesztése s a felsősök már ‘csak’ tantárgyakat, tudományokat tanulnak. Holott jól tudjuk, hogy Nyugat-Európa számos országában (Finnország, Norvégia, Egyesült Királyság stb.) a tanterv egészét átfogó program létezik az olvasási készség fejlesztése érdekében (reading through curriculum)” (Nagy A., 2001.10).

Az olvasóvá nevelés Benczik (2009) szerint a magyar közoktatásban elsősorban a kötelező olvasmányok megismerésére irányul. Az alapfokú oktatás első négy évfolyamában a kötelező irodalmi tételek kiválasztásában „az irodalmi kánon mérsékelten érvényesül, nagyobb hangsúlyt kap a hazafias nevelés”, illetve a természet megismerése és megszerettetése is több szerephez jut a nevelés folyamatában (Benczik, 2009. 13). A felső tagozatban már erőteljesebben jelen vannak a hivatalosan elfogadott irodalmi kánonba tartozó művek. Benczik utal arra is, hogy ezek az olvasmányok nem feltétlenül olyan szórakoztatóak a gyermekek számára, hogy azzal az olvasást – mint tevékenységet – meg is szerettessék a tanulókkal.

A kötelező olvasmányok szerepe azonban nem elsősorban az olvasás megszerettetésén van. Ezek a klasszikus művek – a „magas kultúra” képviselői – az alpműveltség (hazai és európai) kötelező elemei. A praktikus ismeretanyag a mai gimnáziumi tananyagstruktúrában kissé elnyomja a klasszikusokat, ugyanakkor beépíti az úgynevezett élményadó, fejlesztő hatású tartalmakat – ilyen például a drámajáték, a mozgáskultúra vagy a médiapedagógia (Szabó L. T., 2010). Hogyan lehet a kötelező olvasmányokat a 21. század tanulói számára élet-közelbe hozni? Szabó László Tamás szerint a pedagógus kreativitásán, pedagógiai és módszertani kultúrájának minőségén múlik, hogy a mai fiataloktól időben távol álló alakokat, problémákat élővé tudja-e varázsolni (Szabó L. T., 2010).

Kiemelt jelentőségű a megfelelő olvasmányok (gyermek és ifjúsági könyvek) szerepe az olvasóvá nevelésben. Harsányi idézi a gyermekkori olvasmányélményéről beszámoló Sinka István költő sorait: „Az első és a második elemiben én is úgy, mint a többi kisgyerek, az írás és olvasás gyötrelmeivel küszködtem... Néha-néha lehasaltam otthon a szoba földjére, s míg kinn az utcán rivalgott a többi gyermek csatazaja, én konokul rakosgattam össze és magoltam a

betűket, hogy megtudhassam azt, amit akarok. Na még csak ezt, ezt a sort – biztatgattam magam –, s azután én is megyek játszani. S bizony, legtöbbször üres volt az utca, mikor én már kikerültem oda. Igen, a betűvetés és magolás idején már azok után vágytam, amit még nem én nem érhettem. Ha lett volna akkor mesekönyvem, úgy éreztem volna magamat bizonyosan, hogy enyém a kerek nagy világ, talán még azon is túl két arasszal (Harsányi, é.n. 14–15).

A Magyar Olvasástársaság 2009-es felmérésére hivatkozva Gombos Péter (2010) megállapítja, hogy a felső tagozatos diákok kötelező olvasmányai átlag 80 éves irodalmi szemelvények, művek. A pedagógusok ritkán adnak lehetőséget arra, hogy a fiatalokat érdeklő olvasmányokról órai kereteken belül beszélgesse- nek. Ennek egyik oka, hogy maguk a tanárok sem ismerik a „friss” gyermek-, illetve ifjúsági irodalmat. Példaként Gombos Jókait és Meyert említi, mint két végletes olvasmánytípust a kamaszkorúak számára. Hangsúlyozza, hogy nem a „*vagy-vagy*” megoldás működőképes az olvasóvá nevelés folyamatában, hanem az „és” lehetőségének megteremtése. Mivel a „felső tagozatos diákok nagyobb része egyáltalán nem számít rutinos olvasónak (...) számukra a klasszikusok – témájuk, nyelvezetük, tempójuk és sok más ok miatt – nehezen olvashatók” (Gombos, 2010. 150). Hasonló példát és párhuzamot vonhatunk a *Kincskereső kisködmön* és a *Harry Potter* könyvek között. Nem feltétlenül a terjedelem az, amittől „megijednek” a gyerekek, inkább a nyelvezet, a történet aktualitása és gyermekközpontúsága, illetve annak hiánya az, ami befolyásolja az olvasói aktivitást.

A kötelező olvasmányok kritikáját, az olvasástanítás tantárgyaktól elszakítottágát többen is megfogalmazták (Nagy A., 1995.; Benczik, 2009.; Gombos, 2010.; Nagy, Imre & Köntös, 2011). A kutatási eredmények tükrében levonták a következőket, utalva az iskola lehetőségeire, feladataira is:

- (1) kötelező olvasmányok bővítése, megváltoztatása,
- (2) az olvasás tantárgyközi feladatként való kezelése.

Az olvasáspedagógia tárháza a nemzetközi jó gyakorlatok mellett számos hazai példával segíti a pedagógusokat és a könyvtárosokat: *A kortárs magyar prózairodalom népszerűsítése, Találkozás a külföldi kortárs próza hazai fordítóival, „Sosem késő!” program*⁷, *Mes-Éd projekt*,⁸ *Teljes nyelv program*,⁹ *Diszlexiás gyerekek*

⁷ A programban halmozottan hátrányos helyzetben élő romák és nem romák vettek részt. Az iskolából kimaradt, de tanköteles fiatalok számára a cél az alapkészségek elsajátítása volt. (Péterfi 2008)

⁸ Elsősorban cigányok számára indított csoportos foglalkozások, ahol az anyákkal együtt olvastak meséket. A program célja az volt, hogy az olvasást készségi szintre fejlesszék, majd az anyák, egy-egy új mesekönyvből felolvasva, otthon igyekezzenek példát mutatni. „Az édesanyák

*olvasástanulását segítő program*¹⁰. A *Mindenki unokája* című program pedig svéd minta alapján kezdte meg működését hazánkban (Péterfi, 2007; 2008).

A növekvő kulturális szakadék, melyet kutatások sora támaszt alá az olvasásfejlesztés, az olvasóvá nevelés számára nagy és felelős kihívásokkal jár. A pedagógusjelöltek a partiumi régióban halmozottan számíthatnak olyan problémákra, mint a Máté-effektus vagy a funkcionális analfabetizmus a tanulók családjában. A tanár- és tanítójelöltek ilyen jellegű nehézségekre való felkészítését komolyabban kellene venni már a pedagógusképzés során is. Míg a pedagógusjelöltek a digitális világ aktív használói, addig a későbbi munkájuk során olyan kihívásokkal fognak szembesülni, amilyenekre sem módszertanilag, sem pedagógiailag nem készítették fel őket. A pedagógusképzésben nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a kockázati tényezőket, melyek bizonyos társadalmi rétegeket, csoportokat a végleges leszakadással, a kulturális és digitális szakadék elmélyülésével veszélyeztetnek (Bartos, 2009).

A szakirodalom legfrissebb adatai és a pedagógusképzés aktuális helyzete miatt úgy tűnik, hogy Nagy Attila kérdéseire az elmúlt közel két évtizedben sem sikerült választ adni: Ki tanítja leendő pedagógusainkat a felolvasás művészetére? Hallgatnak-e olvasás-lélektani, pedagógiai vagy szociológiai tárgyú előadásokat? Oktatják-e nekik a szépirodalmi művek feldolgozásának nem hagyományos módszereit (biblioterápia), s egyáltalán téma-e az olvasás megszerettetése, a könyvek, a nyomtatott szó utáni vágy felébresztése hazai pedagógusképző intézményeinkben? Tudja-e minden leendő és gyakorló pedagógus, hogy az olvasás megkedveltetése és fejlesztése az egész tantestület 6–8 éven át tartó folyamatos feladata? (Nagy A., 1994).

könyvekhez és tanuláshoz való viszonyának megváltoztatása, amely természetesen átadódik a gyermekekre is. Az iskolába kerülő gyerekekben pozitív viszony alakulhat ki a könyvekkel és az olvasással kapcsolatosan. Így nagyobb lehet az esélyük arra, hogy a tanulás területén sikeresek legyenek” (Péterfi, 2008).

⁹ Hátrányos helyzetű, nem magyar anyanyelvű kisiskolások írás- és olvasástanítása. Cél az olvasás iránti érdeklődés felkeltése. Módszerei: dramatizálás, saját történet írása, író-olvasó találkozók (Péterfi, 2008).

¹⁰ Általános iskolásoknak indított program, melynek keretében az olvasáshoz szükséges készségeket fejlesztették. Módszer: Varázsbetű program. Szakemberek (logopédus, fejlesztő pedagógus) segítségét is igénybe vették. A program célja, hogy csökkenjen az olvasási nehézséggel küzdők száma (Péterfi, 2008).

Elektronikus olvasás és az e-könyvek világa

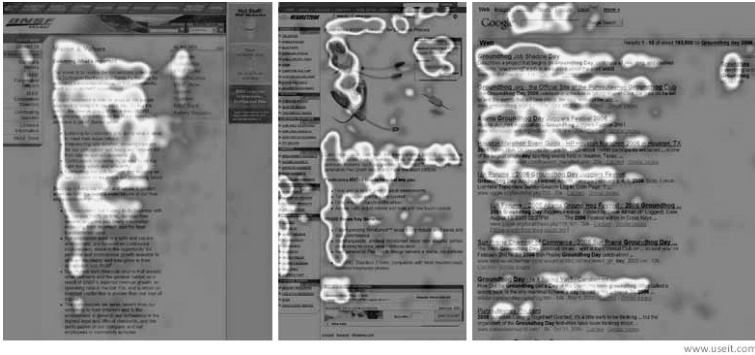
A hagyományos (papír alapú) olvasást véleményünk szerint nem váltja fel a kizárólag elektronikai eszközökkel támogatott olvasás, ám az e-könyvek térhódítása egyértelműen és tagadhatatlanul jelen van mindennapjainkban és az iskolában egyaránt. „A kutatási eredmények is ráirányítják a figyelmet az új tanulási, olvasási, tájékozódási lehetőségekre, s ezen keresztül a számítógép, az internet világa által kínált lehetőségek jobb és hatékonyabb kihasználására” (Bartos, 2009. 8).

Az idősebb generációnak tanulnia kell az új technológiák és módszerek alkalmazását, a gyerekek azonban spontán módon már eleve így szocializálódnak a fejlett társadalmakban. Az Ipod, e-book, Mp3, WEB2.0 alapvető tartozékává vált a kommunikáció, az ismeretszerzés, a szórakozás és a tanulás eszközrendszérének. Az elektronikus olvasáskultúrában a könyv tartalma erősödik meg, míg a járulékos eszközök (borító, papírtípus, tördelés, betűtípus, grafikai elemek, megoldások stb.) jelentősége elhalványul. A tartalom úgynevezett digitális eredményként bármilyen „olvasásra” használható eszközön megjelenhet.

A számítógép, vagy tágabban értelmezve az IKT (Infokommunikációs eszközök) így nem ellenségei, riválisai az olvasásnak, hanem alternatívái, sőt bizonyos szempontból lehetőségei az olvasás újraéledésének. Amit a televízió mérhetően elvett a szabadidős olvasásból, azt az IKT-eszközök részben visszaszolgáltatják. Az olvasás módjának megváltozása Tószegi (2009) szerint a guttenbergi találmány esetében nem volt olyan mértékű, mint amit napjaink e-technológiája okoz. A könyvnyomtatás nem az olvasás módját változtatta meg, hiszen a kódexeket is lineárisan olvasták, „csupán” a betűkbe öntött gondolatok tömegekhez való eljutását segítette elő. Természetesen ez magával vont sok egyéb társadalmi, gazdasági változást: iskolázottság terjedése, információ- és tudásmegosztás gyorsulása, átalakulása.

Anne Mangen norvég olvasáskutató vizsgálati adatokkal igazolta, hogy a cselekvéssel kombinált olvasás (a könyv kézben tartása, lapozás) segíti a koncentrációt, könnyebbé teszi a szöveg követését, míg az elektronikus felületen történő olvasás kevesebb koncentrációval jár, így az elkalandozás esélye nagyobb (Mangen, 2008). Az elektronikus felület újfajta olvasási technikát követel. Jakob Nielsen (Nielsen, 2006) kutatásai bebizonyították: a weboldalak olvasása során a szemmozgás F betűt formázó mintázatot követ (*lásd 2. ábra*).

2. ábra: Hőtérképpel összegzett szemmozgás honlapok olvasásakor

Forrás: Nielsen, 2006.

Míg az iskolában a balról jobbra, fentről lefelé irányuló olvasás technikáját sajátítjuk el (az arab, a héber és a képirás kivételével), addig az internetes olvasáskor egy speciális szkennelést (átfutást, átpásztázást) végez a szemünk. Ez azt jelenti, hogy az első sort (fejléc, címsor) még végigolvassuk, majd az oldal közepére ugorva egy-két sor átfutása után, hirtelen tovább gördítve a szöveget, csupán felületesen tekintjük át azt. Bár ez a vizsgálat a weboldalak böngészésének olvasási módját vizsgálta, mégis okkal feltételezhetjük, hogy a fiatal generáció olvasási technikáját erősen befolyásolhatja ez a gyakorlat. Az elmélyült, sorról sorra, betűről betűre történő olvasás a hagyományos papír alapú könyvek esetében sokkal nagyobb odafigyelést jelent, mely hatással van a tanulás, memorizálás technikájára is.

A tudás (információ) megszerzésének módszere megváltozott, ezzel együtt változott a tartalom. Bár korábban is előszeretettel alkalmazták a tankönyvekben a szemléltetést szolgáló ábrákat, képeket, fotókat stb., napjainkra a képi megjelenés aránya tovább nőtt a szöveges ismeretekhez képest (Kovács, 2007). Az igazi képrobbanás a rendszerváltás időszakában érte el a magyar társadalmat, amikor a műholdas tévécsatornák és a video-lejátszók elterjedésének és hozzáférhetőségének következtében a vizuális ingerek hirtelen előzönlöttek a társadalmat. Míg a nyugati országokban ez a folyamat lassan, több évtized alatt bontakozott ki, nálunk szinte egyik pillanatról a másikra történt, ami megnehezítette az oktatás és az olvasás alkalmazkodását az új helyzethez (Benczik, 2009).

A 21. század infokommunikációs technológiai már hang és kép nélkül szinte semmit nem prezentálnak (Mp3-, Mp4-lejátszók, stb.). A fiatalok számára a video és képküldés (internet, mobiltelefon segítségével) mindennapos tevékenység. A memorizálást megkönnyítik a fényképező funkcióval ellátott telefonok, melyek így az írástól (rövid feljegyzés készítése) is megkímélik a kreatív felhasználót. Könyv-címlapot, kivetített előadásvázlatot vagy táblaképet nem kell ma már lemásolni, elég egy kattintással eltárolni a memóriába. Az ilyen jellegű képi memorizálás átalakítja az olvasási attitűdöt is.

Szabó László Tamás (2010) a tudás és az információ közötti kapcsolatra, illetve ezek megszerzésének lehetőségei között feszülő különbségre világít rá. A szerző szerint a tudás létrehozása konstruktív folyamat, míg az információ „beszerzése” nem igényel erőfeszítést. Ez napjaink infokommunikációs társadalmában könnyen bizonyítható. Az információhoz „néhány „funkció aktiválása” (néhány gomb megnyomása) révén hozzájut az ember” (Szabó, 2010. 136). A megszerzett tudás minőségére, értékére utal, hogy milyen nehézség árán jutottunk hozzá. A gyorsan megszerzhető és felhasználható tudás jelentősége megnőtt, míg az elmélyült, ugyanakkor intenzív tudás, mely sok időt vesz igénybe, felgyorsult világunkban veszített értékéből.

Az iskola és a pedagógus feladata, hogy megtanítsa a tanulókat arra, hogy az információtengerből hogyan válogassanak, hogyan döntsenek a megszerzett információ relevanciájáról, megbízhatóságáról. Olyan kompetenciák és alapkészségek kialakítása a cél, melyek segítségével a diákok biztonságosan képesek eligazodni az információk között, képes legyen felismerni az összefüggéseket és konstruktív módon tudja adaptálni a megszerzett tudást saját életében (Suppné, 2004).

Az olvasóvá nevelés legfontosabb feltételeit Nagy Attila (2008) – számos külföldi irodalomra hivatkozva – nemcsak abban látja, hogy a jól olvasó gyerekek mögött ott áll a jó példát mutató szülő, a gazdag otthoni könyvválaszték, a rendszeres könyvtárlátogatás, de „a szenvedélyesen érdeklődő, olvasó, magasan kvalifikált pedagógusok, a jól felszerelt iskolai könyvtárak, a diákújságok, valamint a pasztorációs munkát végző iskolai igazgatók jelenléte ugyancsak szükséges.” (Nagy A., 2008.)

A modern társadalmakban az olvasás és írás képessége, az „írástudóvá válás” nemcsak a kognitív készségek elsajátítását jelenti, de „a kultúrába való belenövést, beletanulást abba az írásbeli és szimbolikus tradícióba, amely az adott társadalom sajátja” (Czachesz, 2001. 30). Az olvasás így az iskolai tanu-

lás eredményessége mellett a nevelés és személyiségfejlesztés eszköze is. Írott szövegek nélkül nem képzelhető el sem az oktatás, sem a nevelés, ezért az olvasmányok a „kultúra áthagyományozódásában” is nélkülözhetetlen szerepet kapnak (Czachesz, 2001).

Vizsgálatok az olvasásra nevelés témakörében

A Nagy Attila (1996) által vezetett felmérés hipotézise az volt, hogy csak azok a pedagógusok tudnak jól olvasni tanítani, akik élénk érdeklődést mutatnak a szépirodalom, a költészet, a színdarabok és a gyermekirodalom iránt. Tánchos korábban (1972) kimutatta azt, amit Nagy is megerősített, hogy csak azt lehet átadni, amivel magam is rendelkezem: a nevelés tehát elsősorban önnevelés. Az említett felmérés szerint a pedagógusok maximum 10 százaléka használja az iskolai könyvtárat. A megyeit, illetve a szakkönyvtárakat még kevesebben látogatják. A pedagógusok általában csak szakkönyvért mennek könyvtárba (az aktuális, tanításhoz szükséges szakirodalom mellet talán még a lektűr jellegű irodalmi műveket kölcsönzik).

Nagy arra is figyelmeztet, hogy a tanítók, tanárok nem ismeri az aktuális gyermek- és ifjúsági irodalmat. Ebből következik az, hogy ezeket a diákoknak ajánlani sem tudják. A pedagógusok olvasási attitűdjén kívül probléma még, hogy hiányzik az úgynevezett family literacy tevékenység, amit 1996 óta az olvasásra nevelés középpontjába helyeztek. A family literacy lényege, hogy a gyermek olvasóvá nevelését a családból kiindulva, a családtagok bevonásán keresztül próbálják megvalósítani. Nagy Attila rávilágít arra is, hogy az iskolai könyvtárosok szerint a pedagógusok az iskola által nyújtott lehetőségeket, azaz a könyvtári órákat sem használják ki.

Az olvasásra nevelés kérdéskörét korábbi és aktuális kvantitatív adatokkal, illetve iskolai könyvtárosokkal készített interjúk segítségével mutatjuk be és értelmezzük. Korábbi kutatásainkban (TERD¹¹) olyan kérdések szerepeltek,

¹¹ TERD kutatás (A harmadfokú képzés szerepe a regionális átalakulásban (OTKA 69160). Az adatfelvétel 2008-ban és 2010-ben zajlott. A vizsgálat első szakaszában (2008 ősz) a célpopulációt a harmadéves (végzős) BA és BSc képzésben tanuló hallgatók alkották. A minta elemszáma 1361 fő volt. A mintában Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye felsőoktatási intézményei (Debreceni Egyetem, Nyíregyházi Főiskola, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola), valamint néhány határon túli intézmény (a Partiumi Keresztény Egyetem, a Nagyvárad Állami

melyek a hallgatók olvasmányválasztási szokásit mérték fel. Arra is utaltak adatok, hogy az olvasás és az így szerzett élményekről folytatott beszélgetés mennyire van jelen a mai fiatalok életében. Saját – pedagógusjelöltek körében végzett – kutatásunkban azt is kérdeztük: milyen meseélményei vannak a fiataloknak. A könyvtárosokkal készült beszélgetésekből összegyűjtöttük az olvasóvá nevelésre vonatkozó részleteket.

A könyvolvasást több tényező is befolyásolja. A gyermekkorban látott minta (szülők olvasási szokásai), azaz a kulturális tőke mellett az iskolai szocializáció is jelentős hatást érhet el egy gyermek olvasóvá válásában. A pedagógus példaértékű jelenléte mellett a kortárs csoportot determináló szerepe sem elhanyagolható. A társadalmi hatások mellett a piac is igyekszik a könyvfogyasztást generálni: reklámok, hirdetések is felhívhatják figyelmünket egy újonnan megjelent kötetre.

A TERD kutatás lehetőséget kínált arra, hogy feltérképezzük: a hallgatókat ki, illetve mi befolyásolja az olvasmányválasztás során. Eredményeink azt mutatják, hogy a hallgatók döntéshozatalát alapvetően kialakult olvasási szokásaik határozzák meg. Elsősorban a téma és a szerző ismeretének dominanciája érvényesül a könyvek kiválasztásánál. Ezeket követi a barátok és a tanárok/oktatók ajánlására kézbe vett könyvek. A fiúk esetében a családtagoknak nincs olyan erős befolyásuk, mint a lányoknál, a hallgatótársakra azonban hasonló arányban hallgat mindkét nem. A reklám és hirdetés hatása a könyvválasztások esetében messze elmarad a többi opcióhoz képest. A hallgatók csupán 6–9 százaléka követi a különböző médiumokon keresztül megjelenő könyvajánlásokat, s hoz döntést ezek alapján.

Az olvasáshoz való viszonyt erősen befolyásolják a gyermekkori mesék (Bettelheim, 2011; Vekerdy, 2010). A pedagógusjelölteket vizsgáló, 2012 tavaszán készített kérdőívünkben¹² mi is feltettük a *Minerva papjai* címmel publikált

Egyetem, a Babes-Bolyai Tudomány Egyetem Szatmárnémeti Kihelyezett Tagozata és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) hallgatói szerepeltek. A TERD kutatás második szakaszában (2010 tavasz) a vizsgálati térségben tanuló MA és MSc képzésben résztvevő hallgató vizsgálatát végeztük el. A minta a célpopuláció kb. 68% át tette ki, a végső elemszám 602 fő lett. A minta karonkénti reprezentativitását súlyozással biztosítottuk. A vizsgált intézmények megegyeztek a 2008-as adatfelvételnél felsoroltakkal.

¹² 2012 tavaszán felmérést készítettünk a Partium pedagógusjelölt hallgatóinak körében. A kutatás online survey jellegű volt. A válaszadók között óvodapedagógia, tanító és tanári mesterszakos hallgatók voltak (N= 468). A kérdőíves felmérés mellett interjú kutatást is végeztünk. 17

kutatásban használt kérdéseket: (1) *Gyermekkorában meséltek neki?* (2) *Ha igen, akkor miből?* Kutatásunkból kiderült: a megkérdezett hallgatók 71,3 százalékának meglehetősen gyakran meséltek gyermekkorában, 23,6 százalékuknak azonban csak ritkán. 5,1 százalék vallotta, hogy nem volt ilyen jellegű élménye gyermekkorában (lásd: 2. táblázat). 64,3 százalékuknak valamilyen gyakorisággal meséltek, főleg vegyesen (könyvből és fejből) mondtak meséket, alig 10 százalékuknak csak fejből, míg közel egyharmaduknak csak könyvből hangzottak el mesék (lásd: 3. táblázat). A húsz évvel ezelőtti kutatás adataival való összevetés során érdekes tendenciát fedeztünk fel. Az szülői felolvasás, mesélés arányai megközelítőleg hasonlóak a 2012-es adatokhoz (gyakran: 73,8%, ritkán: 23,6%, soha: 2,7). Enyhe növekedést, ugyanakkor negatív tendenciát takar a soha nem mesélő családok arányának kétszeresre növekedése.

2. táblázat: *Gyermekkorában meséltek neki?* (N=468)

	%
Igen, meglehetősen gyakran.	71,3
Igen, de csak ritkán	23,6
Nem	5,1
Összesen	100,0

Forrás: PST adatbázis 2012

3. táblázat: *Miből meséltek neki?* (N=468)

	%
Mindig könyvből	27,5
Mindig fejből	8,2
Vegyesen	64,3
Összesen	100,0

Forrás: PST adatbázis 2012

iskolai könyvtárost kérdeztünk meg a megváltozott olvasásról, a kötelező olvasmányokról és az olvasásra nevelés problémáiról. Rövidítése: PST – Pre-service Teachers adatbázis

Szembetűnőbb azonban a mesélés módjának megváltozása. Míg húsz éve a csak könyvből mesét hallgatók aránya a pedagógusjelöltek körében 10,7 százalékos volt, addig mára ez az arány majdnem megháromszorozódott (27,5%). A vegyesen olvasók közül csoportosultak át közel 20 százalékosan a csak könyv olvasókhoz. E mögött a tendencia mögött állhat egy piacorientált megközelítés, miszerint a gyermekkönyvek számának gyarapodása magával hozta az esti mesélés könyvhasználatának megnövekedését.

Véleményünk szerint inkább társadalmi, életmódbeli változások állhatnak a háttérben. A szülő „hamarabb végez” az olvasással, ha könyvből olvas (hiszen ez kötött terjedelmű), mintha fejből találna ki mesét. A meseszöveg a gyerek esetleges interakciójával növeli a meséléssel töltött időt. Másik magyarázatunk a „nagyamák” hiányát véli felfedezni a „szabad” mesélés nagyarányú csökkenése mögött. A húsz évvel ezelőtt megkérdezett fiatalok gyermekkoruk a hetvenes évek végére, a nyolcvanas évek elejére esett. A családokban végbemenő nuklearizálódás folyamata az elmúlt negyven évben rohamosan nő (Utasi, 2002). A gyerekek kevés időt töltenek nagyszüleikkel, akiktől korábban a meseélmények jelentős százaléka származott. A nagyszülők közül életkoruk és/vagy megélhetési problémái miatt az unokák kisgyermekkoruk éve alatt még sokan dolgoznak.

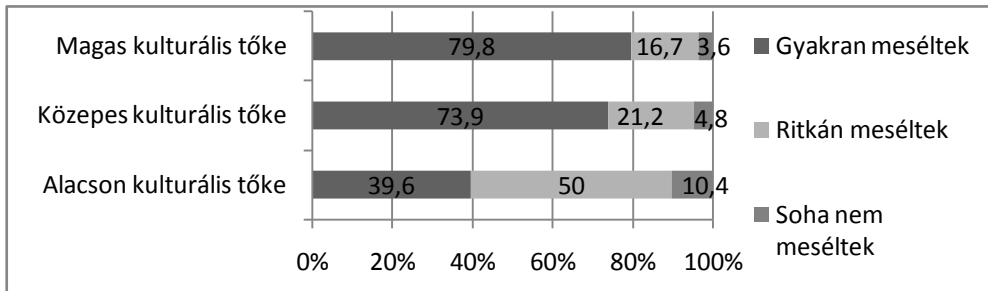
A gyermekkorú mesélést befolyásoló tényezők közül a szülők iskolai végzettsége jelenik meg determináló hatással. A magasabb iskolai végzettségű apák családjában gyakrabban (58,5%) mesélnek a gyerekeknek. Az anya iskolai végzettségével szintén hasonló összefüggést tapasztaltunk, miszerint a magasabb iskolai végzettségű anyák gyermekeinek (81%-nak) meglehetősen gyakran meséltek. A mesélés gyakoriságára a család anyagi helyzete egyenes arányban hat. Minél jobb módú háttérrel rendelkeznek a hallgatók, annál nagyobb arányban válaszoltak úgy, hogy gyermekkorukban rendszeresen meséltek nekik.

Az anyagi helyzetet tekintve az átlag alattiaknál a rendszeres mesélésben részesülők kategóriájába 58 százalék, az átlagos anyagi helyzetűek esetében 74 százalék, a „leggazdagabbaknál” 76 százalék került. A legmarkánsabb tényező a kulturális tőke, mely a szakirodalomnak megfelelően a magasabb tőkemutatóval rendelkezők jobb gyermekkorú meseélményeit takarja. A szülők házi könyvtárának nagysága egyértelműen tükrözi a gyermekkorú mesélés arányát. Minél több könyv van a családban, annál fontosabb azok használata. A több könyv így gyakoribb olvasással, meséléssel jár együtt.

A gyermekkori mesélésről fennmaradt élmény mutatóit összevetettük a hallgatók könyvolvasási szokásaival és az olvasásról, műveltségről alkotott képével. Keresztábrákkal elemeztük, van-e összefüggés a között, hogy valakinek meséltek-e gyermekkorában azzal, hogy most milyen gyakran olvas, illetve, hogy mennyire tartja fontosnak a könyvek szeretetére és az olvasásra való nevelést.

Arra a következtetésre jutottunk, hogy a gyermekkori gyakori meseélmény kis mértékben, de kimutatható abban, hogy mennyit olvas a fiatal felnőtt. Az olvasásra nevelés és a gyermekkori mesélés közötti összefüggést is megvizsgáltuk. Az adatok itt már nem mutattak szignifikáns kapcsolatot, így azt mondhatjuk, hogy a gyermekkori mesélés meghatározó a saját olvasási magatartás esetében, ugyanakkor az olvasóvá nevelés attitűdjéhez még nem feltétlen elegendő.

3. ábra A szülők házi könyvtára mint a kulturális tőke mutatója és a gyermekkori mesélés közötti összefüggés százalékban megadva (N=462)

Forrás: PST adatbázis 2012

Az olvasáshoz vezető út és az értő olvasás kialakulásának fontos alkotóeleme az olvasmányról folytatott beszélgetés is. Nagy (2003) kiemeli az olvasás kiválasztásának, feldolgozásának és megvitatásának élményközösségekben zajló folyamatát. Vizsgálatában feltérképezi a középiskolások könyvekről, olvasmányokról folytatott beszélgetéseinek attribútumait. Megállapítja, hogy a legtöbbet a gimnáziumban tanuló fiatalok szoktak könyvekről beszélgetni (58%). A szakközépiskolai tanulók 47, míg a szakképzős fiatalok 26 százaléka diskurál könyv- és olvasmányélményekről.

A másik fontos kérdés, melyre Nagy Attila választ keresett, hogy kivel folytatják ezeket a beszélgetéseket a fiatalok. Az első helyen a kortárscsoport tagjai állnak. Ettől kissé lemaradva az apák, majd az anyák állnak. A pedagógus pedig csak a negyedik a sorrendben. A könyvtárossal a tanulók nem tesznek említést. A szerző a tendenciák ismertetése mellett felhívja a figyelmet arra a több mint 50 százalékot kitevő többségre, akik egyáltalán nem beszélgetnek könyvről, olvasmányról. Nagy ebben a rohanó, túlterhelt életmódban a feszültségek felgyülemelésének veszélyét látja.

A felsőoktatási hallgatókat vizsgáló 2008-as felmérésben (TERD) is rákérdeztek a kutatók arra: folytatott-e beszélgetést a szülő a gyermekével könyvekről, filmekről. A válaszadásban mind az aktuális időszak (egyetemi, főiskolai évek), mind a korábbi tanulmányi időszak (középiskolai évek) beszélgetéseiről vallottak a megkérdezettek. Az adatokból Nagy felméréséhez képest jobb eredményeket tapasztalhatunk. A hallgatók közel fele soha, vagy csak nagyon ritkán beszélgetett szüleivel mind a középiskolai években, mind a felsőoktatás időszakában könyv- és filmélményekről. Ugyanakkor 35 százalék gyakran, 16 százalék nagyon gyakran tapasztalja meg az élményközösség érzését szüleivel.

A statisztikai adatokból kiderült, hogy az olvasóbarát családi háttér segít kialakítani a pozitív olvasói attitűdöt, de nem feltétlen garanciája, hogy a fiatalok prioritásként kezeljék az olvasásra nevelés feladatát pedagóguspályájukon. A kérdést megvizsgáltuk a gyakorlatban is. A könyvtárinterjúkban kitértünk az olvasásra nevelés kérdésére is. Vajon milyen arányban jelenik meg a család, az óvoda, iskola, illetve más szocializációs terep (kortárs csoportok, egyéb) a könyvbarát magatartás kialakításában.

A könyvtár funkciói között az információszolgáltatás, a szak- és szórakoztató irodalomhoz való hozzáférés biztosítása mellett pedagógiai feladat is megjelenik. Ezt a célt az iskolai könyvtárak fokozott figyelemmel látják el. A megkérdezett könyvtárosok az olvasóvá nevelés tekintetében a család szerepét, a szülők példamutató magatartását emelték ki. A család determináló hatásának szemléltetésére többen is saját példájukat említették meg.

„Nekem két gyermekem van. Amikor már hat hónaposan ülni szoktak, akkor én ölbe vettem őket, és onnantól, a sípoló hajtogató mesekönyvekkel kezdve, már megszerettettem velük a könyvet. Úgyhogy nekünk rengeteg könyvünk van, és az én gyerekeim – pedig már kamaszok – hál’ istennek nagyon szeretnek olvasni.” (37 éves; könyvtár-informatika szakos; gimnáziumi könyvtáros; nő)

„Igazából, hogy kiből lesz olvasó felnőtt, az a családban dől el, és kicsi korban, akkor, amikor kiderül, hogy olvasnak-e mesét vagy nem, mondanak-e neki mesét vagy nem.” (43 éves; könyvtárasszisztensi végzettségű; gimnáziumi könyvtáros; nő)

Az olvasásra nevelés erősen kapcsolódik az életkorhoz is. Minél kisebb a gyermek, annál fogékonyabb a jó példa elsajátítására. Ha a könyv a születéstől folyamatosan jelen van a gyermek környezetében, akkor azt természetesnek, s hasznosnak fogja tartani. A családból kikerülve az óvodai környezet meghatározó szerepe sem elhanyagolható. A könyvtárosokkal készült interjúkban az óvodai könyvhasználatra is találunk utalást.

„Az óvoda is fontos, persze, de azok általában jók szerintem (...), a magyar óvodai képzés nagyon jó, ott azért sok gyerekkel megismertetik a könyveket, verseket.” (48 éves; történelem, orosz, filozófia szakos; gimnáziumi könyvtáros; nő)

„Aztán ugye bekerül a gyermek az óvodába. Itt az óvónő felelősségét és szerepét tudnám kiemelni, én úgy gondolom, hogy itt nincs is ezzel probléma, majd bekerül a gyermek az iskolai környezetbe, ahol még a tanítónő is, az óvónőhöz hasonlóan, mesékkel, történetekkel próbálja úgymond elvarázsolni a gyerekeket.” (30 éves; tanító-könyvtárinformatika szakos; gimnáziumi könyvtáros; nő)

Az interjúk többségében a megkérdezett könyvtárosok a család szerepét hangsúlyozottan kiemelték. Véleményük szerint a szülői példa hiányát az iskola, az iskolai könyvtár csak az általános iskolában tudja pótolni. A középiskolai években már nem könnyű kialakítani a könyvek szeretetét, kedvező irányban befolyásolni az olvasási magatartást.

„Én azt tudom mondani, hogy ez családban kezdődik. Tehát mikor ők idekerülnek, akkor már eléggé nagyok, és hogyha a családjuk ebben nem segít – a kezdetektől fogva, mert ez szinte a születéssel elkezdődik –, ha nem kaptak ebben sok segítséget, és (...) később sem volt olyan tanáruk általános iskolában, akkor itt már szerintem nagyon nehéz.” (40 éves; magyar-könyvtár szakos; szakközépiskolai könyvtáros; nő)

A családi anyagi és kulturális tőkebirtoklásának heterogenitása az iskolában és a könyvtárban is látványosan megjelenik. A gyerekekkel ritkábban (hetente, vagy még kevesebbszer) találkozó könyvtárpedagógus is „megérzi”, átlátja, hogy milyen családi háttér, milyen szülői attitűd áll a gyermek mögött. Az olvasás alapvetően családból indul, azonban, ez gyakran nem kezelhető evidenciaként.

„Az olvasásra neveléshez szerintem mindenképpen egy otthoni indítatás is kell. Olvasó szülő vagy legalább a könyveket megtűrő, nemcsak szerető, de legalább megtűrő szülő. Nagyon heterogén a gyerekösszetétel. Mert jönnek olyanok, akik szó szerint éheznek, és a mindennapi ennivalót is nagyon nagy erők árán kuporgatják össze és szerzik meg. És jönnek azért olyanok is, akiknek ez nem gond, elmennek a könyvesboltba, és igenis nézegetnek könyveket. De ez a kevesebb. És hát az iskola maga is. A pedagógusközösségnek, főként a magyar szakosoknak van oroszlánrésze a könyvek szeretetére nevelésében.” (32 éves; könyvtár-magyar szakos; általános iskolai könyvtáros; nő)

Hasonló példa, amikor a szülő nem foglalkozik a gyermek nyiladozó értelmével, természetes kíváncsiságával, sőt bizonyos esetekben akár tiltja is az olvasást. Erről számolt be az egyik könyvtáros, saját gyermekkorára visszaemlékezve, kiemelve azt is, hogy az akkoriingerszegény környezetben a könyvek jelentették – a szórakozás mellett – a világ megismerésének kulcsát.

„Biztos, hogy az olvasmányélmények hatására válik olvasóvá a gyermek. Elég korán elkezdtem járni könyvtárba. (...) Volt egy Néprádió később jött a Kékes tv, tehát semmi olyan más élményszerző lehetőség nem volt, mint a könyv, és én nagyon örülök, hogy ez így történt. Nekem élmény volt a könyvtárba menni. Én alig vártam, hogy szombat délelőtt mehessek a könyvtárba és válogathassak, a könyvtárossal beszélgessek – nagyon sokat beszélgettünk –, vittem és faltam a könyveket. – Volt, amikor azért kaptam otthon nyaklevest, mert olvastam, és el kellett volna menni a boltba kenyérért. Mindig mondtam, hogy mindjárt, de kiolvastam. – Én biztos, hogy a könyvek hatására váltam könyv-olvasóvá, engem elvitt egy más világba, kikapcsolt, szórakoztatott, így tudtam olvasni.” (58 éves; népművelés-könyvtár szakos; szakközépiskolai könyvtáros; nő)

Az interjúalany kiemeli a könyvtár szórakoztató funkcióját. Nem volt más lehetőség, s a könyvtárban még beszélgetni is lehetett a könyvtárossal. Ez a pozitív élmény meghatározó volt a gyermek számára, s nem csak a könyvekhez való viszonyát befolyásolta, de még a pályaválasztási motivációt is megadta. Az olvasás iránt elkötelezett család és a jó pedagógus mellett – vagy azok hiányában – a könyvtár és a könyvtáros szerepe is kiemelendő. A könyvtáros meghatározó szerepére utal az a beszélgetésrészlet is, melyben a válaszadó szerint az olvasásra nevelést a gyermek természetes kíváncsiságára kell építeni.

„Ha a diák kíváncsi, ha a természetes emberi kíváncsiság megvan benne, akkor nyilvánvalóan olvasni fog. Ha a tananyag olyan, ami felébreszti az érdeklődését, akkor utána néz olyan dolgoknak is, ami a tankönyvben nincs benne. De a könyvtáros is nagyon sok olyan feladatot adhat, ami ezt a kíváncsiságot ébresztheti fel.”(48 éves; történelem, orosz, filozófia szakos; gimnáziumi könyvtáros; nő)

A szakirodalom gazdag háttéranyagot kínál arra a felvetésre, hogy az olvasásra nevelés ne csak a magyar órák, de minden iskolai tárgy, azaz tantárgyközi feladat legyen (Nagy et al 2011). Ezt a szakmai javaslatot a gyakorlatban dolgozó könyvtárosok is megerősítették.

„Az iskolában nemcsak a magyartanárok, hanem a többi, különféle tárgyat oktató tanárnak is nagyon nagy a szerepe.” (35 éves; magyar–könyvtár szakos; gimnáziumi könyvtáros; férfi)

Az interjúban több példát találtunk arra, milyen egyéb lehetősége van az olvasásra nevelésnek az iskolai vagy könyvtári közegben. A vers- és mesemondó versenyek, könyvmoly vetélkedők, könyvtári programok mellett a könyvtárosok kiemelték a tehetséggondozó programok (*Arany János Tehetséggondozó Program*) jelentőségét, ahol a könyvtárismeret fél éves programként jelenik meg.

Még a negatív pedagógiai módszerből, a büntetésből is lehet pozitív olvasói magatartást kialakítani. Erre utalt az a válaszadó, aki egy kollégája módszerét mesélte el. A késő diákok külön feladatot kaptak (fogalmazás írása a késés okáról), melyet elsősorban könyvtári eszközökkel tudtak elkészíteni. A gyakran késő tanulóból így vált szorgalmasan könyvtárba járó, olvasni jól tudó és szerető gyermek.

Összegzés

Kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy minek van nagyobb hatása az olvasásra nevelés terén? Milyen hatások befolyásolják az olvasóvá válást? A szakirodalom a család kulturális tőkéjének determináló szerepét egyaránt hangsúlyozza az iskolai teljesítményben és az olvasóvá nevelésben (Ferge, 1972; Czachesz – Vidákovich, 1996). Azt feltételeztük, hogy a család dominanciája mellett az iskola hatása is kimutathatóan érvényesül az olvasásra nevelés tekintetében.

A hipotézis igazolására kvantitatív és kvalitatív adatokat is felhasználtunk. A kérdőíves felmérés eredményeiből kiolvashattuk, hogy az olvasási magatartás erősen determinált a szocio-ökonómiai háttér alapján. Ugyanakkor a hallgatók pedagógusképében nem tudtuk kimutatni az olvasásra nevelés jelentőségének prioritását. Az tehát, hogy a majdani pedagógus számára mennyire lesz fontos a könyvek szeretete, az olvasásra nevelés kérdése, nem saját családi háttérétől függ.

Az olvasásra nevelésben – a család mellett – hangsúlyos szerepet kapott a második szocializációs terep: az óvoda és iskola. A könyvtárosokkal készült interjúk megerősítették, hogy az életkor és az olvasóvá nevelés fordítottan arányos: minél kisebb egy gyermek, annál könnyebben „rászoktatható” az olvasásra. A kvantitatív és kvalitatív eredmények összegzését a 4. ábrán szemléltetjük (*lásd a következő oldalon*), amely az olvasóvá nevelés összetevőinek arányára is utal.

Az alapot a családi minta, a szülői példa jelenti. Ennek összetevői a családi házi könyvtár nagysága, a szülők iskolai végzettsége, a gyermekkori meseélmények (illetve mesélés) gyakorisága. Ezt követik az óvodai, iskolai olvasáshoz kötődő élmények: mesék, olvasmányok szerepe, az olvasási módszerek hatékonysága, a pedagógusok olvasási magatartása, az olvasás ösztantárgyi feladatként megjelenő szerepe. A középiskolai olvasásra nevelés nehezebb, ha hiányoznak az alapok, azaz a szülői és a korábbi pedagógusminta.

A könyvtárak (elsősorban az iskolai könyvtárak) olvasásra ösztönző funkciója a harmadik szint. Ez a szint erősen összefügg az adott oktatási intézményben tanító pedagógusok tanítási módszereivel, hiszen akkor látja el csak megfelelően az olvasásra nevelés funkcióját, ha a pedagógusok szorosan együttműködnek az iskolai könyvtárossal (könyvtári órák, könyvtárhasználathoz kapcsolódó házi és szorgalmi feladatok).

Az olvasásra nevelés negyedik összetevője az egyéb kategória, melybe tartoznak mind a kortárs csoport hatására elolvasott könyvek, mind a korábban felsorolt olvasási tevékenységekhez kapcsolódó könyvtár- és olvasásélmények (mesemondó versenyek, könyvtári programok, tehetséggondozás stb.).

4. ábra Az olvasásra nevelés területei az empirikus adatok alapján

Forrás: saját ábra

A kutatás eredményeiből arra következtetünk, hogy az olvasási magatartás nem csupán a családban dől el. Az egyéb szocializációs közegek is jelentősen befolyásolhatják a könyvekkel való kapcsolatunkat. Ennek a megállapításnak vizsgálatunk szempontjából gyakorlati következményei lehetnek a pedagógusképzés tartalmával kapcsolatban. Mivel a pedagógus szerepe jelentős a gyermek olvasóvá nevelésében, véleményünk szerint ezt a kérdést a pedagógusképzésben is szerencsés lenne előtérbe helyezni.

IRODALOM

- BALÁZSI Ildikó – BALKÁNYI Péter (2008): A PIRLS- és a PISA-vizsgálat eredményeinek összehasonlítása. *Új Pedagógiai Szemle*, 2008/4., 3–11.
- BARTOS ÉVA szerk. (2009): *Az olvasáskultúra fejlesztése. Konceptciók, programok, kapmányok*. Budapest: Könyvtári Intézet.
- BENCZIK Vilmos (2009): *Az olvasás alkonya?* In: SZÁVAI Ilona (szerk.): *Olvasni jó! Tanulmányok az olvasás fontosságáról*. Pont Kiadó. Bp., 7–14.
- BETTELHEIM, Bruno (2011): *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina, Bp.
- BOURDIEU, Pierre (2008): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. General Press, Bp.
- BUCKINGHAM, David (2002): *A gyermekkor halála után – Fel nőni az elektronikus média világában*. Helikon, Bp.
- CZACHESZ Erzsébet – Vidákovich Tibor (1996): A családi-kulturális tényezők hatása az olvasás elsajátítására. *Magyar Pedagógia*, 1996/1., 35–57.
- CZACHESZ Erzsébet (2001): Olvasás és nevelés az iskoláskor előtt. *Könyv és nevelés*, 2001/2., 30–40.
- DÁN Krisztina (2001): Olvasásfejlesztés a kerettantervben. *Könyv és nevelés*, 2001 <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=211> (letöltve: 2012.07.11.)
- FERGE Zsuzsa (1972): A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. *Szociológia*, 1972/1., 10–35.
- GEREBEN Ferenc (1997): Az ún. "Máté-effektus" az olvasás- és könyvtárszociológiában. *Könyvtári figyelő*, 1997/3. <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00023/gereben.html> (letöltve: 2012.10.03.)
- GOMBOS Péter (2010): *A kötelező olvasmánytól a szívesen olvasott könyvekig*. In: SZÁVAI Ilona (szerk.): *Az olvasás védelmében*. Pont Kiadó. Bp., 145–153.
- HARSÁNYI István (é.n.): *Vissza a könyvhöz*. Tankönyvkiadó. Bp.
- HONTI János (1975): *A mese világa*. Magvető, Bp.
- HORVÁTH Zsuzsanna (1994): Olvasás, szövegértés. *Új Pedagógiai Szemle*, 1994/7–8., 97–109.
- KARAKAS, Zsuzsanna (2008): Teret adunk a térhatású olvasásnak. *Új Pedagógiai Szemle*, 2006/2., 95–104.
- KOLOSÍ Tamás (2000): *A terhes babapiskóta*. Osiris, Bp.
- KOVÁCS Ilma (2007): *Az elektronikus tanulásról*. Holnap, Bp.
- MANGEN, Anne (2008): Digital fiction reading: Haptics and immersion. *Journal of Research in Reading*, 2008/4., 404–419.
- NAGY Attila (1994): Hol terem a jó olvasó? (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményeiről). *Magyar Pedagógia*, 1994/3–4., 231–251.

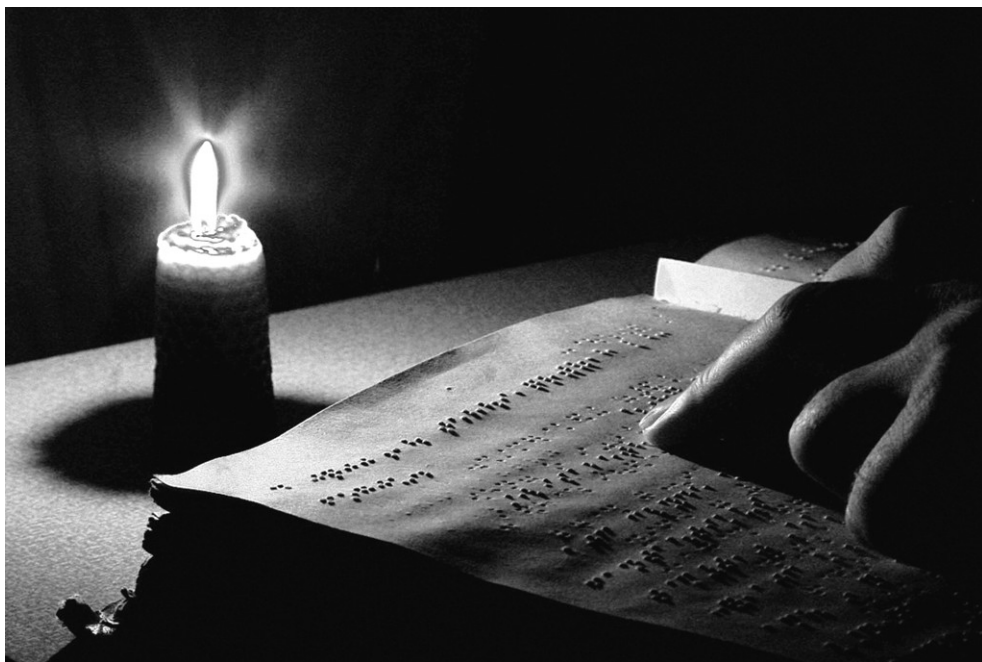
- NAGY Attila (1996): Napi robotos vagy organikus értelmiségi? *Új pedagógiai szemle*, 1996/12., 93–14.
- NAGY Attila (2001): *Olvásásfejlesztés, könyvtárhasználat - kritikus gondolkodás*. OSZK – Osiris, Bp.
- NAGY Attila (2003): *Háttal a jövőnek? Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata*. Gondolat, Bp.
- NAGY Attila (2008): Észak-Európa vagy Balkán? Tájékoztatói irányok olvasáskultúránk számára a PISA 2006 ürügyén. *Könyvtári figyelő*, 2008/2.,
<http://www.epa.oszk.hu/00100/00143/00067/114.htm> (letöltve: 2012.08.12.)
- NAGY Attila (2009): *Betűhidak – szakadékok*. In: SZÁVAI Ilona (szerk.): *Olvasni jó! Tanulmányok az olvasás fontosságáról*. Pont Kiadó. Bp., 15–24.
- NAGY Attila – IMRE Angéla – KÖNTÖS Nelli (szerk.) (2011): *Az olvasás esszétantárgyi feladat*. Savaria University Press, Szombathely.
- NIELSEN, Jakob: *F-Shaped Pattern For Reading Web Content*.
http://www.useit.com/alertbox/reading_pattern.html (letöltve: 2012.08.28.)
- NYITRAI Ágnes: *Az összefüggés-kezelés fejlődésének kritériumorientált segítése mesékkel a 4–8 éves gyermekek körében. (PhD értekezés)*.
http://doktori.bibl.u-szeged.hu/590/1/Nyitrai_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf
 (letöltve: 2012. 07.28.)
- PÉTERFI Rita (2007): Olvasóközpontú olvasásfejlesztés. *Könyvtári Figyelő*, 2007/3., 24–36.
- PÉTERFI Rita (2008): Olvasásfejlesztés itthon és külföldön. Bevált módszerek, kipróbálásra érdemes ötletek. *Elektronikus Könyv és Nevelés*, 2008/ 4.,
<http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=442&action=article&id=962>
 (letöltve: 2012.07.29.)
- PÉTERFI Rita (2011): PISA-vizsgálat és kompetenciamérés. A magyar diákok szövegértési teljesítményéről. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 2011/5., 3–14.
- SUPPNÉ Tarnay Gyöngyi (2004): *A gyermekkönyvtárak és az iskolai könyvtárak együttműködése az olvasóvá nevelésben*. In: EMMEL G. (szerk.), *Az iskolai könyvtár új modellje a gyakorlatban*. Könyvtárostánárok Egyesülete, Flaccus Kiadó. Bp., 11–17.
- SZABÓ László Tamás (2010): *Bevezetés a tanári mesterségbe*. Debrecen Egyetemi Kiadó, Debrecen
- SZÁVAI Ilona (szerk.) (2009). *Olvasni jó! Tanulmányok az olvasás fontosságáról*. Pont Kiadó, Bp.
- SZILÁGYI Mária (2007): A mese szerepe a gyermeki személyiségfejlődésben. *Elektronikus Könyv és Nevelés*, 2007/3.,
<http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=834>
 (letöltve: 2012.08.14.)
- SZINGER Veronika (2008): Könyvvel vagy anélkül? *Fordulópont*, 2008/1., 64–72.

TÁNCZOS Gábor (1973): Egyenlőtlenségek a különböző pedagógus-csoportok művelődésében. *Pedagógiai Szemle*, 1973/2., 118–126.

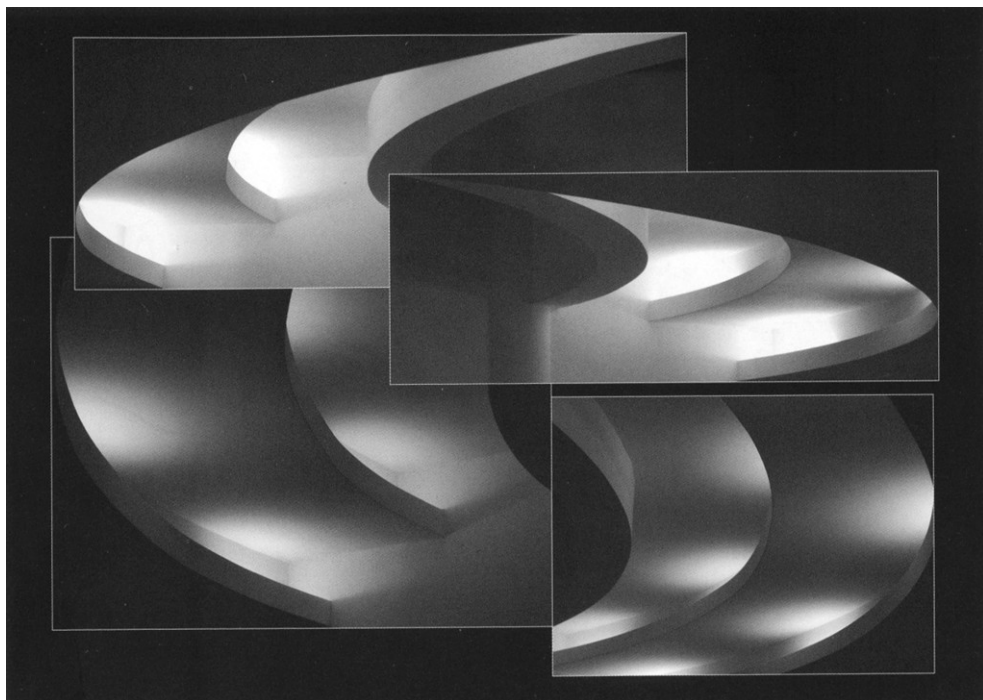
TÓSZEGI Zsuzsanna (2009): Az olvasás trónfosztása? Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez. *Elektronikus Könyv és Nevelés*, 2009/ 4., http://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/tzs_0904.htm (letöltve: 2012.07.19.)

UTASI Ágnes (2002): A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok. *Századvég*, 2002/ 2., 3-25.

VEKERDY Tamás (2010): *A meséléstől az olvasásig*. In: SZÁVAI Ilona (szerk.): *Az olvasás védelmében*. Pont Kiadó, Bp., 27–39.

Varga József: Boldog, aki olvassa (2011)

Szabó László: Méliusz vonalak (2010)

Zeneértő hallgatók a felsőoktatásban

A zenetanulásnak, zenével való foglalkozásnak társadalmi szempontból három fő funkcióját szokták kiemelni: a megújító-erősítő, a szórakoztató-lazító és a menedéket nyújtó szerepét. Amikor tanulmányunkban elsősorban az iskolai pályafutásra gyakorolt hatásával foglalkozunk, a zenetanulás dinamizáló, mobilizáló erejére kívánunk fókuszálni (Lonsonczi, 1969). Az iskolai pályafutás eredményességét támogató erőforrások között sokáig elsősorban a szülők magas társadalmi státusát, iskolázottságát tartotta számon a szakirodalom. Az utóbbi évek vizsgálatai viszont rámutattak arra: az iskola sokat tehet azért, hogy az alacsony státusú családból származó fiatalok sikeres tanulókká váljanak. Az iskola ennek szolgálatában álló eszköztárának egyik pillére a tanulók extrakurrikuláris foglalkoztatása (Antrop-González & Garrett, 2003; Pusztai, 2009). Azok a vizsgálatok, melyek az iskolák tanórán kívüli foglalkozásainak hatását mérték, az eredményesség növekedése és a tanórán kívüli iskolai tevékenységek közötti összefüggést vizsgálták a szülői háttér kontrollja alatt, arra keresve a választ, hogy milyen és mennyi extrakurrikuláris elfoglaltság számít effektív támogatásnak. A kutatások rámutattak, hogy a hiperhálózott tanuló, aki sok tanórán kívüli tevékenységet folytat, a várakozással ellentétben jól teljesít (Broh 2002). Kardinális kérdés az is, hogy a különórákat az iskola szervezi-e vagy a tanuló szülei finanszírozzák.

Az extrakurrikuláris tevékenységek sokfélék lehetnek, a szakirodalom öt nagy csoportba sorolja azokat. Egy részük a tanórai és az otthoni tanulmányi munka hiányosságainak ledolgozására vagy annak megfejtésére szolgál, másik részük sporttevékenység, a mozgáskultúra fejlesztése, harmadik típusuk a zenei műveltségszerzéssel (zenetanulással, énekkarral) függ össze, negyedik típusba az iskolai közéletben való részvételt soroljuk, az ötödikbe a vallásos vagy karitatív tevékenységek tartoznak. Többféle extrakurrikuláris tevékenység – a sport, a művészet, a tudományos és szakmai tárgyú, tanórán kívüli elfoglaltság – jótékony hatása közvetlenül is kimutatható a jegyek általános javulásában és a sikeres felvételi vizsgák terén. Más extrakurrikuláris tevékenységek esetén közvetett kedvező hatást mértek, például a tanórán kívüli

részvétel az iskolai közéletben, s főként az ezen a téren kifejtett önkéntes munka elősegíti a pozitív elköteleződést az iskola iránt, ami jótékony hatással volt a tanulmányi sikerre (Meier, 1999; McNeal, 1999).

A zenei tanulmányok, a hangszeres zenélés, a zenekari részvétel kiemelkedően hatékony extrakurrikuláris befektetésnek tűnnek, melyeknek a többi tantárgyból nyújtott teljesítményre, különösképpen a matematikai és a nyelvi eredményekre gyakorolt folyamatos kedvező hatását igazolták a vizsgálatok (Broh, 2002; Deasy, 2002; Babo, 2004). Lényeges eredmény, hogy ez a pozitív hatás a társadalmi gazdasági státus kiszűrése után is megmaradt. A zenélés és a kognitív fejlődés pozitív kapcsolatát nemcsak a tantárgyi teljesítmények, hanem többféle gondolkodási képesség tekintetében is realizálták (Bahna-James, 1991), s a felsőfokú továbbtanulásra való sikeres felkészülést is határozottan támogatni látszik a zenetanulás (Johnson-Memmitt, 2006). Más kutatások a tanulmányi munkához való viszonyulásra, a fegyelmezett, kitartó munkavégzésre, valamint a tanulmányokon kívüli területekre kiterjedő kedvező hatásokat veszik számba, például a zeneórára járók körében az átlagosnál kevesebb hajlandóságot mutattak ki az alkohol- és drogfogyasztásra (Cooley et al., 1995), fegyelmi vétségekre, lógásra, lemorzsolódásra (Deasy, 2002).

Korábbi – három ország határ-menti régióira kiterjedő, végzős középiskolásokkal foglalkozó – kutatásunkban az iskola által kínált, tanításon kívüli, közösségi lehetőségeket vizsgáltuk. Megállapítottuk, hogy a tanulmányi kiegészítő munka (szakkör és felzárkóztatás), a sport és a hitéleti alkalmak inkább rendelkezésre állnak az iskolákban, míg politikai, karitatív és hobbitevékenységekre lényegében nem teremtenek alkalmat a középiskolák. Megfigyeltük, hogy az állami és önkormányzati fenntartású középiskolások jóval többen járnak szakkörökre az érettségi- és felvételi tartárgyakból, mint a felekezeti középiskolások. A felekezeti iskolákban az extrakurrikuláris alkalmak között nagyobb teret kap az általános és a művészi képességfejlesztés, valamint a vallásos nevelés és a közösségépítő tevékenységek sora. Ami a zenei nevelést illeti, azt tapasztaltuk, hogy a felekezeti iskolások körében feltűnően sok volt a zeneiskolás, énekkaros (Pusztai, 2009). Mivel a nemzetközi szakirodalom alapján egyértelműnek tűnik, hogy a művészeti extrakurrikuláris tevékenységek nemcsak képességfejlesztéssel, hanem a tanulmányi pályafutást támogató értékek átadásával járulnak hozzá a tanulók előmeneteléhez, jelen tanulmányban arra koncentrálnánk, hogy milyenek a zeneértő hallgatók, s milyen összefüggés mutatható ki a hallgatók zenei érdeklődése és eredményessége között.

Zenehallgatási szokások és „zenei tőke”

Elemzésünk fő célja, hogy pontosabb képet kapjunk a hallgatói életvilág azon speciális szeletéről, mely a zene jelenséggel kapcsolatos. A Partium területén felvett Regionális Egyetem kutatási adatbázisa (2005) több szempontból is alkalmas arra, hogy ezt a területet elemezzük: a kérdőív omnibus jellegéből adódóan lehetőséget ad arra, hogy pontosabb adatokat kapjunk például a koncertre járás gyakoriságáról vagy a hangszeres zene életmódban való megjelenéséről. A kutatás során olyan kérdésblokkal is dolgoztunk, mely a kulturális tőke felmérését célozta meg – ez pedig természetesen tartalmazta a magas-kulturális ellátottság adatait, ezáltal a szülők, illetve a megkérdezett komolyzenei gyűjteményének főbb mutatóit. Bourdieu (1978) nyomán, aki a kulturális tőke objektívált, inkorporált és intézményesített formáját különítette el, kísérletet teszünk arra, hogy egy fajta „zenei tőkét” különítsünk el, hiszen a kérdőív annak objektívált (tárgyasult), illetve inkorporált (bensővé tett) típusára vonatkoztatva is kínál számunkra változókat. A kulturális tőke eloszlása a társadalomban igen kiegyenlítetlen, s ezt a sajátosságot csak fokozza, hogy – Bourdieu szerint – a legnehezebben megszerezhető tőkefajtról beszélünk, mely az egyenlőtlenségek generalálásában, a rekonverzió folyamatában kulcsszerepet játszik. A középosztály és az elit életvilága, tudáskincse nagyban épít olyan tartalmakra, melyek a tömegkultúrától eltérő művelődési mintákat kínálnak számukra, hiszen ezek birtoklása képes megerősíteni az egyének társadalmi pozícióját. Mindez a gondolatmenet felfűzhető a zene jelenséggel is – a magas kultúrához kapcsolódó zenei műfajok fogyasztása, dekódolása, objektívált formáinak birtoklása erősen kapcsolódik a társadalmi egyenlőtlenségek jelenséggel.

A zeneszociológiai vizsgálatok rámutatnak arra, hogy a zenehallgatási szokásoknak igen erős a generációs beágyazottsága. Az ifjúsági életszakasznak ebből a szempontból kitüntetett szerepe van, hiszen a mai magyar felnőtt lakosság igen jelentős hányada szinte a zene világán „kívül rekedt”, és tudatos zenehallgatási szokásokat kevésbé vagy alig tud felmutatni. Mindeközben az ifjúsági életszakaszban annak identitásképző funkciója igen erőteljes (főleg a tömeg-kulturális műfajoké, elég, ha csak a szubkultúrák világára gondolunk), s a zene a diákok életmódjának szerves részét képezi.

A szabadidő-kutatások világából szemlélve a kérdést: a zene világa két részre látszik szakadni – ennek modellezésében Hunyadi (2005) ezredforduló után készült kutatásai adnak számunkra támpontokat. A szerző megkülönböz-

teti a hagyományos, illetve modern szabadidő-orientációt: az előbbi az olvasás, színházba járás (stb.) tevékenységeit öleli fel, míg az utóbbi a számítógépekhez, internethez, moziba járáshoz (stb.) kapcsolódik. A hangversenyek, koncertek látogatása a tevékenységi körök kétdimenziós modelljében a hagyományos elemek közé sorolódnak be, a tömegkultúra műfajainak fogyasztása, a könnyűzenei koncertek látogatása azonban inkább a második csoportba áll közel. Antalóczy, Füstös és Hankiss (2010) kétdimenziós ábrája, amely a kulturális tevékenységeket ábrázolja, alátámasztja ezeket a tendenciákat: a könnyűzene és a komolyzene a rekreatív–klasszikus tengely ellentétes pólusain helyezkedik el, miközben a komolyzenei koncertek más, magas-kulturális intézményekhez közeli pozícióit mutatnak fel. A szerzők, elemzésük során, klaszteranalízis segítségével különítették el kultúrafogyasztó típusokat, melyek közül az opera- és a hangverseny-látogatás leginkább a minta körülbelül 10 százalékát kitevő „kulturális elite” volt jellemző. Az ebbe a klaszterbe tartozók között nem volt szignifikáns különbség a nem és a településtípus változója mentén, ugyanakkor az iskolai végzettség és az életkor hatása markánsnak mutatkozott (a felsőfokú iskolai végzettség emelte az ebbe a csoportba tartozás valószínűségét, míg a magasabb életkori kohorszba való tartozás csökkentette).

A zenei műfajok kedveltségét vizsgálva, ugyanennek a mintának az adatait elemezve, Benedek (2010) a komolyzene jelentős lemaradását rögzítette (budapesti mintában, más zenei műfajokhoz viszonyítva). Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a megkérdezettek húsz százaléka állította, hogy az elmúlt 12 hónapban legalább egy komolyzenei rendezvényen vett részt. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a felnőtt lakosság körében a könnyűzenei események sem sokkal látogatottabbak, a válaszadók fele ugyanis ilyen jellegű eseményeken sem vett részt a megelőző évben.

Végzős hallgatók zenei tőkeforrásai

Jelen kutatás empirikus része a Regionális Egyetem Kutatócsoport¹³ 2005-ös, majdnem ezer főt érintő lekérdésén alapul. Ez egy határ-menti térség¹⁴ végzés előtt álló nappali tagozatos hallgatóit érintette (Nyíregyházi Főiskola, Köl-

¹³ NKFP-26-0060/2002

¹⁴ Az ukrán, a román és magyar határ által keresztülszelt kutatási régió történetileg, gazdaságilag és kulturálisan is szervesen összekapcsolódik (Kozma & Pusztai 2006).

csey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Kárpátaljai Magyar Tanítóképző Főiskola, Partiumi Keresztény Egyetem, valamint a Debreceni Egyetem következő karai: BTK, TTK, Orvosi Kar, Műszaki Főiskolai Kar, Agrártudományi Kar, Pedagógiai Főiskolai Kar, Egészségügyi Főiskolai Kar, Állam és Jogtudományi Kar, Közgazdaságtudományi Kar).¹⁵

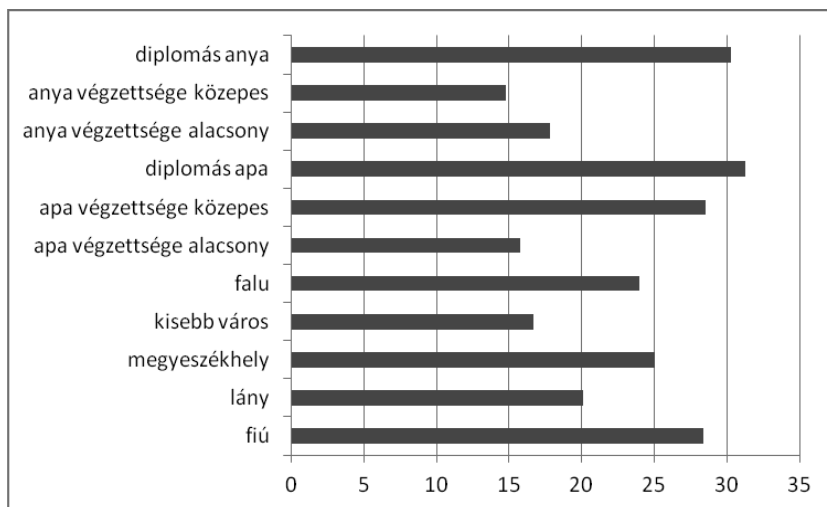
A Regionális Egyetem Kutatócsoport kérdőíves vizsgálata, profiljából adódóan, több területet fedett le, ugyanakkor összefüggő, a zenével kapcsolatos kérdésblokkot nem tartalmazott. Magában foglalja azonban a komolyzenei CD-k, lemezek számának becslését, a hangversenyre és koncertre járás gyakoriságát, valamint a hangszeres játék gyakoriságát. Elemzésünk során a releváns változókat a nem, a településtípus, a szülők iskolai végzettsége, valamint a gazdasági tőke mutatójának segítségével vizsgáltuk meg. A gazdasági tőke nagyságát a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság¹⁶ adatai alapján becsültük, és ez alapján osztottuk be a hallgatókat kis, közepes, illetve nagy ellátottságú csoportba.

Az általunk kialakított zenei tőke változónak alapvető elemét képezte a zenei fogyasztás tárgyiasult rétege. Erre kérdőívünkben két kérdés vonatkozott: egyrészt a szülők tulajdonában lévő gyűjtemény, másrészt pedig a megkérdezettek a saját komolyzenei albumainak számát becsülték meg. A szülők 31 százaléka, a diákok 44,1 százaléka nem rendelkezett komolyzenei lemezekkel (azok átlagos száma a mintában 22,9, illetve 14,4 volt). A fiatalok komolyzenei albumainak átlagos számára a településtípus, a gazdasági tőke, valamint az édesanya iskolai végzettsége nem gyakorolt hatást, a nem és az apa iskolai végzettsége viszont igen (sig.: 0,05). A fiúk (19,4) szignifikánsabban több komolyzenei albumot birtokolnak, mint a lányok (11,7), valamint átlag feletti értékek mutatkoztak a diplomás apák gyermekeinél is (20,4). A szülők komolyzenei gyűjteményére a gazdasági tőke változóján kívül minden változó hatást gyakorolt. Magyarázatra talán csak a két nemnél tapasztalható eltérő átlagok szorulnak – véleményünk szerint ez a felsőoktatásban tanuló fiúk magasabb státusú társadalmi-kulturális háttérével magyarázható (Fényes 2010). Kiemelésre érdemes, hogy a településtípusok kapcsán a legalacsonyabb értékeket a kisvárosokból származó diákok produkálták, miközben a falusiak alig maradnak le a megyeszékhelyről származó diákok mögött (1. ábra).

¹⁵ N=952

¹⁶ Az elemzésünkben felhasznált tartós fogyasztási cikkek a következők voltak: saját lakás, nyaraló, telek, családi ház, számítógép, cd-lejátszó, hifi, mobil, dvd-lejátszó, autó.

1. ábra: A szülők komolyzenei albumainak átlagos száma alminták szerint

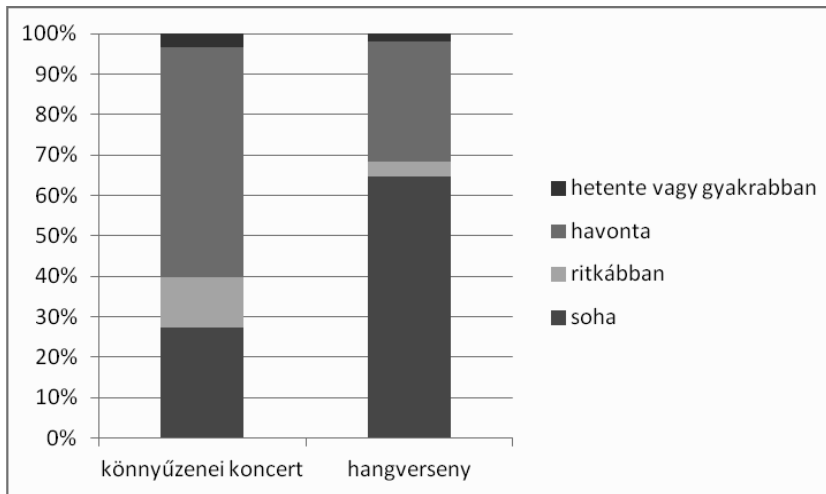

Forrás: Regionális Egyetem 2005

A következő lépésben a hallgatók életmódjában, szabadidő felhasználásában vizsgáltuk meg a zenei fogyasztás helyét és szerepét – ehhez először a hangversenyek és a könnyűzenei koncertek látogatási gyakoriságát tekintettük át (lásd a 2. ábrát a következő oldalon).

Benedek már említett, budapesti mintán alapuló vizsgálatához viszonyítva kijelenthetjük, hogy a könnyűzenei koncertek látogatása jóval gyakoribb, mint a felnőtt népesség esetében (ott a megkérdezettek 56 százaléka egyszer sem, 27 százaléka legfeljebb öt ilyen jellegű eseményen volt az elmúlt egy évben), és valamivel kedvezőbb adatokat kapunk a hangversenyek kapcsán is (a felnőttek 87 százaléka egyszer sem, vagy legfeljebb öt alkalommal vett részt komolyzenei rendezvényen).

2. ábra: Zenei események látogatásának gyakorisága a hallgatók körében

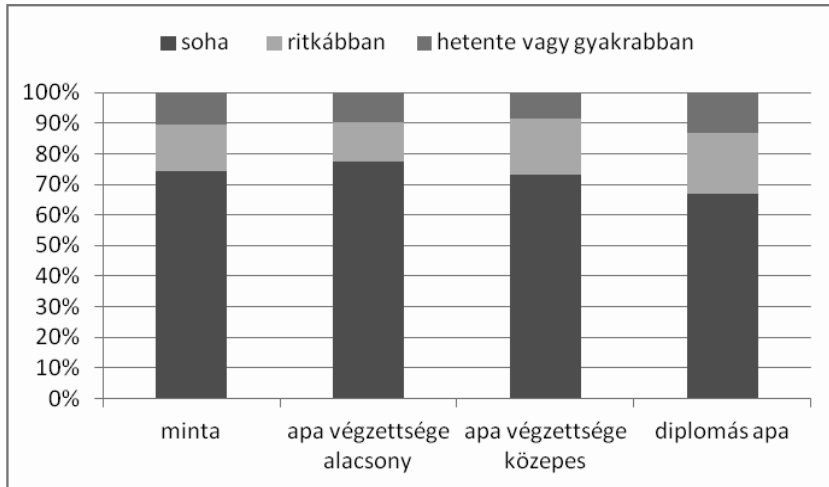

Forrás: Regionális Egyetem 2005

Amikor megvizsgáltuk, hogy mivel magyarázható a populárisabb vagy klaszszikusabb zenei érdeklődés, a magyarázó változók közül a zenei események látogatására ebben az esetben sem hatott a gazdasági tőke és a településtípus változója. Szignifikáns kapcsolat rajzolódott ki viszont az apa és az anya iskolai végzettségével, valamint a nem változójával. Ez utóbbi esetben a cellagyakorítások a legmagasabb kategóriában nem tették számunkra lehetővé az elemzést, a „ritkábban” válaszlehetőség azonban a könnyűzenei koncertek, valamint a hangversenyek esetében is a lányok nagyobb aktivitását mutatta.

A hangszeres zenélés gyakorisága a hangversenyek látogatásának mintáját idézi: a hallgatók 74 százaléka soha nem végzi ezt a tevékenységet, és mintegy 10 százalékuk zenél napi vagy heti rendszerességgel. A magyarázó változók közül egyedül az apa iskolai végzettsége lesz markáns hatású (sig.: 0,05), s a már megszokott kapcsolati irányt hozza. Kiemelésre érdemes, hogy a nemi differenciák, illetve az anya iskolai végzettségének ebben a vonatkozásban nem ragadható meg a magyarázó ereje (3. ábra).

3. ábra Hangszeres zenélés gyakorisága a mintában, illetve az apa iskolai végzettsége szerint

Forrás: Regionális Egyetem 2005

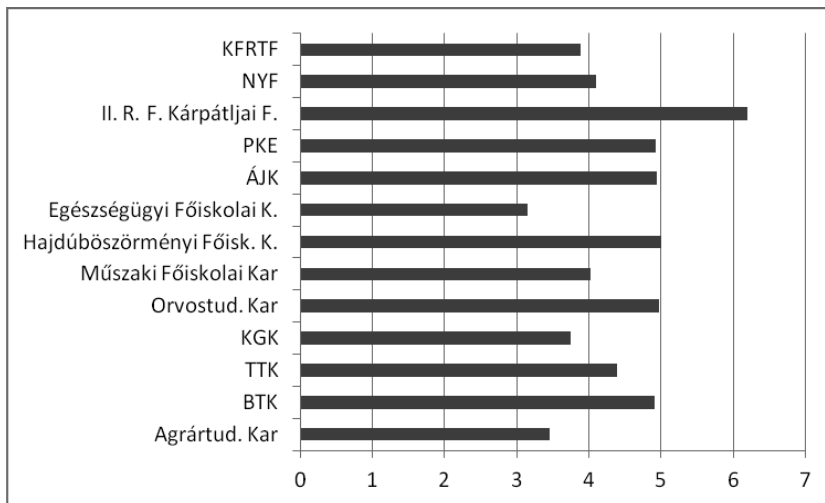
Az eddig felhasznált változóink összevonásával alakítottuk a „zenei tőke” indexét oly módon, hogy a komolyzenei albumok birtoklása és a zenei események látogatása kapcsán egy-egy nagy, közepes és kis aktivitású csoportot alakítottunk ki úgy, hogy az elemszámok többé-kevésbé azonosak legyenek.¹⁷ A zenei tőke skálaértéke átlagosan 4,4-es volt. Varianciaanalízissel és khí-négyzet próbával megvizsgálva az átlagokat azt találtuk, hogy a nem magyarázó ereje eltűnt (mint láttuk, a zenei tőke alkotóelemeinek különböző részei lány-, illetve fiúdominanciájúak), a településtípus és a gazdasági tőke hatása itt sem volt megragadható, a szülők iskolai végzettsége pedig a már megszokott, lineáris módon alakította a zenei tőke indexértékét.¹⁸ A szülők végzettsége kapcsán kiemelhetjük: a diplomás apák kedvező hatása markánsabb, mint a diplomás anyáké.

¹⁷ Egy változó esetén a legkisebb aktivitású csoportba kerülésért egy, a legnagyobb aktivitású csoportba kerülésért három indexpont járt, így egy hallgató legfeljebb 15 pontot érhetett el a zenei tőke skáláján (az indexet öt változó segítségével képeztük).

¹⁸ Alapfokú végzettségű apa: 4, középfokú végzettségű apa: 4,3, diplomás apa: 5,1, alacsony végzettségű anya: 4, közepes végzettségű anya: 4,3, diplomás anya: 4,8.

Elemzésünk első szakaszának végén arra vállalkoztunk, hogy a zenei tőke indexértékeit kari bontásban is megvizsgáljuk.¹⁹ Az ábráról leolvasható (4. ábra), hogy a zenei tőke értéke – valószínűleg annak túlnyomórészt tradicionális, klasszikus műveltséghez kapcsolódó sajátosságai miatt – a kárpátaljai almintában volt a legmagasabb.²⁰ Habár a határainkon túli hallgatók szüleinek iskolai végzettsége alacsonyabb a hazai hallgatókéinál, zenei tőkéjük (ugyanúgy, mint a könyvolvasás tekintetében) gazdagabbnak tűnik, vagyis a (Gereben Ferenc szavaival) fordított Máté-effektus érvényesül (Gereben, 1999). A határon belüli karok-intézmények közül kiemelkednek a bőszi főiskolai kar, a BTK és az Orvostudományi Kar átlagai, míg az ellenkező póluson három nem humán beállítottságú almintát találunk (Egészségügyi Főiskolai Kar, Agrártudományi Kar, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar).

4. ábra: A hallgatók zenei tőkemutatóinak átlagai karonként

Forrás: Regionális Egyetem 2005

¹⁹ Az egyes kari alminták elemszáma egy esetben még nem érte el a kritikus 25 fős cellagyakoriságot: az Állam- és Jogtudományi Karon 16 fő képezte a karokra nézve reprezentatív mintát. A kari struktúra a Debreceni Egyetemen a 2005-ös adatfelvétel óta átalakult. A Zeneművészeti Kar 4 fővel képviseltette magát a vizsgálatban, így ezek a hallgatók nem képezhettek külön almintát.

²⁰ A kárpátaljai magyar kisebbség ilyen irányú tradicionális beállítottsága más kulturális jelenségek vizsgálataiban is visszaköszön (pl. az olvasás- vagy értékszociológiai vizsgálatokban).

Elemzésünkben hallgatói szabadidős orientációtípusokat különítettünk el, a különböző zenei aktivitási formákat ennek szűrőjén keresztül vizsgáljuk meg. A klasztereket a hallgatók szabadidős tevékenységeinek gyakoriságaira támaszkodva²¹ alakítottuk ki listwise módszerrel. Három csoportot sikerült identifikálnunk: egy modern (számítógép-orientált, N= 296), egy praktikus (hagyományos kulturális beállítottság – olvasás, könyvtárba járása stb. – keveredik a modern elemek bizonyos körével, N= 270),²² illetve egy tévész csoportot (N=272), amely egyedül a televíziózás területén mutatott nagy gyakoriságokat. A Hunyadi Zsuzsa által megnevezett hagyományos szabadidős orientáció 2005-ben a diákoknál már nem volt megragadható – a hallgatói életmód ekkorra már oly mértékben tartalmazott számítógép-használathoz kapcsolódó elemeket, hogy pusztán klasszikus aktivitású csoportot nem tudtunk kimutatni.

Az egyes tevékenységek gyakoriságai alapján kijelenthetjük: a zenei aktivitási formák leginkább a praktikus csoportra jellemzőek – ebben a hallgatói almintában figyelhettük meg a hagyományos szabadidő keveredését a modern elemekkel. A „soha” válaszok azonban ebben a csoportban is többséget alkotnak a hangversenyek és a hangszeres zene esetében. A modern alminta a könyvnyűzenei koncertek területén mutatott ki fokozottabb aktivitást: a „soha” válasz százalékos aránya, ha hajszálnyival is, de alatta marad a praktikus csoport értékének. A magas kultúrához szorosabban kötődő műfajoknál a modern csoport a tévészkhöz hasonló, ha nem is akkora mértékben, de távolságtartást mutat (5. ábra). Kiemelhetjük, hogy a hangszeren soha nem játszó diákok aránya is a modern kategóriában a legmagasabb (80,4%), ettől az értéktől még a tévész alminta százalékos aránya is kedvezőbb (78,7%).

Ezt követően a komolyzenei albumok számát, illetve a zenei index értékét vizsgáltuk meg, varianciaanalízis segítségével, a kialakított klasztercsoportok alapján. Az eredmények a saját albumok kapcsán nem szignifikánsak, a szülőkre vonatkoztatva viszont igen: az ide vonatkozó átlag a modern csoportban 21,4, a praktikus csoportban 26,7, míg a tévész alminta esetében mindössze 15,2.

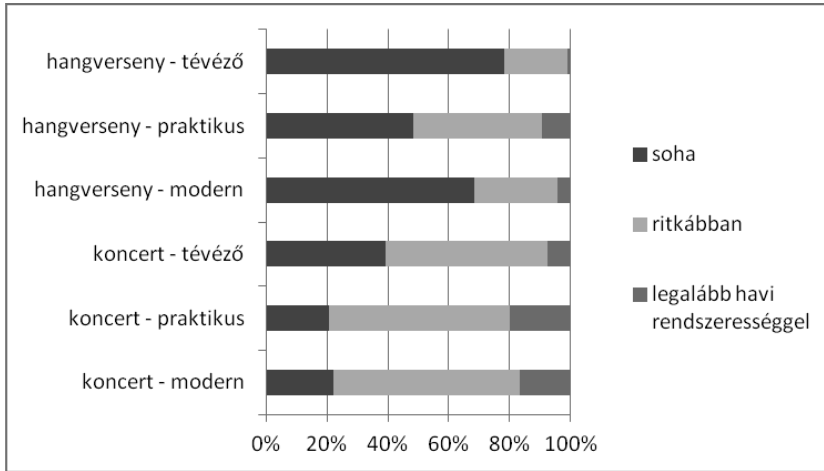
Kijelenthetjük tehát, hogy bár a modern csoport szüleinek releváns gyűjteménye nagyobb, a komolyzenei események látogatására, a hangszeres zenére ezeknél a hallgatóknál ennek az induló előnynek már nincsen hatása. A zenei

²¹ A tevékenységek, látogatott intézmények a következők: színház, művész mozi, mozi, múzeum, könyvtár, koncert, internet-kávézó, hangverseny, könyvesbolt, művelődési ház, pláza, turkáló, kocsma, cukrászda, fesztivál, bál-mulatság.

²² Kivétel például a számítógépes játék és a chat, míg az e-mailezés, szörfözés mutatói magasak.

tőke indexértéke (melynek része a könnyűzenei tartalom is) ugyanakkor az „elvárt” sorrendet rajzolják ki: a praktikus hallgatók 5,3, a modern diákok 4,1, míg a tévésző alminta 3,7-es átlagértéket mutat fel.

5. ábra: Könnyűzenei koncertek és hangversenyek látogatásának gyakorisága a szabadidős klaszterek alapján

Forrás: Regionális Egyetem 2005

Zenei tőke és értékorientáció

A hallgatói minta értékpreferenciáinak közös vonása, hogy a tizenöt felsorolt érték²³ közül a fiatalok több mint háromnegyede számára rendkívül fontosak a szerelem, boldogság, a család biztonsága, az igaz barátság és a belső harmónia. Ezek a mérési eredmények teljes mértékben egybevágnak a magyar fiatalság körében tapasztaltakkal (Bauer, 2005). A kisebb közösségekbe zárkózás jelentheti a nagyobb struktúrából való kiábrándultságot, a bizonytalanság elleni védekezést. A legkevesebben tartják fontosnak a haza védelmét és a vallásos

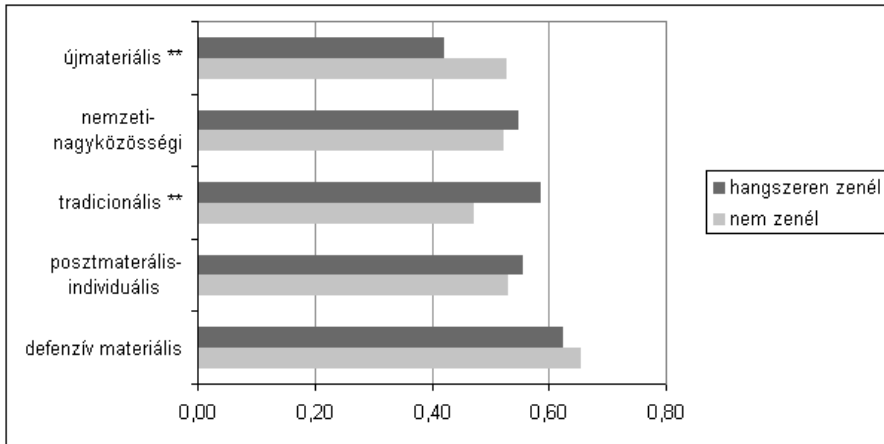
²³ A felsorolt értékek a következők voltak: belső harmónia, hatalom, szabadság, társadalmi rend, élmények, anyagiak, haza megtartása, fantázia, békés világ, tiszteletreméltó szokások, vallásos hit, család biztonsága, változatos élet, igaz barátság, szerelem.

hitet. Egyes értelmezések ezeket a kifejezetten közösséghez kötődő értékeket az általános társadalmi tudat dimenzióinak tartják (Bauer, 2005), s ezt továbbgondolva, az ezekkel kapcsolatban megmutatkozó indifferens viselkedést talán valamiféle beszűkülés jelének is tekinthetjük. A hatalom erős elutasítása vagy csak a diktatúrákból, vagy a kortárs közéletből való kiábrándulást jelenti, mindenesetre egységesen kedvezőtlen ítélet, szinte interdiktum alá esik ez a fogalom. Az, hogy a hatalom változója az anyagiak felértékelésével mutat a legnagyobb együttmozgást, arra vall, hogy leginkább gazdasági kontextusban nyer értelmet számukra a hatalom kifejezés.

Az előnyben részesített értékek együttes előfordulását faktoranalízis segítségével megvizsgálva, öt rejtőzködő preferenciatípusra derült fény. A defenzív-materiális típusban az anyagi javak nagy fontosságot nyernek a szűk körű közösségi értékek felértékelése mellett, az anyagi biztonság kínál keretet a befelé forduló boldogságkereséshez. Az új-materiális típus legmarkánsabb jellemzője az anyagi javak, a pénz és a hatalom erőteljes felértékelése. A harmadik típusban határozottabban immateriális értékek összpontosulnak, és ezek élményközpontúságukkal, társadalmi kötöttségektől való távolságtartásukkal is közelebb állnak ahhoz, amit Inglehart (1997) nyomán posztmateriálisnak szoktunk nevezni. Mivel azonban a társas irányultság hiányzik belőle, és sajátosan az egyéni kreativitás, az individuális szabadság kap itt hangsúlyt, határozottan elkülöníthető az első típustól, így posztmateriális-individualista érték-típusnak neveztük el azt. A negyedik típus gerincét egyértelműen a hit, a vallásosság képezi, s ebben a változóban kap egyedül nagy hangsúlyt a hagyománytisztelet, ami miatt tradicionálisnak nevezhető. Az ötödik típust elsősorban a társadalmi rend, a stabilitás magasra értékelése határozza meg, karakterisztikumát kevésbé adja a haza iránti elkötelezettség, ezért nagyközösségi értékpreferencia-típusnak neveztük el azt.

A zenével kapcsolatos tapasztalatok közül elsősorban a hangszeres zenélés és az értékorientáció kapcsolatát vizsgáltuk, és azt tapasztaltuk, hogy két esetben mutatkozik szignifikáns összefüggés az értékrend és a zenélés között (6. ábra). A tradicionális orientáció szignifikánsan (0,002) és kedvező irányban, az új-materiális orientáció pedig szignifikánsan (0,002) kedvezőtlen irányban jár együtt a hangszeres zenéléssel.

6. ábra: A hangszeres zene és a hallgatói értékorientációk kapcsolata
(faktorszókórok átlagai)

Forrás: Regionális Egyetem 2005

Amikor a hallgatók összevont zenei tőkéje és értékorientációja között kerestünk kapcsolatot, ez már nem mutatkozott szignifikánsnak. Véleményünk szerint ennek az a magyarázata, hogy a zenei tőkeindex egyik komponense (a lemezekkel való ellátottság) a család gazdasági státusának befolyása alatt áll, s így az összefüggés már nem olyan világos, mint a fenti ábrán mutatott esetben. Arra a következtetésre jutottunk, hogy pontosabb képünk lehet a zene hatásáról, ha a zenei tőke több dimenziójának egyenkénti, részletező elemzését végezzük el.

Zenei tőke és hallgatói előmenetel

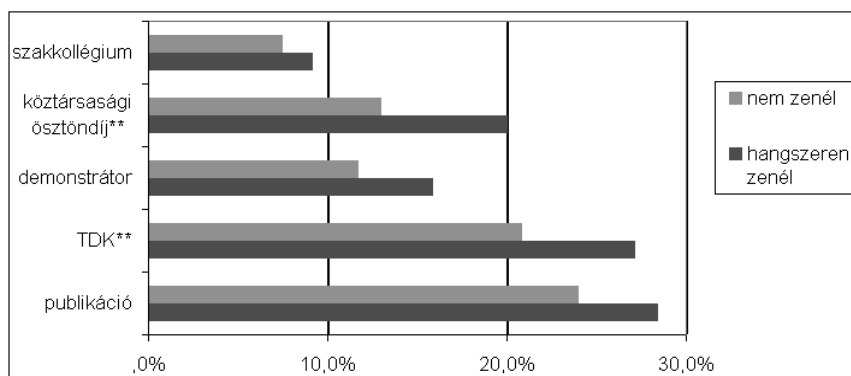
A hallgatói eredményesség fogalmának és kritériumainak meghatározása széleskörű viták tárgya. A sikeres felsőfokú tanulmányok jó mutatói lehetnek a hallgatói évek alatt teljesített nem kötelező vállalkások: publikációk, a TDK-dolgozat, a megszerzett demonstrátori beosztás, az elnyert köztársasági vagy más ösztöndíjak és a szakkollégiumi tagság. Az ezen a területen felmutatott eredmények alapján eredményességi indexet alkottunk. Amennyiben a hallga-

tónak a felsoroltak (publikáció, TDK-dolgozat, demonstrátori beosztás, köztársasági ösztöndíj, a szakkollégiumi tagság, ösztöndíjak) közül legalább egy teljesítménye van, akkor a teljesítménye már túlmutat az átlagos hallgatóén.²⁴

A hangszeren zenélő hallgatók teljesítménye figyelemre érdemes. Feltételezhető lenne, hogy a hangszeres zenélés elvonja őket a tanulmányi munka önként vállalható dimenzióitól, azonban ezzel éppen ellenkező eredményeket kaptunk. Egyrészt szignifikánsan nagyobb arányban írtak tudományos diákköri dolgozatot (0, 027) és szereztek köztársasági ösztöndíjat (0,006), mint a nem zenélők, és bár nem szignifikáns az összefüggés, de valamivel nagyobb arányban vállaltak demonstrátorságot és szakkollégiumi tagságot, írtak publikált dolgozatot.

Ez arra vall, hogy a hangszeren zenélő hallgatók határozottan jó eredményt mutatnak. A szülő iskolázottságának hatásával kontrollálva azonban azt tapasztaltuk, hogy míg a legalább egydiplomás szülő hatása szignifikáns az eredményesebb hallgatók közé való bekerülésre, addig a zenélés hatása – bár jótékony, de – nem szignifikáns (7. ábra).

7. ábra: A hallgatói extrakurrikuláris vállalások és eredményesség a hangszeren zenélő és a nem zenélő hallgatók körében, százalék

Forrás: Regionális Egyetem 2005

²⁴ Ha a tényleges teljesítményeket vesszük 1-nek, és a tervezetteket nem számítjuk, akkor egy 1–7 pontos index jön létre. Ha csak egyetlen eredményt is elkönyvelhet, akkor már eredményesnek tekintettük, mivel a megkérdezettek 60 százaléka semmit nem ért el.

Korábbi kutatásainkban az átfogóbb, többdimenziós hallgatói eredményességi mutatók mellett érveltünk. Egyik dimenziónak egy bizonyos pályára való felkészültség érzését tartjuk, amit az egyetem és a munka világa közötti átlépéshez, a munkába álláshoz és a munkához való viszony tesz világossá. Egy másik eredményességi dimenzió a felsőoktatás másik funkcióján, a további tanulásra való felkészülésen alapul, hiszen (egy fajta logika szerint) eredményes az a felsőoktatásban tanuló hallgató, aki a jelenleginél magasabb oktatási szintre törekszik. A felsőoktatási eredményesség fogalmának harmadik dimenziója a felsőoktatás értelmiségképző funkciója felől közelíthető meg, az olvasásra, tanulmányokra több időt szánó embert fogtuk fel értelmiséginek. A felsorolt dimenziókból kapott eredményességi indexpontok alapján a zenei tőkével kisebb vagy nagyobb mértékben ellátott hallgatók csoportjaiban szignifikáns különbséget találtunk a magasabb zenei tőkével rendelkezők javára. Az alacsony zenei tőke csoportban az eredményességi átlagpontszám 4,0 volt, a magasabb tőkéjű csoportban pedig 4,4, és az összefüggés szignifikancia szintje 0,009. A két tőkefajta regressziós modellben való összemérése alapján úgy látszik azonban, hogy a kari átlagnál eredményesebb hallgatóvá váláshoz biztosabb erőforrás a szülői iskolázottságban mért kulturális tőke, mint a zenei tőke.

Összegzés; az eredmények értelmezése

Elemzésünk végén leszögezhetjük, hogy a fiatal korosztályok nagyobb zenei aktivitása mintánkban is megragadható, ami a zenei események látogatásában, a hangszeres zenélési gyakoriságában, valamint a zenei tőke objektívált formáiban mutatkozott meg. Ezeknek a magasabb értékeknek a magyarázatát egyrészt a generációs különbségekben, másrészt a sajátos társadalmi-kulturális közegben kereshetjük.

A zenével kapcsolatos tevékenységi formákra legerősebb hatást, a korábbi kutatás eredményeivel egybevéve, az iskolai végzettség gyakorolta – bár hallgatói mintáról lévén szó, jelen esetben ez a szülők iskolai végzettségét jelentette. Kiemelésre érdemes, hogy a településtípus és gazdasági tőke hatása jelen vizsgálati eszközökkel nem, vagy alig volt megragadható. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni azt a tényt, hogy a zenei aktivitási formák a hallgatói életmód során komplex tevékenység-rendszerbe illeszkednek be. A szabadidős klaszterek vonatkozásában kijelenthetjük, hogy a hangszeres zene és a koncertlátoga-

tások túlnyomórészt a praktikus, tanulás-orientált csoportban ragadhatók meg (bár dominánssá ott sem válnak), ahol is e tevékenységi formák a modern elemekkel ötvöződve képezik a hallgatók mindennapjainak részét.

Elemzésünk egyik legfontosabb tanulsága a tömegkultúrához sorolható zenei műfajok és a komolyzene fogyasztása közötti távolság, amit a koncertek-hangversenyek látogatásának gyakoriságával igyekeztünk feltárni. A komolyzenéhez kapcsolódó változók mintázatai jól láthatóan rendeződnek össze, s képeznek a hallgatók életvilágában egy olyan szeletet, amely a bourdieui értelemben vett középosztálybeli tudás bázisát is adják. A karok és intézmények közötti eltérések a zenei kultúrában arra hívják fel a figyelmet, hogy az így szerzett tudáselemek és viselkedési minták eloszlása nem esik egybe a karok presztízsének alakulásával.

Az értékorientációk szerinti elemzés azt mutatta, hogy a zenei tőke nemcsak az iskolázottságban megmutatkozó szülői kulturális tőkével, hanem bizonyos értékek preferálásával is szoros összefüggésben áll. A tradicionális értékorientáció kifejezetten növeli, a materiális pedig csökkenti a zenei tőke felhalmozását. A tanulmányi előmenetel és a zenei tőke összefüggésének csupán egy aspektusát vizsgáltuk, a hallgatói extrakurrikuláris tanulásban való részvétellel képviselve az előbbi.

IRODALOM

- ANTALÓCZY Tímea – FÜSTÖS László – HANKISS Elemér (2010): *Magyarország kulturális térképe*. In. ANTALÓCZY – FÜSTÖS – HANKISS: *Mire jó a kultúra?* Magna Produkció, Bp., 14–53.
- ANTROP-GONZÁLEZ, René – VÉLEZ, William – GARRETT, Tomás (2003): *Where are the academically successful Puerto Rican students? Five Success Factors of High Achieving Puerto Rican High School Students* Working Paper 61.
<http://www.jsri.msu.edu/RandS/research/wps/wp61.pdf> . (2008. 12.12)
- BABO, Gerard D. (2004): *The Relationship Between Instrumental Music Participation and Standardized Assessment Achievement Of Middle School Students*. Research Studies in Music Education 22. 14. 1-15. DOI: 10.1177/1321103X040220010301
- BAHNA-JAMES, Tara (1991): *The relationship between mathematics and music: secondary school student perspectives*. Journal of Negro Education 60. 3. 477-485.
- BAUER Béla – SZABÓ Andrea (2005): *Ifjúság 2004 Gyorsjelentés*. Mobilitás Ifjúságkutató Intézet, Bp.

- BENEDEK Miklós (2010): *A kulturális fogyasztás budapesti színterei*. In: ANTALÓCZY – FÜSTÖS – HANKISS: *Mire jó a kultúra?* Magna Produkció, Bp., 54-91.
- BOURDIEU, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek rendszere*. Gondolat, Bp.
- BROH, Beckett A. (2002): *Linking extracurricular programming to academic achievement: Who benefits and why?* *Sociology of Education* 75. 1. 69-95.
- COOLEY, Van E.; HENRIKSEN, Larry W.; VAN NELSON, C.; THOMPSON, Jay C. *Journal of Alcohol and Drug Education* 40. 2. 71-87.
- DEASY, Richard J. (2002): *Critical Links: Learning in the Arts and Student Achievement and Social Development*, Washington: Arts Education Partnership
- FÉNYES Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- GEREBEN Ferenc (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris, Bp.
- HAUSMANN Alíz (2012): *Ízlés vagy sodródás? Összefüggések a romániai magyar középiskolások zenei ízlése, zenével kapcsolatos magatartása és értékrendje, kulturális fogyasztása között*. PhD értekezés ganymedes.lib.unideb.hu:8080/.../Hausmann_Alice_Ertekezes-t.pdf
- HUNYADI Zsuzsa (2005): *Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok*. Magyar Művelődési Intézet, Bp.
- INGLEHART, Ronald (1997): *Kultureller Umbruch. Weltwandel in der westlichen Welt*. Frankfurt: Campus Verlag
- JOHNSON, Christopher – MEMMOTT, Jenny (2006): *Examination of relationships between participation in school music programs of differing quality and standardized test results*. *Journal of Research in Music Education*, 54. 4. 293-307. DOI: 2307/4139752
- KOZMA Tamás – PUSZTAI Gabriella (2006): *Hallgatók a határon: Észak-alföldi, kárpátaljai és partiumi főiskolások továbbtanulási igényeinek összehasonlító vizsgálata*. In: KELEMEN Elemér – FALUS Iván (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 2005., 423-453.
- LOSONCZI Ágnes (1969): *A zene életének szociológiája*. Zeneműkiadó, Bp.
- MCNEAL, Ralph B. (1999): *Parental Involvement as Social Capital: Differential Effectiveness on Science Achievement, Truancy and Dropping Out*. *Social Forces* 78. 1. 117-144.
- MEIER, Ann (1999): *Social Capital and School Achievement Among Adolescents* CDE Working Paper 1-53. <http://www.ssc.wisc.edu/cde/cdewp/99-18.pdf> (2006. 12.12)
- PUSZTAI Gabriella (2009): *A társadalmi tőke és az iskola. Kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra*. Új Mandátum, Bp.

Kovács Tibor: Tündértánc (1984)

A fotográfia és a halál. Ekphraszisz és képi illokúciós aktus Kosztolányi Dezső *A csúf lány* című tárcanovellájában

„Homo aestheticus sum.” Így szól Kosztolányi *Önmagamról* című, a *Nyugat* 1933. január 1-jei számában megjelent, a kosztolányis több műfajúság jegyében egyszerismind vallomásos önportrénak, illetve esszének is tekinthető ars poetica összegző, utolsó mondata (KD, 1977. 584–590²⁵). „Az emberek nem nagyon akarnak élni, csak boldogok akarnak lenni” – olvassuk majd’ két évtizeddel korábról, a *Tinta* följegyzései között, az *Orvos és halál* című kommentárban (KD, 1916. 188).

Vajon miként függ össze egymással a szépség és boldogság? Ez a kérdés a *Nikomakhoszi etikát* író Arisztotelészt (1977) ugyanúgy foglalkoztatta, mint a boldogságról értekező, az arisztotelészi hagyományhoz kötődő, azt azonban a boldogságot a racionális léthez is kapcsoló nézőpontjával továbbgondoló iszlám erkölcsfilozófust, Miskavaihit (1987), a boldog életről (és szabad akaratról) elmélkedő Szent Ágostont (1997) vagy az *Ars poeticában* az „én hadd legyek boldog” önfelszólítását követő József Attilát. A szépség és boldogság között kapcsolatot teremtő kategória a jóság, a jó és rossz dolgok közötti különbségtétel képessége, miközben a szépség ugyanúgy maga mellé követeli harmadik elvként az igazságot (úgy is mint erényes, erkölcsös és tiszta életet), mint a boldogság.

E helyütt nem tisztünk a szépség – jóság – igazság, illetve a boldogság – jóság – igazság fogalomköreinek sem kategorikus, sem diszciplináris körbejárása, nem mellőzhetjük azonban az irodalom- és kép-antropológiai megközelítésmódokat, mivel az alább értelmezendő Kosztolányi-tárcanovella éppen a szépség és boldogság kérdését állítja középpontba. S az igazságot is – mint a csúfsággal való szembesülés helyzetét –, valamint a jó választásának képesség-

²⁵ A Kosztolányi Dezső műveiből vett idézeteknél csupán a szerző monogramját, valamint az általunk használt forrás kiadási év- és oldalszám megjelölését tüntetjük föl.

gét: megfelelő választ ad-e a „csúf lány” arra, amikor ismeretlen levelezőpartnere a külleme felől érdeklődik.

A fotográfia reprezentációs és valóságkonstruáló szerepe mellett – „a csúf lány” halott hűga fényképét küldi el a sajátja helyett – foglalkoznunk kell az ekphraszisz retorikai alakzatának bemutatásával (az író egy elképzelt vagy valóságos képet mutat be verbális eszközökkel). Szükségszerű, hogy kitérjünk a fotográfia és a halál (idődimenzióba helyezett és szimbolikus) kapcsolatára, illetve a képi illokúciós aktusok novellában is megjelenő sajátosságaira, értve alatta, hogy a kép bemutatása egyúttal a képen ábrázolt (vagy a kép által generált) „cselekmény” végrehajtásával egyenértékű.

Mivel a szövegre (az erdélyi fiatalember egy fotót kér a lánytól) egy kép a válasz (a lány elküld egy fotót, amiről a másik azt hiszi, hogy valóban őt ábrázolja), itt az a kérdés is fölmerül, hogy vajon egy képpel lehet-e hazudni, hogy a kép vagy a szöveg önállítása az erősebb-e. „A csúf lány” egyébként magával a szöveggel sem mond igazat, a hazugságként elküldött kép viszont – paradox módon – igazolni látszik a szöveg hazugságait is. Amennyiben „a hazugság a nyelv rendeltetésével való visszaélés” (Frenyó, 2003. 6), úgy az igazság tagadásaként küldött kép önmagában nem számítana hazugságnak, mivel viszont a kép éppen a verbális kontextusban nyeri el értelmét, a hamis képi reprezentáció még súlyosabban mond ellent az igazság kényszerének, mint amikor a lány azt hazudja, hogy gyakorta éjfélig zongorázik.

Kosztolányi alapkérdése azonban nem az, hogy „a csúf lány” helyesen cselekszik-e vagy sem, a novella középpontjában a csúfság és a boldogságvágy disszonanciájának problémája áll (a jó és a rossz közötti választás milyensége épp ennek a disszonanciának a következménye). Kosztolányinak a szépségelv volt egyúttal az erkölce is – „Az elefántcsonttorony még mindig emberibb és tisztább hely, mint egy pártiroda” (KD, 1977. 588) –, és ennek bizonyításához hosszan fejtegeti a „homo moralis” tulajdonságait, hogy szembe tudja állítani azokkal a „homo aestheticus” ismérveit. „A homo moralis ellentéte és ellenképe, gyökeres tagadása a homo aestheticus, az önmagáért való tiszta szemlélődés embere, aki nem ismer jót és rosszat, melyet semmiféle lángelme nem különböztethet meg, csak szépet és rútat [...], az, aki boldogtalanságában is boldog, mert megérti, hogy miért boldogtalan, az, aki néha tökéletesnek álmodja a tökéletlen világot” (KD, 1977. 389).

Szinte ugyanezek lehetnek a viszonyítási pontok „a csúf lány” önmeghatározásában, azonban a szép és rúta, a boldogság és boldogtalanság, a tökéletes és

a tökéletlen harcának veszteseként, a szépség- boldogság- és tökéletességvágytól vezérelve, végeredményben önmaga csúfságát, boldogtalanságát és tökéletlenségét kettőzi meg, amikor a saját fényképe helyett halott húga fotográfiáját küldi el a levelezőpartnerének.

A morális elveket látszólag félretehetnénk – a szintén a csúfság problémája körül forgó *Pacsirta* (KD, 1924) esztétikai karaktere ugyancsak a megismerés alapvetően nem-morális természetét világítja meg. Kosztolányi az *Őszi reggeli* (KD, 1971. II/75) című versben – amely egy csendéletkép („nature morte”, azaz: halott természet) ekphraszisa – kizárja a szépség befogadásából a részvétet („*A pompa ez, részvételen, derült, / magába-forduló tökéletesség*”). Mivel azonban nem a szépségről, hanem a szépséghiányról van szó, a *Pacsirtában* sem vonatkoztathatunk el a „részvét etikájától” (Bónus, 2006), ekképp *A csúf lány* is magában hordozza az egy önmagán túli célnak való alárendeltségét: a csúfság és a fájdalom érzete kapcsolja össze az észlelést a megértéssel.

A csúfság nem más, mint tagadás „a szépség affirmatív voltával szemben”, ösztönözve „az észlelés és az értelemadás szüntelen megújulását” (Bónus, 2006. 54), az értelemadás pedig éppen a részvétben, a másikkal történő azonosulás aktusában érhető tetten. Csakhogy, *Pacsirtával* ellentétben, nem „a csúf lánnyal” való azonosulás késztetését érezzük: a tárcanovellában „a csúf lány” önmaga iránt érez részvétet, és azonosulása a halott húgával történik meg.

A részvét és azonosulás egyik alapfeltétele valamilyen hasonlóságelv fölfedezése, ami a családi, vér szerinti „hasonlóság” formájában eleve adott, ám az olvasó azzal a problémával szembesül, hogy amikor a halott élőként kezd viselkedni (a lánytestvér a fénykép, a halott édesapa hátrahagyott tárgyai révén; Albert, a fiútestvér a halott édesapjukkal, „a csúf lány” a halott lánytestvérükkel azonosul), az élő szükségszerűen halottá változik.

A csúf lány című tárcanovellában – mely a *Pacsirta* motivikus előzményének is tekinthető –, a fénykép reprezentációs-helyettesítő szerepén túl, szimbolikus formában a fotográfia és a halál képzetkörét is megjeleníti az író. S amennyiben a halál elválaszthatatlan a maszktól (Belting, 2007), úgy a Kosztolányinál is jellemző névadás (mint egy fajta maszk) jelentéstani összefüggései (Bónus, 2006) a név által tételezett identitás elhajlásaival utalnak egy másik – a névjelentést megsemmisítő – létezésminőségre. Azzal, hogy Kosztolányi „a csúf lányt” Bellának (Szépnek) nevezi, a név és az identitás elhajlásával előrevetíti a szereplő önmagában való megsemmisülését is.

Kosztolányi és a fotográfia

A tárcanovella keletkezése idején, 1910-ben, a fotográfia már egyáltalán nem számított újdonságnak. Az 1900-as párizsi világkiállításon, melyen 300 ezer látogató vett részt, a becslések szerint 51 ezer fényképezőgép kattogott – minden 100 látogatóból 17-nek volt fényképezőgépe (Scharf, 1997). Mivel mind erősebben megfogalmazódott az igény, hogy a fotográfiát a festészethez hasonló rangon ismerjék el, a 19. század végén a folyóiratok egyre nagyobb figyelmet szenteltek a művészi fotográfia módszereinek és sajátosságainak. Ám a folyóiratok nem kínáltak elég széles fórumot ahhoz, hogy a fotográfia is a tömegkommunikáció meghatározó szereplője legyen, ellenben a hírlapok fotóhasználatára már jelentősen hozzájárult a képi közlések népszerűsítéséhez. A rajzos illusztráció helyét fokozatosan vette át a fénykép, a fénykép-illusztráció, megjelentek a képes oldalak és képmellékletek. A New York Times az I. világháború után, 1919-ben elindította saját, nemzetközi fotóhírszolgálatát, és a lapok többsége a húszas évek derekától kezdve Magyarországon is rendszeresen alkalmazott fotográfiát (élen jártak ebben a Miklós Andor által irányított *Az Estlapok*). A sajtófotó „olvasottsága”, népszerűsége követte a képregényét, s a két világháború között elindult a máig megfigyelhető folyamat, mely szerint csökken a szövegnek, és nő a képnek szánt hely a lapokban (Szilágyi, 1999).

A sajtófotók egy részét a művészi megjelenítésre is fogékony fotográfusok készítették. Jó példa lehet erre Munkácsi Márton életpályája. 1928-as emigrációja után Martin Munkácsi néven lett világhírű fotóriporter, majd divatfotós, nevét a „nagy négyek” között emlegetjük (André Kertésszel, Robert Capával és Brassával együtt). Munkácsi riporterként előbb sportfotókat közölt *Az Estben* – a téma a mozgás, a lendület és dinamika mellett a társadalomábrázoláshoz is lehetőségeket kínált –, s hamarosan keresett riportere lett a *Pesti Naplónak*, a *Ma Estének*, a *Déliháznak*, a *Színházi Életnek* (Argejő, 2012). Munkácsi 1928 után Németországból is rendszeresen küldte fényképeit a hazai lapoknak – 1924–35 között 700 fotója jelent meg magyar sajtótermékekben –, legtöbb fotográfiája a *Pesti Napló Képes Mellékletében* látott napvilágot. Munkácsi igen hamar kapott más feladatokat is: 1924. június 12-én megjelent a – későbbi, „társadalmi érzékenységről tanúskodó gyermekfotóit” (Argejő, 2012. 26) megelőlegező – *Pesti gyerekek a nyárban* című fotósorozata a *Ma Este* című lapban.

Ehhez a hat képhez Kosztolányi Dezső adott (cím nélküli) verses „képaláírásokat”. Itt olvashatók „*A játék. Az különös. Gömbölyű és gyönyörű...*” a „*Nyár,*

pesti nyár. Az utcákat javítják...””, a „Tömjénezz a nyár a légben...” a „Játszom ennen életemmel...””, a „Legyen minden cukrászda a tiétek...””, a „De azt akarom, tisztán és fehéren...” kezdetű versek.²⁶ Ezek mindegyikét – szó szerint vagy variánsban, önálló versként vagy részletként – megtaláljuk a költő *A szegény kisgyermek panaszzai* (1910) kötetében (KD, 1971).²⁷ Nem tarthatjuk véletlennek, hogy Kosztolányi innen kölcsönözte a fotósorozathoz a képaláírásokat, hiszen az egész ciklus „filmszerűen” pörög végig előttünk, legalábbis olyan hatása van, mintha egy gyermekkori fényképalbumot lapozgatnánk. Ráadásul a ciklus egyik verse már a cím-kezdősorban is megnevezi a fotográfiát – *Fényképek* (KD, 1971. I/143–144) –, s annak felidéző erejéről, narrációs kényszeréről szól: „... az életük egyszerre visszalátom, / mikor beszélek egy-egy kép előtt”.

Nemcsak a költő és próza-, hanem az újságíró Kosztolányi érdeklődésében is kitüntetett helye volt a fényképnek, ami azzal is magyarázható, hogy a verseken túl a Kosztolányi-prózában szintén stílusalakító szerepe volt az érzéki kifejezést fokozó ikonotextusnak, illetve az ekphraszisz retorikai alakzatának. Interjúriportként és interjúportréként egyaránt fölfogható riport-tárcáit *Alakok* címmel közölte és gyűjtötte kötetbe (KD, 1929), és az első 35 portré 24. darabja lett a *Fényképezés*, mely így éppen a sorozat arany Metszésében áll. (A fénykép motívuma megjelenik a *Modell* című interjúportréban is, amely a 12. a sorban, tehát a kötet első és a második harmadának metszésében helyezkedik el). Ez a sorozat újabb 33 portréval bővült később, s szinte mindegyik alak bemutatásában dominál annak pillanatfelvétel jellege, úgy tetszik, mintha maga Kosztolányi is afféle író-fényképészként közelítene modelljeihez.

A hat író kisportréját megrajzoló, 1932. tavaszi jegyzetcsokor címébe már eleve beemelte a fénykép kifejezést: *Gyorsfényképek a PEN nagygyűlésről* (KD, 1975. 447–451), s azzal a szándékkal írt, hogy fotográfiák helyett a szöveg elevenítse meg a portréalanyok látható jegyeit. „Kékkel és ezüsttel kellene megfesteni arcképét” (*Galsworthy*). „Vulkán és tűzijáték [...], megható emberiség

²⁶ Az annotációs bibliográfia forrása, a 701–706. tételszám között:

http://www.kosztolanyioldal.hu/sites/default/files/119_biblio-kd-3.pdf (letöltve: 2012. 11. 05.)

²⁷ „A játék. / Az különös. / Gömbölyű és gyöngyörű...” kezdetű részben bukkan föl a „Játszom ennen életemmel...” képaláírás (KD, 1971. I/125). A „Ti, akik zárt ajtók előtt szepegtetek...” kezdetű szakaszban lelünk rá két újabb verses képaláírásra: „De azt akarom, tisztán és fehéren / legyetek vigák és bársonyba-járók...”, „Legyen minden cukrászda a tiétek...” (KD, 1971. I/111). A „Nyár, pesti nyár. Az utcákat javítják” variánsa 1910-ből: „Tavaszz, tavaszz. Az utcánkat javítják” (KD, 1971. I/136); a „Tömjénezz a nyár a légben” korábbi változata: „Tömjénezz a tavasz a légben...” (KD, 1971. I/137).

és vásott bohócfintor együtt, élően, szét nem bogozzhatóan, a tehetség, a latin vidámság és játékoság fényjelzésével” (*Marinetti*). „Ha valaki [...] csak szikadtfakó arcát látná, elszánt fejét, hátrasimított, fekete hajával, s lángoló szemeit...” (*Toller*).

Hasonló arcképrajzoló módszerek figyelhetők meg a *Tíz nép*, a *Bölcsőtől a koporsóig* vagy a címében is a fényképre utaló *Családi arcképcsarnok* ciklusaiban. Amikor a *Lelki arcképek* sorozatának közlésére vállalkozott a *Pesti Hírlap* (1932), előszavában Kosztolányi is visszatekintett a korábbi portréorozatokra, melyeket az emberről szóló tanulmányoknak nevezett.

Az *Alakokban* Kosztolányi azt vizsgálta, milyen viszonyban vannak mesterségükkel. „Amíg rajzolgattam vonásaikat – egy homlokot a lámpa fényében vagy egy busa bajszot, mely az ajakra konyul –, igyekeztem behatolni természetük titkaiba, elképzelni, mit jelenthet nekik a világ és ők a világnak, de főképp arra figyeltem, hogy mesterségük szakadatlan gyakorlása milyen változásokat teremtett bennük és rajtuk, milyen kopást, csiszoltságot, sebet idézett elő, milyen gyarlósággal vagy kiválósággal tetézte őket” (KD, 2002. 426).

A *Bölcsőtől a koporsóig* portréiban az életkort tanulmányozta, az egyéves csecsemőtől a százéves aggastyánig, „az idő fejlesztő, romboló hatását az emberi szervezetre”. S ha az imént még csak egy-egy mozdulatra figyelt föl, egy gesztusban, illetve helyzetben kimerevítve az időt, a zsáner-fölvillanások helyett itt már maga a szerzői szándék is arra vonatkozott, hogy filmszerűen jelenjen meg a portrék egymásutánjában az emberi élet folyamata: „az egész együttvéve moziszerűen érzékeltesse az élet folytonosságát és tűnékenységét” (KD, 2002. 426–427).

A képi hatások megjelenítése, illetve a megjelenítés képi érzékletessége a *Tíz nép* szereplőinél is tudatos eszközválasztás eredménye volt, s itt sem a fotográfia- (mint állókép), sem pedig a mozi-jelleg (mozgófénykép) megvalósítása nem volt írói cél, inkább festményszerűen kívánta ábrázolni alakjait: „a maguk festőin változatos és nem változó jellegzetességükben” (KD, 2002. 247).

A *Lelki arcképekben* ugyanakkor nem a külső, nem a mesterség, nem az életkor, nem a látható (nemzeti) karakter érdekelte, hanem sokkal jobban foglalkoztatta az ember gondolata a világ nagy kérdéseiről. „Eszmei kalandozásban” – ahol „a gondolat mozgatja a világot” – látni és láttatni szeretett volna most is, de „a külső idom, a megjelenési forma, a test” helyett a szellem és a lélek foglalkoztatta. „Ezért nevezem ezeket az arcképeket lelki arcképeknek” (KD, 2002. 428).

„Nyolcvan arc, nyolcvan lélek” – írta a *Pesti Hírlap* 1931. február 8-i számában megjelent, *Nyolcvan ismeretlen arckép* című jegyzetében. Az ismeretlen emberek portréinak tanulmányozása azért rejtett mélyebb varázst, mert „ezek nem önmagukhoz hasonlítanak, hanem az élethez. Minden arc mögött titkos arc lüktet, s ez egyre jobban csigázza képzeletemet” (KD, 1973. 243). Egy-egy mondatban írja le a képeket, a látható jegyek mellé egy láthatatlan tulajdonságot asszociálva:

„Gépíró, a szemüveg üvegfényében, a szerénység és értelem ragyogásában. [...] Újságíró, hunyt szemmel, mintegy vakon, befelé nézve. [...] Fűtő, szikár és elszánt. Takarítóasszony, széles bálványarccal, ápolatlan hajjal és hosszú szempillával, amint megaranyozza a verőfény, s feje alázatosan lefelé bukik. [...] Nincs köztük egy se *jelentéktelen*. Az utcaseprő nyugodtan lehetne miniszterelnök, a házaló egy Borgia vagy egy Bourbon, esetleg reneszánsz főpap is, a szobalány európai hercegnő vagy amerikai milliárdos nő” (KD, 1973. 243–244).

Kosztolányi motívumai és témái között a fényképpel, illetve fényképezéssel kapcsolatos elemek akkor gyarapodtak, amikor a magyar sajtóban is visszavonhatatlanul elterjedt a fotográfia és a fénykép-illusztráció alkalmazása. A fénykép tömegmédiák közé emelkedése egyúttal annak lehetőségét is megteremtette, hogy a lefényképezett emberek ismertté váljanak. Ezt a megállapítást is magában foglalja Kosztolányi érvelése, miszerint „csak azok az emberek jelentéktelenek, akikkel nem törődnek, Mihelyt rájuk szegeződik a szem vagy a fényképezőlencse, már nem azok. Mutassanak nekem egy *átlagembert*. Ilyenek pusztán távolból, elméletben vannak. Közélelől és valóságban minden ember kivétel és csoda” (KD, 1973. 244).

Tanulmányunkban azonban nem csupán a Kosztolányi-próza fényképszerű ábrázolását kívánjuk bemutatni, hanem a (nem művészi) fotográfia motívumát is. A *Nyolcvan ismeretlen arckép*ben fejtette ki az író, hogy a művészi fotográfia valóságot újratereztető karakteréhez nem elegendő a valóság dokumentatív visszaadása, hanem nagyfokú képzelőerő is szükséges ahhoz. Az igazán sikeres művészi fotográfia modelljeiről pedig nem lehet azt mondani, hogy „szép vagy csúnya” – hiszen ezek a minőségek immár nem a modellt (a műalkotás tárgyát), hanem magát a művet hivatottak jellemezni.

A *csúf lány* című novellában szereplő fotográfia nem művészi kép, a valóságból nem hagy el semmit, és nem is tesz hozzá ahhoz. A csupán dokumentum szerepű kép azon túl, hogy szükségszerűen rendelkezik az ekphraszisz

sajátosságaival, egyúttal reprezentációs eszközzé is válik. Abban az értelemben föltétlenül, hogy bár a fénykép egyszerre jelenik meg képzetként, ábrázolás-ként és megjelenítésként, a reprezentáció sokszólamúságában azonban – az önreflexiók kulturális jelentéshálójával együtt – jóval erőteljesebb annak helyettesítő funkciója (Waldenfels, 2004).

A helyettesítést azonban nem egyszerűen állapotként vagy eredményként fogjuk föl, hanem „eseményként”, tehát folyamatként. Ebben a folyamatban megfigyelhető egyrészt a kép személyt helyettesítő funkciója (Novitz, 2003), másrészt a modell átalakulása képpé. Igen érdekes, hogy Kosztolányi az (első) *Alakok Fényképésében* tulajdonképpen már megírta ugyanazt, mint amit Roland Barthes fél évszázaddal később vetett papírra.

Barthes a fotóportré „zárt erőteréről” beszél, kiemelve, hogy amikor fényképeznek valakit, minden megváltozik, pózolni kezd, mintegy „előre képpé változik”. „A fotóportré zárt erőter. Négy képzeletbeli mozzanat keresztetődik, ütközik össze, változik benne. A fényképezőgép lencséje előtt egyszerre vagyok az, akinek hiszem magam; akinek láttatni szeretném magam; az, akinek a fényképész hisz; és az, akit a fényképész művészetének bemutatására használ fel” (Barthes, 1985. 19).

Kosztolányi hasonló kérdéseket feszegetett: „A gép előtt mindenki lámpalázat kap és hiú, nagyon hiú – mondja a fotográfus. – A nők talán kevésbé pózolnak. Előre gondoskodnak arról, hogy a hasonlóság ne lehessen túlságosan nagy. Kikészítetten, vastagon kifestve állnak a lencse elé. A legpolgáribb nők is a kor szépségideálját vallják magukénak. Mindegyik egy sovány, eton frizurás, fiús színésznőt alakít. Csak önmagára nem akar hasonlítani.” A riporter erre úgy reagált, hogy hiszen az a legunalmasabb dolog, ha valaki önmagára akar hasonlítani. „... mindnyájunk lelkében benne lakozik a bovaryzmus, az a majomkodó, ősi hajlam, mely meghamisítja nemcsak külsőnket, hanem tulajdon jellemünket és vérmeérsékletünket is, úgyhogy egyikőnk sem éli a valódi életét, hanem egy másikat, mely éppen ellentétben áll vele, s azért szenved, azért hoz minden áldozatot, hogy ezt elérje. Ki akar a valósággal találkozni? Ez nem érdekes. Nézze meg, hol lógnak a tükrök. Többnyire a homályos sarkokban. Az emberek teljes napfénynél soha nem szeretik szemlélni arcukat, csak homályban, amikor a képzeletnek több szerepe jut, mint az érzékelésnek” (KD, 1929. 95–96).

Barthes szerint az ember állandóan utánózik valamit (gyakran önmaga elképzelt képét), ezért valahányszor a fényképezőgép elé áll, elfogja valamilyen bi-

zonytalanság. A Fotográfia „azt a nehezen megragadható pillanatot ábrázolja, amikor nem vagyok sem alany, sem tárgy, hanem inkább olyan alany, amely érzi, hogy tárggyá válik: kicsiben átélem a halált, valóban szellemmé (spectrum) válok” (Barthes, 1985. 19). A tárgyiasult utánzásból emelkedik ki a helyettesítés második szintje, egy fajta transzcendens meta-reprezentációként fogható föl ezért az olyan aktus, amikor egy *már nem létezővel* helyettesíti önmaga *jövőbeli* képét az ember, így eggyé válik azzal. (Ezt a kérdést fejtjük majd ki a fotográfia és a halál motívumát bemutató tanulmányrészben.)

Ekphraszisz vagy ikonotextus

A csúf lány – miként számos más Kosztolányi-novella – a látványnak kitüntetett szerepet kínál (Érfalvy, 2012. 40), és nemcsak a nézés, a(z ön)megfigyelés révén, hanem az alany tárggyá válásának folyamatában is. A „csúf” címbe emelt minősége fokozatosan alakul át az esztétikai azonosságból egy antropológiai (kulturális és szimbolikus) tulajdonsággá, viselkedésformává. Kosztolányi ezt teszi még hangsúlyosabbá a név „metaforizáló erejével” (Érfalvy, 2012. 44) – Bella neve nem a lány saját jelenvalóságát, hanem a megvalósíthatatlan vágyait tükrözi.

Kosztolányi valóságosként – esztétikai érzékiségében – írja le az elképzelt fotográfiát, ily módon a szöveg bimedialitása alakzati szinten is megjelenik. Sándor Katalin (2006) rámutat, hogy eleve benne van mindkét médiumban (a szövegben és a képben) a kettő közötti átjárhatóságot megteremtő kapcsolat. Szemiózisukban „elválaszthatatlanul összeforr a képi és a verbális, az intuitív és a diszkurzív, az ikonikus és a szimbolikus” (Szőnyi, 2004. 201). Továbbá Kibédi Varga Áron is a mellett érvel, hogy nem létezhet mégoly absztrakt kép sem, melynek ne lenne elképzelhető valamilyen szövegreferens olvasata (megindít egy fajta fantáziaszöveget), és nincs olyan szöveg sem, amely ne idézne fel valamilyen mentális képet, képeket (Kibédi Varga, 1998. 170).

Kép és szöveg médiumainak kölcsönhatása egyébként azért is lenne nehezen megkerülhető, mert a képnek rendszerint címe van (szöveg), illetve a képek maguk is tartalmaznak vagy tartalmazhatnak szövegeket, másrészt a szövegek szükségszerűen elevenítik föl a látható világ elemeit, amikor történeteket mesélnek, és a történeteket szereplőkkel és tárgyakkal népesítik be. Ahhoz, hogy a szöveg esztétikai érzékiséget keltsen, nemcsak az ekphraszisz retorikai

alakzatát kell az írónak használnia, hanem minden olyan trópus, amely segít az elbeszélte dolgok láthatóvá tételében.

Az ekphraszisz a verbális és vizuális, a kép és a szó keresztmetszetében álló trópus, mely az ókori retorikában egy vizuális mű költői eszközökkel történő leírását jelentette, s ez a látvány (a megidézendő kép) lehetett valós vagy képzeletbeli egyaránt – ennek klasszikus alapformája Akhilleusz pajzsának leírása az *Iliászban*. Az ekphraszisz alkalmazása ugyanakkor lehetőséget ad az írónak vagy költőnek arra, hogy ne csak utánozza a tárgyát, amit megeleveníteni kíván (hiszen a látható világot közvetlenül szeretné hozzáférhetővé tenni a szavak által), hanem át is alakítsa vagy felülmúlja azt a leírás során (Varga T., 2004. 13).

Ortega y Gasset a Platón *Lakomájához* írt 1946-os *Kommentárjában* említi, hogy a nyelvet végső soron mindig korlátok között tartja a kimondhatatlanság határa (Ortega, 2005.), ugyanakkor a képet is korlátozza a kifejezhetőség határa. A szöveg és kép interreferenciális viszonya, dialogikus retorikai kapcsolata így, ha nem is szünteti meg az egyik vagy másik elé állított határokat, azokat mindenképp kitebbre tolhatja. Léteznek klasszikus, elképzelt képek a szövegben (*Az ovális arckép, Az ismeretlen remekmű, Dorian Gray arcképe*), és igen változatos a valódi képekre való hivatkozás, és noha Szegedy-Maszák (2007) elsősorban az elképzelt képmásokra vonatkozóan tartja jellemzőnek, hogy önértelmezéssé alakítja át a nem irodalmi alkotást, ám hasonló célokat szolgál a valódi képek jelenléte és bemutatása is. A példásor itt is hosszú, így alább csupán két Umberto Eco-művet emelünk ki (noha izgalmas feladat volna Saint-Exupéry vagy a késői Wittgenstein filozófiai szövegekbe illesztett saját rajzainak értelmezése is).

Eco a *Loana királynő titokzatos tüzében* (2007) olyan gyermek- és ifjúkori képeket, képregény-részleteket, bélyegeket, illusztrációkat és újságcímlapokat stb. applikál a szöveghelyekbe, amelyek az elveszített emlékezet visszakeresését szolgálják. *A prágai temetőben* (2012) pedig az illusztrációként használt – java részt az író saját gyűjteményéből származó – metszetek és grafikák alatt konkrét szöveghely-idézetek szerepelnek, melyek előre-, illetve visszautalnak, egyszerre hangsúlyozva úgy a kép-, mint a szövegjelentést, hiszen gyakorta nem ott áll a kép, ahol a hivatkozott szöveg olvasható. S ezzel a szerző nemcsak a személyiség szerepek, de a képek és szövegek egymást keresztező labirintusjáratai közé is tükröket helyez, így soha nem lehetünk biztosak abban, hogy melyik kép a valódi vagy csak tükre a másiknak.

A Kosztolányi-tárcanovella metaforikus motívumalkalmazásához közelebb áll a Wilde-regény portréja, amely műtárgyként kezdi létezését, ám kilépve a művészet régiójából, átkerülve Dorian házába (tehát a főszereplő belső világába), fokozatosan alakul át egy lélektani-erkölcsi példázat szereplőjévé (Bényei, 2010. 282). A kép először Basil, a festő titkát fedi föl és mutatja be (ezért nem akarta kiállítani azt), és bár nem szűnik meg Basil titka lenni, Dorian titkát testesíti meg később. Dorian Gray egyszerre lesz szereplő és műalkotás – ily módon egyszerre felelős a saját sorsáért, s mentesül is a felelősség alól (Bényei, 2010. 285–287). Wilde regényében „a részletes képleírás elmaradása nem feltétlenül arra utal, hogy a kép tartalma a nyelv számára megjeleníthetetlen, hanem legalább annyira annak önreflexív jelzése, hogy a kép – pontosabban az, ami képként jelenik meg az elbeszélő szövegben – afféle üres, aszémikus hely a szövegben, roskadásig rakva különböző allegorikus jelentésekkel” (Bényei, 2010. 289). A képleírás már azért is hiábavaló, mert az mindig megkésetttségben lenne, a kép ugyanis folyamatosan változik, ezért a kép jelentése nem az, ami rajta látható, „hanem maga a változás ténye” (Bényei, 2010. 305).

Kosztolányi novellájában a halott lány fotográfiája – pontosabban: az élő testvér fényképhez való viszonyulása, annak hamis-reprezentációs alkalmazása – szintén fölfogható egy lélektani-erkölcsi példázat „szereplőjeként”, illetve a Wilde-példázattal való párhuzamra utal az a tény, hogy a fénykép Kosztolányinál is átmegegy egy fajta átalakuláson: „Az arckép megviselten érkezett meg a hosszú utazástól. Fásultan bámulta. A nagy lázban szinte pörnyévé égett, egy árnyékká fakult, egy gondolattá halványodott” (KD, 1981. 306).

Az ekphrasziszt leírhatjuk úgy is, mint „szöveg-képet” (ami nem a szöveg látható képét, hanem a szöveg által fölidézett képet jelenti). *Texte/Image* című könyvében Liliane Louvel „olvasott” képről és „látott” szövegről értekezik, és a szövegben megjelenő (vagy megjelenített) képről ikonotextusként, a „szöveg szemeként” („*l’oeuil du texte*”) beszél – s ez a megközelítésmód ma kiválóan alkalmazható a szöveg-kép referenciákat értelmező vizuális kommunikációkutatásban is (Louvel, 1998/a; 1998/b; 2010; Varga E., 2012).

A nyelvtől való függőség veszélyeire figyelmeztet Bächtmann, s arra keresi a választ, hogy a nyelv vezérli-e a látást, vagy valóban a képeknek van-e olyan hatalmuk, hogy alakítsák szövegeinket. Előbbi fölvetés alapja az lehet, hogy a képek többértelműsége bizalmatlanságot szül a látással szemben – ez jut kifejezésre, ha a képen különbséget teszünk a „tulajdonképpeni” és a „nem-tulajdonképpeni” között; ahol a „tulajdonképpeni” mindig egy rejtett, mögöt-

tes értelem (Bätschmann, 1998. 37). A kép eme megtévesztéseit tehát a nyelvvel korrigálhatjuk. Ezzel szemben a „szöveg szeme” kifejezés azt közvetíti, hogy a szöveget a kép teszi érthetővé, és a kép optikáján keresztül nyílnak rá tekintünk a szavak „tulajdonképpeni” jelentésére (Louvel, 1998/a, 2010).

Barthes fölvetését a képek szövegszerű – vizuális retorikai – használatára (1990) számos vita követte. Belting megállapítja, hogy a képek esetében még várat magára egy, a nyelvi argumentációhoz hasonlóképpen kidolgozott érvelés. „A belső és külső képek mindenfajta megkülönböztetés nélkül a ’kép’ fogalma alá rendelhetők. Az viszont nyilvánvaló, hogy a médium a képek esetében annak az ekvivalense, ami a nyelv esetében az írás. Csakhogy a képek számára nem létezik a testből egyaránt kilépő nyelv és írás közötti alternatíva. Médiumokkal kell dolgoznunk, hogy láthatóvá tehesük a képeket, és hogy általuk kommunikáljunk. A ’kép nyelve’, ahogyan mi hívjuk, egy másik megjelenés a képek medialisására” (Belting, 2007. 30).

A szűkebb (ám eredeti) jelentésében használt ekphraszisz valamilyen konkrét kép (egy vizuális alkotás) leírására alkalmas retorikai alakzat, és az a Louvel szerinti ikonotextus része. A konkrét (elképzelt vagy valóságos) kép szöveggént jelenik meg, miközben az irodalmi alakzat képpé (látvánnyá képzelhetővé) válik. Az ikonotextusokon belül tehát két ellentétes folyamat egyszerre vagy egymással párhuzamosan érvényesülhet: a képből „szöveg”, és a szövegből „kép” jön létre. Mint látjuk, Kosztolányi mindkét eljárást alkalmazza írásában.

Kosztolányinak ebben a novellájában is – mint az Érfalvy Livia által elemzett *Miklóska*, illetve a *Hályogműtét* című írásokban (Érfalvy, 2012) – számos, a látásérzéklet szólító kifejezésre bukkanunk, melyeket a „csúf” interpretációs többlete (mint szépségtagadás és koherencia teremtő kontextus) folyamatosan átértelmez. A nézés aktusát jelöli a „belenézni”, a „rátekintettek”, az „órákig elbámulta”; a „pillantása már egy búcsútekintet”; Bella öccse „sötét szemmel nézte a vidámságát”; a lány „fásultan bámulta” a visszaküldött fényképet, melyről a halott „bánatosan tekintett rá”; Bella „nézte az éjet”. A külső jellemzésére szolgál a „hajam szőke”; a „szeplős arc”; a „vizes szemek”; a „gömbölyű fej”, a „bús, pisze emberek”; majd a lánytestvér képének jellemzéseként: „az arc sápadt lett, a kezek szinte törékenyek, a haj nehéz és szomorú”. Albert „sűrű és szép szakállá megdagadt a könnyeitől, mint egy szpongya”. A száj metaforikus megjelenítése az „utálatos varangy”; a halott testvér fotográfiája „templomi ereklye”, a szája – ellentétben Belláéval – „gyenge, pihegő és nedves,

mintha kristálypohárból patakvizet ivott volna”. Amikor Bella mások leveleit közvetítette, „a szerelmesek rózsaszínűek lettek és kigömbölyödtek”. Albert egy alkalommal „vidáman jött haza egy rózsaszínű szegfűvel a gomblyukában”. Bella, magára teregetve a „nehéz szagú vásznakát”, mozdulatlanul ült, csak „sárga arca kandikált ki belőlük, mint halotté a szemfödőből”. Külsőt és belsőt egyszerre jellemző gesztus a „minden nőre rámosolyogtak”; a „Bella arca ragyogott az örömtől”. Az írás képét jellemzi a „sűrű, gyöngyös betű”, a hivatalnok levelében a „kacsaringós vonások”. A fény több formában is jelen van: „esténként meggyújtom a gyertyákat”; „egészen világos van, havas téli délben vagy tavaszi reggeleken”. A fény ellentétéként tűnik föl az „árnyék”, a „fénytelen szőke haj”; az anyjuk „pápaszemét elhomályosította a könny”. S bár „a halott kislány fotográfiája még most is üdén ragyogott”, „volt benne valami távoli és ködös”. Az éjszaka „csúnya”, „szürke, poros, szeles”, mintha „sötét reggel” volna. A szembenézés helyzetét kínálja a „tükör”, mely a „szép” fény tagadásaként „gonosz fényességként” jelentkezik; Bella csúfságát észrevéve, a fiatalemberek „megijedtek a saját nevetésüktől”; a lány „farkasszemet nézett a tükörrel”; s amikor a fotográfiának „fehér oltárt polcol”, és saját arcképét oda teszi a halott testvére fényképe mellé, „igazán látja magát”.

Igazság-félelem és boldogságvágy kettőssége

A *csúf lány* című tárcanovellájában a névadás – Kosztolányi más prózaműveihez hasonlóan – szimbolikus. A csúf lányt Bellának hívják. „Bella, a csúf leány, levelet írt” – ezzel az oximoront (bizonyos értelemben katakrézist) teremtő mondattal kezdődik a novella. Groteszk alaphelyzetet vázol föl az író, hiszen a csúf lány és a neve poentírozza az ellentétet – az oximoron alakzata retorikailag gyakran arra szolgál, hogy az értelmileg látszólag egymást kizáró kifejezések (ellentétekként) ironikus célzattal kapcsolódnak össze. A csúf lányt Szépeknek hívják, a természet görbe tükröt mutat a névadó szülők vágyainak. Ezzel a ténymegállapítással már előre is jelzi a *Pacsirta* majdani, lelki cselekményét. Az alaphelyzet azonban csak látszólag groteszk (vagy ironikus), mert a szépség és csúfság ellentéte, esztétikai megítélésében is, inkább tragikus.

A novellaindító levéldézet unalmas, ám idilli életképet rajzol: a lány többnyire otthon van, és esténként gyertyafény mellett zongorázik, sokszor éjfélig, mikor az anyja már alszik, de reggel korábban kel, és külön köszönti az ő édes

kis virágait, majd a konyhába megy. Az olvasót még feszíti a név és a nevezett karakteres ellentmondása, a groteszk és kínos mosoly még ott bujkál a sorok között, ezért hajlamos arra, hogy ne higgye el a levélben írtakat, noha az nem a szépségéről, hanem a hétköznapi, rítusszerű tevékenységekről szól.

Bella már nyolc oldalt teleírt – valószínűleg napjai mulásáról –, „mégis, mintha valami hiányzott volna belőle”. Az ismeretlen, akinek a lány a levelet írja, kíváncsi volt arra is, hogyan néz ki, sőt, fényképet kért tőle. Mikor azonban belekezdett külleme leírásába, nem tudta folytatni. „Micsoda furcsa kíváncság, hogy valaki leírja magát. A szépség elvégre ízlés dolga, és ő még sohasem gondolkozott arról, hogy szép-e vagy sem. Nem is nagyon fontos. Sok-sok év alatt megtanulják, hogy a tükör valami utálatos, gonosz fényesség, amelybe rossz belenézni [...] Ez a tapasztalat szokássá és életbölcsességgé finomult benne” (KD, 1981. 298).

Tipikus védekező mechanizmus nyomait fedezzük föl Bella viselkedésében: mivel csúnya, nem kíván külsejével foglalkozni, és még a gondolatot is igyekszik távol tartani magától; aminek nincsen birtokában, azt nem tartja fontosnak; ami szembesíteni tudná a valósággal, azt szintén kerüli, természetes módon kérdőjelezve meg a tükör igazságmondását; és a viszolygása mindentől, ami hiányosságait mutatná, sajátos habitust alakít ki benne, amit az író „életbölcsességnek” nevez.

Bella élete és hétköznapi filozófiája a valósággal való találkozás félelmére épült, és végül sikerült olyan nyugalmat elérnie – kerülve azt a szédüléshez, ájuláshoz hasonló állapotot, mint amit azt utcán érzett, a nőkre mosolygó, vidám fiatal emberek láttán –, s társaságban leginkább olyan helyre ült, ahol árnyékban maradt, ahová a tükrök kutató kíváncsisága nem hatol be, s a valóság elkendőzéseként a tapintatosságot csempészte be a férfiakkal való viszonyába.

Bella életbölcsessége a tapintatosság, most pedig az ismeretlen levélíró arra kíváncsi, hogyan néz ki. Ez a tapintatosság elvének egyértelmű áthágása, hiszen a „hogyan néz ki” faggatásában az a kérdés rejlik, hogy a lány szép-e. S maga is félretette egy pillanatra a félelmét, szembenézett a tükörrel.

„Minő csúnya volt. Istenem, minő csúnya ez a fénytelen szőke haj, ez a szeplős arc, ezek a vizes szemek. Dühösen, kéjelegve tobzódott a csúfságában. Most végre egyedül van, nem kell játszania, nem kell takargatnia a szégyenét. Lesimította homlokáról a haját, és mohón bámulta gömbölyű fejét, ezt a szégyény, csúf golyót, amely haj nélkül még ijesztőbbnek tetszett. Minő komikus így. Simogatta a száját, és szorította és kínoztta, mint ahogy néha fájó sebünket

piszkáljuk, hogy még jobban fájjon, és még csúnyább legyen, ha csúnya volt eddig. Csak ne bizseregjen és viszkessen alattomosan. Gyűlölte a száját, mint egy utálatos varangyot. Bella most majdnem boldog volt” (KD, 1981. 299).

Kosztolányi novellisztikájának egyik meghatározó motívuma volt a félelem (Jin-Il, 2003), melynek ugyanúgy lehettek reális vagy reálisnak tetsző alapjai, mint irracionális indítékai – Török Sophie Kosztolányi egész életére meghatározónak vélte a félelmet, „képzeltődött és félt (...) [s ez] majdnem annyira jellemzte, mint költészete” (Török, 1936) –; megjelent nála a másokért való aggodalom érzése, illetve a szerelem-féltés vagy a halálfélelem. Esti Kornél félelmei között van jelen az „esztétikai eredetű ellenszenv” is, ennek érzékeltetése végett fektet az író nagyobb súlyt a lány előnytelen külsejének bemutatására, például az *Esti Kornél* 3. fejezetében. A leírásról könnyen eszünkbe juthat *A csúf lány* alakja.

„Csenevész fejecskéje, lapos mellkasa, nyiszlett válla [...] s keze is, füle is, mindene előbb szánalmat keltett, de nyomban utána visszatetszést. Nemcsak rút volt ez a teremtés: elidegenítő volt, határozottan ellenszenves volt” (KD, 1981/b. 40). „Rémítgette magát, leginkább azzal, hogy míg alszik, hozzá mászik ez a zöldbéka, megcsókolja őt azzal a hideg szájával, melynél semmi sem lehet utálatosabb és förtelmesebb. [...] Nem kapott levegőt. Száján volt valami. Valami hideg rondaság volt, valami nehéz, lucskos mosogatórongy, s ez ráfeküdt szájára, szívta, beléje dagadt, kövéredett tőle, megmerevedett, mint a pióca, nem akart leszakadni róla. Lélegezni sem engedte” (KD, 1981/b. 54).

A csúnyaság (mint negatív esztétikai tapasztalat) önmagában nem kelt ellenszenvet, a lány mégsem egyszerűen szánalomra méltó, hanem undorító és ellenszenves is. Ennek oka az, hogy viselkedése tapintatlan. Esti – a homo aestheticus elveit kiegészítve – az esztétikai mellett erkölcsi nézeteiről is szól: „Mindig iszonyodott attól, hogy egy emberhez [...] durva legyen, kíméletlen s tapintatlan, hogy megalázza őt önmaga előtt [...] Ez az erkölcsi fölfogása, melyet Esti Kornél később részletesebben is kifejtett egyéb műveiben, már ekkor csírázott gyermeklelkében. Tudta, hogy keveset segíthetünk egymáson [...] s a figyelem, az elnézésen és megbocsátáson alapuló kölcsönös kímélet, a tapintat a legtöbb, a legnagyobb dolog ezen a földön” (KD, 1981/b. 46).

Kosztolányi talán épp azért hajszolta annyira a szépséget, mert az életet, a létezését „eredendően és megváltoztathatatlanul tragikusnak és förtelmesnek látta” (Jin-Il, 2003. 54). A halállal – ha csak átmenetileg is – egyedül a szépség képes szembezállni. A csúfság pedig nyilvánvaló föladata ennek a harcnak. A

csúfságról nem beszélni, tapintatosnak lenni, egyúttal azt is jelenti, hogy nem mondjuk ki a halál tényét. A szembenézés azonban elkerülhetetlen.

Bella is szinte tobzódik a csúfságban, az önkínzó szembenézésben, ahol – legalábbis önmagával szemben – immár nincsen helye a tapintatnak. Kosztolányi másfél évtizeddel később a *Jaj de csúnyák vagyunk!* című hírlapi jegyzetében – mely a *Pesti Hírlap* 1925. április 12-i számában jelent meg (KD, 1972. 321–322) – írja: „Nem születtem arra, hogy hazudjak, ezért kiabálni kezdtem. Jaj, de csúnyák vagyunk, testvéreim! Mindenki csúnya ezen a ragyogó tavaszon, csak az ég szép, meg a gyerekek. Maga is csúnya, gyönyörűszép.” – Megszólít mindenkit, aki szépnek, ápoltnak, egyenes tartásúnak gondolja magát, mert az áprilisi napsugárban láthatóvá válik minden esetlegességünk, hitványságunk, múlandóságunk. A napfény olyan, mintha egy kozmikus fényképész készítené el a mi igazi emberportréinkat. „Tudom, csak eleinte borzasztó ez. Később majd megszokjuk. Vagy mi magunk alkalmazkodunk a napsugárhoz.” Gyertyát gyújtani szólít az író – mert a gyertya „tompá, tétova fényében még legszebb az ember” –, s tükör elé ülve, vezekelni, sírni hív (KD, 1972. 322).

Bella majdnem boldog volt az önkínzásban, a sebeket fölszakítva, szembe-sülve saját arcával, igazságával. Bella és az erdélyi fiatalember nem ismeri egymást, egy apróhirdetésre jelentkezett a férfi. Bella nézőpontjából képzelhetjük el a másikat, csupán a levele, az írása alapján: „Kacsaringós vonások, lelkiismeretes hivatalnokírás. De a papiros illata kedves. A stílus igénytelen és mégis friss.” Néhány vonással egy hétköznapi egzisztencia rajzolódik elénk, így képzelhette azt a lány is, aki „boldogtalannak érezte volna magát, ha így hirtelen megszakad az ismeretség” (KD, 1981. 299).

Az előző bekezdés úgy zárul, hogy csúfságával szembe-sülve, „Bella most majdnem boldog volt”, ez itt a szembe-sülés következményére utal, a boldogtalanságra, ha megszakadna az ismeretség. Ekkor döntött úgy, hogy befejezi a levelet, majd „kinyitotta a szekrényt, kivette belőle a húga fotográfiáját, s hirtelenül becsúszta a borítékba. A halott kislány fotográfiája még most is üdén ragyogott” (KD, 1981. 299). Ez a mozzanat is arra utal, hogy a fotó „nem (vagy nem feltétlenül) arról beszél, *ami nincs többé*, hanem csak arról, *ami egészen biztosan volt*” (Barthes, 1985. 96). Nem valamilyen nosztalgikus (hiánykitöltő) emlékezésre készlet, hanem bizonyosságot ad a kép, a jelenlétet igazolja, ténymegállapító ereje van.

A fotográfia és a halál

A hamis reprezentáció ténye sokkolja az olvasót. A fénykép magát a személyt helyettesíti, és itt a személyt egy másik személy, Bella húga reprezentálja. De nem egyszerűen a testvér, hanem a testvér fényképe, ráadásul a halott húga fotográfiája. A család többszörös. Négy fokozatban történik meg az átváltozás: személy helyett egy másik személy, az élő helyett egy halott, másik személy helyett annak fényképe, a halott lány helyett az élő fénykép. Már nem a valóság, csupán egy emlék, a múlt egy kimerevített, vissza nem hozható pillanata, melyen – mivel a személy időközben meghalt – szükségszerűen ott kell lennie a halál jelének is. „A Fotográfiával belépünk a *lapos Halál* birodalmába” – fogalmaz Barthes, s ez azt is jelenti, hogy a halotról készült kép nem egyszerűen azt bizonyítja, hogy az illető (valamikor) élt, de azt is üzeni, hogy „az ő halála után az én halálom következik” (Barthes, 1985. 106).

Főntebb már utaltunk Kosztolányi és a fotográfia (mint téma és motívum, illetve a fotografikus megjelenítési mód) szerepére, egyúttal – *A csúf lány* keletkezési idejével egybeesve megjelenő – *A szegény kisgyermek panasza*i című ciklus képi építkezésére. A *Fényképek* az élőket és halottakat egyaránt megidéz. „Csak képek. /Az élőkéi mind barnák s nevetnek. / De a halottakéi oly meredtek. / És kékek” (KD, 1971. I/144). Mozdulatlanra merevedik a holtak képe, a kékség pedig az emlék fiktív időbeli távolságát érzékelteti. Ez a távolság és kékség – a fotográfia és a halál összekapcsolása – bukkan föl a hátrahagyott versek *Mint a magnézium...* kezdetű, 1932-re datált darabjában is. „Mint a magnézium, amelyet éjszaka / gyújt meg a fényképész, úgy ég a holdvilág” (KD, 1971. II/203). Ebben a szinte vakítóan éles emlék-föltündöklésben szakad ki a költőből a sóhaj, halott édesapját idézve meg. „Jajjaj, édesapám, / halott édesapám, egyetlen, igazi / férfitrokonom te, aki úgy szerettél, / ha most látnál engem [...] / Jaj, hogyha most látnád / elmúlt életednek fájó maradékát, / s amint közelednél a túlsó oldalon, / végtelen-ismerős / acékkék szemmeddel lassan, szomorúan / rám tekintenél” (KD, 1971. II/203).

Ismét Bella nézőpontjából látjuk a képet, az ekphrasziszban keveredik a leírás és a személyes asszociáció. Ott van a fotográfia és a halál kapcsolatának minden antropológiai vonatkozása, és a Flusser-féle ablakmetaforát (Flusser, 1990.) is előre jelzi: „Volt benne valami távoli és ködös. Egy emlék, amely itt maradt tőle, de ez az emlék az évektől és a bánattól megszépült, és az arc sápadt lett, a kezek szinte törékenyek, a haj nehéz és szomorú. Nem is arckép volt ez, de egy templomi ereklye. Egy szelíd és fehér kísértet néz ki így a túlvi-

lág ablakából. (...) Csak a halottak fotográfiája ilyen. Azok, akik így néznek, hamar meghalnak” (KD, 1981. 300).

Már nincs mit tenni, a kép a borítékban, a boríték feladva, Bellát immár halott húga fényképe helyettesíti, s az erdélyi fiatalember, mit sem sejtve, egy halott fényképét nézve próbálja maga elé képzelni Bellát, a zongoránál ülve, éjféligen zenélve, s reggel a virágok között sétálva, üdvözölve a fölkelő fényt. „Ez az arckép most lázakat kelt egy idegen ember vérében. Egy erős száj távol csókokkal borítja el. Nem is tudja, hogy egy halottat csókol. Érezte a lehelete forróságát, a szenvedély nyálát, hallotta a becéző szavakat” (KD, 1981. 300). Bella nézőpontja egyúttal Bella képzelete, a megöregedett és elhervadt arcképet élővé varázsolta. „Mily szépnek is tetszett a terv, hogy egyszerre belenyúl az életbe, az arca kiszínesedik, és a föld atomjait táncra serkenti. A halott föltámad” (KD, 1981. 300).

Az özvegy tanítóné Bella mellett fiával, Alberttel él együtt. Szerette, ha mindkettőt a maga közelében tudta, mert féltette őket az élettől, a szerelemtől, mert sorra látta gyermekei csalódásait („és titokban igazat adott szerelmeseiknek, akik elhagyták ezeket a bús, pisze embereket”). Alfréd és Bella között a testvéri kapcsolatot a csalódásaik erősítették meg, mindketten a szívükben hordozták a másik nem iránti gyűlöletet. S a halott nemcsak a fénykép reprezentációjában kelhet életre, hanem az eltávozott egy-egy tárgyának vagy ruhadarabjának mágikus helyettesítésében is: Albert a tíz éve halott tanító kialudt pipáit szívta tovább, vadászott puskáival, olvasta könyveit, az apja szalonkabátjában ment el otthonról. „Úgy beszéltek róla, mint egy élőről, aki pár hétre elutazott, de nemsokára visszajön. (...) A papa élt” (KD, 1981. 302).

Bella vidám lett, úgy érezte, nem is hazudott, amikor azt írta, hogy zongorázik, mert a varrógép – a szegényeknek ez az „olcsó és hasznos zongorája” – esténként „dalokat muzsikált”, izgatottan várta a levelet. A fiatalember a szíve fölött hordja a fényképét, s bár öröme alatta maradt várákozásának, mégis mámorosak és hipnotizálók voltak a szavak, mert a neve minden lapon előfordult. Bella mintegy eggyé vált, a halott húga fényképével, a neve összeforrott a testvére fotográfiájával. Bella boldogságát a csalódott fiútestvér is észrevette, aki úgy érezte, hogy fölbomlott a másik nem gyűlöletében fakadt szövetségük. S itt Albert nézőpontjából látjuk a lányt: „A nénje ravaszága sértette. Epésen figyelte, amint hazajön, és önelégülten ül a vacsorához. Kétségtelenül megfiatalodott, Néha már majdnem bájos is. Világoskék ruhát hord. Nem áll rosszul neki” (KD, 1981. 304).

Amikor egy nap Bella nyitva felejtette a szekrényét, Albert fölfedezte a leveleket, s végképp elárulva érezte magát. Egymásnak estek, néma tusakodással (amiben mégis volt valami állatias vadság), mocskos szavakkal... – és Albert ekkortól gyakran kimaradt megint. Szerelmes lett, amit egy rózsaszínű szegfű („a végzetes szegfű”) jelzett. Bella írt a hivatalnoknak, hogy küldje vissza az arcképet, mely megviselten érkezett meg, árnyékká fakulva, gondolattá halványulva.

„Bella nézte az éjet, és nyugodtan és szomorúan úgy érezte, hogy ez az utolsó. A többi már szürkeség lesz, por és szél, unalom és ásitás. Csak egy szegény bolond írja még leveleit egy halotthoz, amelyekre sohase kap választ.

A szekrény előtt állt. A fotográfiának egy kis fehér oltárt polcolt a tiszta ruhákból, s odatette a régi helyére.

Majd elővette a saját arcképét is. Ez ő. Egészen ilyen. Csakhogy igazán látja magát. Ormótlanul áll egy virágos váza mellett. A fehér ruha reflexében kétszer olyan szélesnek látszik.

Megtörölte a képet. Gondosan lefújta róla a port. A lámpa elé tartotta.

(5) Aztán csendesen odaállította a halott arcképe mellé” (KD, 1981. 306).

A rövid bekezdések, a rövid mondatok a feszültséget fokozzák, a novella utolsó, ötödikként megszámozott része pedig egyetlen mondat: a halott és az élő arcképe egymás mellé került a polcra. Ez szimbolikus cselekvésként azt jelenti, hogy Bella is halott, hogy nemsokára meg fog halni.

Nem tudjuk – Kosztolányi nem ad útbaigazítást, bizonyos mértékig nyitva hagyja a befejezést –, Bella öngyilkos lesz-e, vagy mélységes szomorúsága viszi őt a sírba. Mivel jelképes a gesztus, nem kizárt, hogy a halál is csupán jelképes. Bella addigi élete mindenképp véget ér, s azzal, hogy fényképét a halott húga fotográfiája mellé állítja, a tiszta ruhákból polcolt oltárra, képi illokúciós aktust hajt végre (Novitz, 2003), immár harmadszor. A kép bemutatása először akkor helyettesítette a személyes cselekvést, amikor Bella elküldte azt az erdélyi fiatalembernek, másodszor akkor, amikor visszakérte, de az igazi képi illokúció ez a harmadik aktus volt: a halott és az élő fényképének egymás mellé helyezése.

Már nemcsak a halott húgot, hanem Bellát is „megjelölte” a halál. A *Nyugat* 1936-os Kosztolányi-émlékszámában írta Török Sophie: „Mennyit gondolt a halálra, mennyit kutatta, kereste, boncolta a halál vad játékának rugóit! Akit megjelölt a halál, annak társául szegődött, elkísérte, ment utána hűségesen, fokról-fokra lefelé, leste és figyelte, hátha felfedez valamit, valamit a borzalmas rejteleből...” (Török, 1936). Akár egy fotográfus, aki nem a halottat akarja le-

fényképezni, hanem megragadni az életből azt a pillanatot, amely magába sűríti a meghalás folyamatát, nem stúdiumot végezve, a valóságot nem átalakítja, hanem megállítja a felkavaró rádöbbenés előtt.

Az egymás mellé állított két kép egyszerre mutatja be a novellában a stúdiomot és punctumot – Barthes szerint a stúdiom „nyomatékosítva transzformálja a valóságot”, nem bontja szét, nem teszi bizonytalanná; a punctum azonban megállít, felkavar, beszél (Barthes, 1985). Kosztolányi Bellájának fényképe abban az értelemben stúdiom, hogy bemutatja, amint „ormótlanul áll egy virágos váza mellett”, és „a fehér ruha reflexében kétszer olyan szélesnek látszik”, ám punctum, amikor azt üzeni, hogy Bella meg fog halni. A két fényképben, egyszerre, egymás mellett van benne az Idő múlása a punctum megállító döbbenete – Barthes szavaival: „ez halott, ez meg fog halni” (Barthes, 1985. 110).

A képek útján szerzett mediális tapasztalat „abban a tudatban gyökerezik, hogy saját testünket használjuk médiumként, hogy belső képeket hozzunk létre vagy külső képeket fogadjunk”, ugyanakkor: „a halott elvesztett testét egy képre cserélte be, amivel az élők között maradhatott” (Belting, 2007. 32), s immár a korábban médiumként viselkedő saját testről alkotott kép a másokkal való kommunikáció médiuma lesz.

A fotográfia (mint testről alkotott kép) szintén rendelkezik azzal a természetes kompetenciával, hogy az olyan helyeket és dolgokat, amelyek „idővel veszendőbe mennek, az emlékezetben tárolt és az emlékezésben aktivált képekké változtassa és ilyenekként őrizze meg. Az idő múlása és a tér elvesztése ellen, melyet testünkön tapasztalunk, képekkel védekezünk. Az elvesztett helyek mint képek testi emlékezetünket [...] átvitt értelemben vett helyekként töltik ki. [...] Ebben az átvitelben a világot megtestesítés által reprezentáljuk, amelyet emlékezetünkben levő képekként birtoklunk. A tapasztalat és emlékezés közötti csere egyben a világ és kép közötti csere is. A képek ettől fogva részt vesznek a világ minden új észlelésében” (Belting, 2007. 76).

Bella csúfságával szimbolikusan elveszített tere és ideje ellen egy olyan képpel „védekezik”, mely egy valóságosan elveszített időt és teret (halált) reprezentál, így az ő sorsa is megpecsételődik. „Az idő tartalma a halál által már birtokba vett emlékképben válik végérvényessé” (Belting, 2007. 258), s ezt az emlékképet a fénykép tárgyiasítja: annak feltalálása óta „a fotográfia a halál kitarató társa” (Sontag, 2004. 29). A „valóság” – melynek megítélése a fotó esetében még összetettebb kérdés, mint más képi ábrázolásoknál (Vitéz, 2012) – már pusztán a megörökítettség tényétől is átalakul.

Bellát a képek (önmaga tükörben látott, visszataszítóan csúf képe és a halott húga fényképe egyszerre) készítette a saját testétől való menekülésre. Látszólag a képet ruházta fel „azzal a hatalommal, hogy a test nevében és a test helyett lépjen színre” (Belting, 2007. 168), ezzel azonban – s kiváltképp akkor, amikor visszakérte a fényképet, illetve, amikor a saját élő és a húga halott képét egymás mellé helyezte – újraalkotta a „*halál idejét*”.

Barthes az elhunyt anyja fényképeit nézegetve próbálta meg visszaidézni a még élő asszonyt, de a fénykép nem adott biztos támpontokat, csak a képben rejlő történelem (tudniillik, a kép azt bizonyítja, hogy az illető már az előtt is élt, hogy ő megszületett volna). Ha valaki úgy hal meg, hogy reprodukálta magát gyermekében, egyúttal meg is haladta önmagát, léte már nem értelmetlen. Meglepő a gondolatmenet: „... én, akinek soha nem volt gyermeke, betegségében saját anyámat szültem meg” (Barthes, 1985. 83).

Bella, akit a sors arra kényszerített, hogy talán ő se reprodukálhassa magát, a levélkapcsolatban önmaga utódja helyett, a fénykép révén, „megszülte” saját, halott hűgát. S miként Barthes is ezt olvasta ki a Téli kertben készült fényképből, úgy Bella számára is ezt a kérdést válaszolta meg a nyitott szekrényajtóban egymás mellé polcolt két fénykép: „Nem maradt más hátra, mint hogy várjam teljes egyértelmű halálom” (Barthes, 1985. 83). Mintha ugyanazt üzenné Kosztolányi is több mint egy évszázad távolából, amit a kortárs fotóesztétika filozófiai nézőpontja érzékeltet: „Lényegét tekintve a fotográfia kevert, mivel a visszafordíthatatlant és a befejezhetetlent kapcsolja össze” (Soulages, 2011. 141). Bella, a „csúf lány”, nem más, mint az életben lefényképezett halál.

IRODALOM

- ARGEJÓ Éva (2012): Munkácsi Márton, a „magyar származású” fotóriporter. *Médiakutató*, 2012/2. 25–34.
- ARISZTOTELÉSZ (1997): *Nikomakhoszi etika*. Európa, Bp.
- AUGUSTINUS / Szent Ágoston (1997): *A boldog életről. A szabad akaratról* (2. jav, kiadás). Európa, Bp.
- BARTHES, Roland (1985): *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról*. Európa, Bp.
- BARTHES, Roland (1990): *A kép retorikája*. *Filmkultúra* 5. 64–72.
- BÄTSCHEMANN, Oskar (1998): *Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába. Képek elemzése*. Corvina, Bp.
- BELTING, Hans (2007): *Kép-antropológia*. Kijárat Kiadó, Bp.

- BÉNYEI Tamás (2010): *Kettős látás: a képiség viszontagságai Oscar Wilde Dorian Gray arc-kepe című regényében*. In: KOVÁCS Árpád (szerk.): *Regények, médiumok, kultúrák*. Argumentum, Bp., 278–305.
- BÓNUS Tibor (2006): A csúf másik – szégyen és részvét. Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*. *Tiszatáj*, 2006/május, 51–72.
- ÉRFALVY Livia (2012): *Kosztolányi írásművészete*. Iskolakultúra, Veszprém
- FRENYÓ Zoltán (2003): Az igazság antik és keresztény fogalma. *Valóság*. 2003/6., 1–10.
- JIN-IL Yoo (2003): *Kosztolányi novellisztikájának félelem-motívumai*. Littera Nova, Bp.
- KIBÉDI VARGA Áron (1998): *Szavak, világok*. Jelenkor, Pécs
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1916): *Tinta*. Kner, Gyoma
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1924): *Pacsirta*. Athenaeum, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1929): *Alakok*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1969): *Álom és ólom*. Szépirodalmi, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1971): *Összegyűjtött versei*. Szépirodalmi, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1972): *Hattyú*. Szépirodalmi, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1973): *Én, te, ő*. Szépirodalmi, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1975): *Ércnél maradóbb*. Szépirodalmi, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1977): *Egy ég alatt*. Szépirodalmi, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1981): *A léggömb elrepül*. Szépirodalmi, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1981/b): *Esti Kornél*. Szépirodalmi, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (2002): *Bölcsőtől a koporsóig*. Bp.
- LOUVEL, Liliane (1998/a): *L'oeil du texte. Texte et image dans la littérature de langue anglaise*. Presses Universitaires du Mirail, Toulouse
- LOUVEL, Liliane (1998/b): *Texte / Image. Image a lire, testes a voir*. Presses Universitaires de Rennes.
- LOUVEL, Liliane (2010): *Le tiers pictural. Pour une critique intermédiaire*. Presses Universitaires de Rennes
- MISZKAVAIHI (1987): *A boldogságról*. Európa, Bp.
- ORTEGA Y GASSET, José (2005): *Regény, színház, zene*. Nagyvilág, Bp.
- SÁNDOR Katalin (2006): Közelítések a médiumköziség kérdéseihez 2. *Iskolakultúra*, 2006/2. 65–74.
- SCHARF, Aaron (1997): *Művészet és fotográfia. Fotográfia mint képzőművészet: a képzőművészet mint fotográfia*. In: BÁN András – BEKE László (szerk.): *Fotóelméleti szöveggyűjtemény*. Enciklopédia, Bp., 33–52.
- SONTAG, Susan (2004): *A szenvedés képei*. Európa, Bp.
- SOULAGES, Francois: *A fotográfia esztétikája. Ami elvész, és ami megmarad*. Kijarat, Bp.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (2007): *Szó, kép, zene. A művészetek összehasonlító vizsgálat*. Kalligram, Pozsony
- SZILÁGYI Gábor (1999): *Az elemi KÉPTAN elemei*. Magyar Filmintézet, Bp.

SZŐNYI György Endre (2004): *Pictura & Scriptura. Hagyományalapú kulturális reprezentációk huszadik századi elméletei*. JATE Press, Szeged.

TÖRÖK Sophie (1936): *Harc a félelemmel*. *Nyugat*, 1936/12.

VARGA Emőke (2012): *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban*. L'Harmattan, Bp.

VARGA Tünde (2004): *Képtelen képzelet: Kép és képzelőerő az ekphraszisz trópusában*. In: JENEY Éva – SZEGEDY-MASZÁK Mihály (szerk.): *(Té)veszmék bővölete*. Akadémiai, Bp., 11–36.

VITÉZ Ferenc (2012): *Hazudik-e a sajtófotó? A kép és a valóság viszonyának értelmezése, avagy a fotó valóságértelmezése médiakontextusban*. *Médiakutató*, 2012/2., 7–24.

WALDENFELS, Bernhard (2004): *Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai*. In: Biczó Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Csokonai, Debrecen, 91–116.

ONLINE FORRÁSOK

FLUSSER, Vilém (1990): *A fotográfia filozófiája*. Budapest: Tartóshullám – Belvedere – ELTE BTK. <http://www.artpool.hu/Flusser/flusser.html> (Utolsó letöltés: 2012. 04. 06.)

http://www.kosztolanyioldal.hu/sites/default/files/119_biblio-kd-3.pdf (Utolsó letöltés: 2012. 11. 05.)

Vadász György: *Világkép* (1975)

Gervai Tamás: Mohácsi impressziók 3. (1977)

A debreceni új ortodoxia tovább élése: Csiky Lajos belmisszió-teológiai elképzelései²⁸

1. Bevezetés

Csiky Lajos (1852–1925) az id. Révész Imre és Balogh Ferenc által fémjelzett debreceni új ortodoxia második generációjának kiemelkedő alakja.²⁹ A XIX. századi magyar református teológiai és egyházi életben betöltött szerepe meghatározó volt mind a Tiszántúlon, mind az országos egyházban. Személye, valamint teológiai, egyházépítői és belmissziói munkássága mégis kevésbé ismert a budapesti kortársaihoz képest.

Csiky Lajos volt skóciai peregrinus diák szerepe és sokoldalú teológiai tanári munkássága jól tükrözi, hogy Debrecenben is megvoltak azok az alapok, amelyek előkészítették a megújulást, az ébredést a református egyházban. Rendkívül termékeny munkássága és aktivitása ellenére még nem született átfogó kutatás életéről és munkásságáról.

Tanulmányunk célja, hogy röviden felvázoljuk teológiájának alapelemeit, érzékeltesük a skót hatást, és munkásságának egy-egy meghatározó, kiemelt részére rámutassunk a teljesség igénye nélkül. Másodlagos célunk felhívni a figyelmet arra, hogy a 19. században elindult, majd a 20. század '30-as éveiben kiteljesedett ébredés nemcsak Budapesthez köthető, hanem a debreceni teológiai irányzat egyrészt időben megelőzte azt, másrészt maga is sajátos módon hozzájárult az országos méretű evangéliumi megújuláshoz.

²⁸ Ez a tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai ösztöndíj támogatásával készült.

²⁹ KONCZ (1942). Bár Koncz Csikyt az építő teológiához sorolja saját rendszerezésében, elmondható, hogy Csiky egyértelműen a Balogh-féle új ortodoxia vonalát vitte tovább (Vö.: KOVÁCS, 2010)

2. Élete

Csiky 1852. augusztus 5-én született Kenderesen, székely eredetű nemesi családban. Elemi iskoláit Nagykőrösön és Ráckeven, a gimnáziumot Budapesten és Kecskeméten végezte. 1867-ben került a Debreceni Református Kollégiumba, s ott a teológiát el is végezte. 1873-ban a Tisza családhoz ment Gesztre nevelőnek, emellett az ottani segédlelkészi teendőket is ellátta. Balogh Ferenc ajánlásával, két évvel később, 1875 őszétől 1877 tavaszáig, Edinburghban tanult a kálvinista szabad egyház (*Free Church of Scotland*) ösztöndíjasaként. Az 1877–78-as tanévet Bázelen töltötte: az ottani és németországi egyházi élettel, valamint missziói szervezetekkel és gyakorlati teológiai munkákkal ismerkedett meg.³⁰

Külföldi tanulmányai után hazatérve, a Debreceni Teológiai Akadémián kapott állást. 1878–79-ben gyakorlati segédtanár volt, 1881-ben angolt tanított. Professzori munkáját ugyanebben az évben, 1881. szeptember 11-én kezdte meg, melyet 1914-ig végzett.³¹ Az Akadémia önállóságának megszűnéséig, összesen harminchárom évig volt a harmadik, azaz a gyakorlati teológiai tanszéken rendes tanár. Ezt a tanszéket 1844-ben szervezték: Révész Bálint volt az első professzor, őt Könyves Tóth Mihály, majd Csiky Lajos követte.³² Csikyt 1884-ben szentelték lelkésszé.³³

Irodalmi munkássága lenyűgöző teljesítményt mutat. 1885–86-ban egy helyi egyháztársadalmi irányultsági hetilap, a *Debreceni Protestáns Lap* társszerkesztője, majd 1887–1892 között felelős szerkesztője, 1893-tól az egyik szerkesztője volt. 1889–1921 között a *Magyar Protestáns Irodalmi Társaság* választmányi tagja – folyóiratában, a *Protestáns Szemlében* sokat publikált.³⁴

Számos egyházi, illetve közéleti tisztséget viselt: a *Debreceni Jótékony Nőegylet* titkára, az *Andaházy-Szilágyi intézet* gondnoka volt, továbbá fogházi lelkészként is szolgált (1891–1909) Debrecenben (ő alapította a debreceni rabsegélyező egyletet). Érdemei elismeréseképpen az uralkodó 1901. augusztus 4-én a Ferenc József lovagrend keresztjével tüntette ki.³⁵

³⁰ CSIKY (1878)

³¹ BALOGH (1904. 105)

³² BARCZA (szerk.: 1988. 247)

³³ BALOGH (1904. 526)

³⁴ ZOVÁNYI (1977. 128)

³⁵ BALOGH (1904. 526–527)

1914-ben nyugalomba vonult. Először Nagybányára (1915) költözött, onnan Mátészalkára, és ott halt meg 1925. február 3-án.³⁶ Nagy Sándor ezt írja róla: „utána egész kis könyvtárt kitevő gyakorlati teológiai munkák maradtak reánk.”³⁷

3. Műveinek vázlatos áttekintése

Csiky gazdag irodalmat hagyott az utókorra: teológiai tanárként imádságtant (1886), egyházszertartástant (1892), lelkipásztorkodás-tant (1908), egyházszónoklattant (1914) oktatott, és nagyobb terjedelmű, jelentős műveket is írt ezekben a témákban. Írásait figyelembe véve, rendkívül termékeny embernek mondható.

A Skóciában töltött évei rendkívül meghatározóak voltak számára, melyre maga is hálás szívvel emlékezik vissza. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint mennyi könyve és cikke, melyben skót származású teológusok életét ismerteti vagy az ottani református kegyességet mutatja be. Ilyen munkák voltak például: „Blackie Stuart János élete” (1898) vagy „A skót szabad egyház ismertetése (1877).”³⁸ Ez utóbbi tanulmányát Alexander Moody-Stuartnak, a skót szabad egyház egyik edinburghi lelkészének, az ösztöndíj alap elnökének ajánlja. Skóciából hazahozott missziói gondolkodását jelzi az is, amikor ezt írja: „az elárusítandó példányokból bejövő pénz a budapesti skót zsidó-missziói intézet javára adatik át.”³⁹ Ebben a kis könyvecskében kilenc fejezetben ír az akkori skót egyház történetéről és mindennapi életéről. Megragadja a Biblia olvasásának gyakorlata, ahogy arra Balogh Ferenc is felfigyelt. Erre Csiky így emlékezik vissza: „diákjainkra a legnagyobb benyomást a gyülekezetek pezsgő élete tette. Elsősorban az, ahogyan a skót egyháztagok olvassák és értik a Bibliát; aztán, hogy mennyire ragaszkodnak a hitvallásaikhoz; milyen bensőségesek istentiszteleteik.”⁴⁰

Nem véletlen hogy Balogh Ferencel együtt lelkesen támogatja a Brit és Külföldi Bibliatársulat munkáját.⁴¹ A skót egyházzal írott műve negyedik részében,

³⁶ ZOVÁNYI (1977. 127)

³⁷ NAGY Sándor (1940. 253)

³⁸ Ez a műve eredetileg az *Evangeliumi Protestáns Lap* mellékleteként látott napvilágot.

³⁹ CSIKY (1877. febr. 23.)

⁴⁰ HÖRCSIK (1989. 171)

⁴¹ ÖTVÖS (1997. 214); lásd még: NAGY Barna (1983). Balogh hatását nézve nem véletlen az sem, hogy tanítványa Erdős József, a Balogh Ferenc által alapított Hittanszaki Önképzőkörben munkálkodott, lefordítja majd a *Heidelbergi Kátét* és a *II. Helvét Hitvallást*.

amikor is Csiky az *Isteni tiszteletről* ír, hosszú részt szentel az imádság leírására. A skót liturgiában két rövidebb és egy hosszabb imádságot kell elmondani az istentisztelet alatt. A lelkészeknek minden vasárnap, különböző szavakkal kellett kifejezniük magukat; a Miatyánk nem a minden alkalommal elmondott kötelező imát jelentette – amit azért természetesen elmondottak –, hanem a mintát, mely alapján nekik is imádkozniuk kellett.⁴² Valószínű, hogy ez a kegyességi gyakorlat ösztönözte Csikyt számos imakönyvének megírására.

Csiky jelentősége kiemelkedő a teológiai oktatás történetében. Olyan témákról tanított és írt, amelyek korábban nem vagy csak ritkán voltak önálló tantárgyak a magyar teológiai oktatásban, mint például az említett imádságtan vagy a Fairburn-féle lelkipásztorkodás-tan. Fontosabb gyakorlati teológiai műveiben főleg nyugati szerzőkre támaszkodott, azok elképzeléseit viszont nem alkalmazta kritika nélkül a magyar helyzetre. Ez jól tükröződik teológiai műveiben: volt saját egyház- és gyülekezet-, misszió- és lelkipásztorképe.

A gyakorlati teológus Csiky munkásságát és teológiáját vizsgálva, szembeűnik erős missziói érdeklődése is. A misszió iránti elköteleződése diák éveire nyúlik vissza. Ezt Balogh Ferenc dogma- és egyház-történeteket író professzor plántálta el benne, majd a skóciai ösztöndíj mélyítette el. A kinti tapasztalat növelte érdeklődését, hiszen ott virágzó gyülekezeti élettel és kiforrott missziói munkával találkozott. Ez a meghatározó élmény tanár korában is elevenen élt benne. Balogh Ferenchez hasonlóan diákjait ő is missziói látásra nevelte, valamint számos cikket és tanulmányt publikált a misszió történetéről, elméletéről és gyakorlatáról. Missziói témájú írásai jellemzően a skót evangélikál és a német pietista hatásokat tükrözik, a magyar közönség számára a kinti munkákat mutatja be. Nem meglepő, hogy ezek alapján alakítja ki saját misszióteológiai felfogását.

4. A teológiatörténeti háttér

4.1. A „debreceni új ortodoxia” teológiája a XIX. században

Id. Fabinyi Tibor rámutat, hogy a 19. század első felében a „felvilágosodás, sőt annak racionalizmusa határozta meg az egyházi élete belső fejlődését”.⁴³ Szerinte a református kegyességre az angol puritanizmus, míg az evangélikusokra elsősor-

⁴² CSIKY (1877. 37)

⁴³ FABINY (1980. 345)

ban a német pietizmus hatott. Ezt erősíti meg Csohány János is, aki rámutat, hogy a 19. századi Debrecen az ortodoxiával ötvözött puritanizmus örökségét viszi tovább.⁴⁴ Szerinte ez a 17. századig, Várad elestéig nyúlik vissza, amikor Debrecen otthont nyújtott a menekülő diákok számára. A váradi kollégium rektora, Martonfalvi Tóth György is így került Debrecenbe.⁴⁵ A Debreceni Kollégium rektora lett, és puritán szellemével erős hatást gyakorolt az intézmény rendszerére és lelkiségére. A debreceni ortodoxiát puritán tartalommal töltötte meg, meg hagyva az ortodoxia formai kereteit.⁴⁶

A magyar teológiatörténet érdekessége hogy mind a 17. századi angol-skót puritanizmus, mind a 19. századi brit evangélikalizmus – amely a puritanizmus gyermeke volt – markánsan megtermékenyítette a hazai konfessziókhoz ragaszkodó ortodox teológiai alapállást. Így a Skót Misszió által közvetített református evangélikalizmusban támaszra talál a kialakuló debreceni új ortodoxia. Debrecenben már volt előzménye a 19. században külföldről érkező ébredési kegyességnek.⁴⁷

A század elején Debrecenben is hatott a racionalizmus, majd a liberalizmus,⁴⁸ de az ortodox és puritán gyökereknek – valamint a pietista-evangelikál hatásoknak – köszönhetően itt nem jelent meg azoknak szélsőséges formája. A debreceni id. Révész Imre mind politikai, mind teológiai értelemben szabadelvűnek indult, de közben nem volt hajlandó feladni a hitvallási alapokat. Ezzel szemben a pesti liberálisok, Ballagi Mórral az élen, megkérdőjelezték a dogmák létjogosultságát, az alapvető krisztológiai tételeket, és magát a kijelentést is.⁴⁹ A hazai teológiai liberalizmus megpróbálta összehangolni a modern tudományt és a teológiát. Erre Kovács Ödön kísérlete a legérdekesebb példa.⁵⁰ Vallották, hogy a kettő között óriási, áthidalhatatlannak tűnő szakadék húzódik. Ezt a problémát csak az oldhatja fel, ha a teológiából vallástudomány lesz, amely a modern tudományosság kritériumainak megfelel.⁵¹ A liberálisok buzgósága olyan méreteket öltött, mint később az evangéliumi belmissziósoké. Ők az egyház megújítására törekedtek a

⁴⁴ CSOHÁNY (1974. 193)

⁴⁵ BARÁTH (2001)

⁴⁶ CSOHÁNY (1974. 193)

⁴⁷ KOVÁCS (2006. 178–179., o. n. 21)

⁴⁸ KONCZ (1942. 72 kk.)

⁴⁹ KOVÁCS (2010/b.)

⁵⁰ KOVÁCS (2010/a. 106–130)

⁵¹ ZSILINSZKY (1907. 754)

német *Protestantenverein* mintájára létrehozott Protestáns Egylet felállításával (1871). Célul tűzték ki, hogy az egyházi tradicionalizmus és a modern gondolkodás közeledésének teret adjanak az együletben.⁵² Emellett a liberális teológia egyik legfontosabb fóruma a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* volt, melyet Ballagi Mór szerkesztett. A lap a feltámadásvita során kötelezte el magát teljes mértékben a liberalizmus mellett.⁵³

A hitvallásokat ért támadásokkal szemben Filó Lajos kezdte meg a védekezést oly módon, hogy közben nem kérdőjelezte meg a liberalizmus klasszikus alaptételeit, mint például a fejlődésbe és haladásba vetett feltétlen hitet.⁵⁴ Azonban a feltámadásvitában (1862–63) egyértelműen kiállt a hitvallások mellett. Majdnem egy évtizeddel később a liberalizmus újabb támadást indított. A Protestáns Egylet megalakulásának azonnal visszhangja támadt a debreceni ortodoxia körében. A *Figyelmező* munka-társa, a Tófalvi Jónás álnéven író Heiszler József felszólította a liberálisokat, hogy hagyják el az egyházat, mert tevékenységeikkel „*anyjuk testén experimentálnak*”.⁵⁵ A Protestáns Egyletet egész működése során (1890-ben feloszlott) folyamatosan támadták az ortodox protestantizmus képviselői.⁵⁶ Ennek első vezéralakja Révész Imre volt, majd Balogh Ferenc lett, és végül Csiky Lajos folytatta tovább a hitvallásokhoz ragaszkodó ortodoxia teológiai vonalat.

Id. Révész Imre teológiai felfogásában nagy fordulat állt be, amikor – szakítva a liberalizmussal – a közvetítő teológia irányába mozdult el, és akaratán kívül (Ballagiék ultraortodoxiája miatt) ő lett az úgynevezett új ortodoxia képviselője az 1860-as évek végétől.⁵⁷ Az angol, skót, francia és német református pietizmus hatott rá. Emellett egyik legmeghatározóbb élménye volt *Kálvin élete és a kálvinizmus* című művének megjelenése. Teológiai gondolkodását egész életére meghatározta Kálvin munkásságának tanulmányozása. Álláspontjának gyökeres megváltozását jól mutatja, hogy Balogh Ferencsel közösen megkísérelték létrehozni az Evangelical Alliance magyarországi fiókját.⁵⁸

⁵² BUCSAY (1985. 219)

⁵³ MÁRKUS Jenő (2005. 112)

⁵⁴ CSOHÁNY (1974. 194)

⁵⁵ BUCSAY (1985. 220). Bucsay tévesen Révésznek tulajdonítja a fenti idézetet. Még a kortársak közül is többen ezt gondolták. Révész éppen ez ellen tiltakozik, mint írja: „e cikket nem én írtam”. Természetesen Révész (mint szerkesztő) tudta, hogy Heiszler írta ezt álnéven (lásd: RÉVÉSZ, 1872. 121).

⁵⁶ MÁRKUS Jenő (2005. 125)

⁵⁷ KOVÁCS (2010/b.)

⁵⁸ KOVÁCS(2006. 178–179)

4.2. A belmisszió és ébredés kezdete Debrecenben

A debreceni új ortodoxiának igazi nagy képviselője valójában Balogh Ferenc, id. Révész Imre kedves tanítványa volt. Révész buzdítására Balogh Ferenc külföldi tanulmánykörütra indult, ahol a debreceniek közül elsőként találkozott az angol és skót evangélikalizmussal a 19 században.⁵⁹ Tapasztalatai döntő mértékben befolyásolták nemcsak saját életét, hanem igen nagy hatással voltak mind a teológiai akadémia, mind a debreceni ébredés kialakulásában. Néhány év múlva már Balogh Ferenc buzdította Csiky Lajost külföldi tanulmányok végzésére Skóciában és Svájcban.⁶⁰ Debrecenben több folyóirat indult, melyek többnyire a liberálizmussal szembeni állásfoglalást és az ébredés szolgálatát tűzték ki célként. Ilyen volt Révész *Figyelmezője* vagy Balogh Ferenc lapja, az *Evangyéliomi Protestáns Lap*. A külföldi belmissziós tapasztalatok hatására Balogh Ferenc tanársága idején egyre nagyobb erővel jelent meg a lelki megújulás iránti igény a Kollégiumban, amely majd a következő generáció, Csiky Lajos, Márk Ferenc, Bethlendi Endre és Erdős József idején gyökeresedett meg.⁶¹

A nyugati típusú evangélikál vagy pietista ébredésről – legalábbis annak tömegméretű, klasszikus formájáról (megtérés, újjászületés nyilvános vallástétele) – valamint annak eredményéről (kis ekklézsiolák az egyházközségeken belül vagy a gyülekezetek melletti egyletek megalakítása) igazán nem beszélhetünk Debrecenben. Pesten is csak az utóbbi talált utat, és majd a Bethánia C. E. 1903-as megalakulása után ültetődött át a magyar református kegyességbe mélyebben az ébredés jelensége.⁶² Az evangelizáció is új keletű jelenség volt a hazai reformátusság körében. Az első ilyen alkalom A. Sommerville dél-alföldi evangelizációs útja volt. Debrecen azonban valóban elkezdte a skóciai hatásokat egyházi életébe beépíteni. A századfordulón elindították a belmissziót az intézményen belül, ugyanis korábban nem volt hangsúlyos a vallásos nevelés.⁶³

A kollégiumi belmissziói felfogás kialakításában nagy szerepet játszott a Balogh Ferenc által alapított Hittanszaki Önképző Társulat (1869, továbbiakban HÖT)⁶⁴működése, melynek Csiky is tagja volt.⁶⁵ A mintát skót kálvinista

⁵⁹ ÖTVÖS (1997. 122 kk.)

⁶⁰ CSOHÁNY (1973. 94)

⁶¹ CSOHÁNY (1988. 221)

⁶² KOVÁCS (2006.317)

⁶³ UO.

⁶⁴ UO.

evangélikalizmus kínálta. Az edinburghi diákok az iskolai év minden vasárnapján istentiszteleteket tartottak, melyben egyetemi tanárok, hírneves szónokok szónokoltak, többek között Henry Drummond is.⁶⁶ Ezeken az alkalmakon általában ötszáz, hatszáz tanuló vett részt. Az ifjak erkölcsét olyannyira átalakították az istentiszteletek, hogy bár előtte előfordultak polgári büntetések a tanulók között, ezek minimálisra csökkentek vagy megszűntek. Ez az egyesület kifelé is igyekezett munkálkodni, vagyis az iskolai év alatt száz tag tevékenykedett a város alsóbb népcsoportjai között, a szünidőre pedig hetven tanuló lett kiküldve Skócia különböző falvaiba, városaiba, s ők naponkénti imagyűléseket tartottak.⁶⁷ Ezt a diákéletet látta Balogh Ferenc és tanítványa, Csiky Lajos, Márk Ferenc, Bethlendi Endre, Tabajdi Lajos és sokan mások.

Csiky már debreceni teológiai tanulmányai alatt is aktív tagja volt a belmissziós munkának. A Hittanszaki Önképző Társulat révén több missziós területen dolgozott, melynek célja: „*a teológusok megismerjék a kor eszméit és azokkal a kijelentés alapján egységbe hozzák a keresztyén hitet.*”⁶⁸ A debreceni lelki megújulást szolgáló önképző társulat hozzájárult a jövődiákéletére történő felkészüléshez, a kor eszméinek megismertetésével. A társaság pályatételeket írt ki, amelyek a kortárs és a fiatalokat érintő kérdésekkel foglalkoztak. Ilyen volt a szabad akarat, a zsinatpresbiteri elv, az öngyilkosság, a gyermek istentiszteletek, a felekezeti és állami oktatás, a polgári házasság kérdése.⁶⁹ Csohány rámutat: Balogh Ferenc tudatosan az evangélikalizmussal rokon puritanizmushoz nyúlt vissza, és az első pályatételt Martonfalvi Tóth György munkásságáról írták a diákok az 1870–71-es tanévben.⁷⁰ A diákok prédikációkat vitattak meg, s maguk bírálták el azokat. Szoros kapcsolatot ápoltak a skót teológus és a pesti önképzőkörrel. Folyóiratot is indítottak *Közlöny* címmel.⁷¹

A társulat keretén belül például 1872-ben, Méliusz Juhász Péter halálának 300. évfordulóját ünnepeelve, az intézményen belül ünnepségeket tartottak.⁷² Baloghék

⁶⁵ BARCZA Józsefné (1988. 717–723)

⁶⁶ Drummond volt a szerzője az egyik legnépszerűbb, természettudományt és teológiát összekötő, *A természeti törvény a szellemi világban* című írásnak, amelyet magyar nyelvre is lefordítottak.

⁶⁷ BUDAY (1887. 142–143)

⁶⁸ CSOHÁNY (1973. 94)

⁶⁹ BARCZA Józsefné (1988. 718)

⁷⁰ CSOHÁNY (1974. 196)

⁷¹ CSOHÁNY (1973. 89–90)

⁷² CSIKY (1872. 546–548)

azonban fontosnak vélték, hogy ez a megemlékezés ne csak a Kollégium lakóit érintse, ezért teológusokat küldtek ki az iskolákba, hogy ott felolvasást tartsanak és énekeljenek. Az ekkor harmadéves Csiky a Miklós utcai iskolába ment.⁷³

Ugyanebben az évben ő volt a társulati főjegyző, így ő írta meg a HÖT addigi munkájának összegzését, az előadások és vitagyakorlati ülések témáját, melyek között ilyenek szerepeltek: „veszélyeztet-e a keresztyén egyház egységét a különböző egyéni vallásos nézetek nyilvánítása vagy nem?“, „a templomba járás kötelezésének cél-szerűsége.”⁷⁴ Ilyen Balogh Ferenc által közvetített evangéliumi hatások után került ő ki Edinburghba 1875 októberében, s ott maga is megélhette a mintaszerű skót református egyházi életet. Tanárként, a Balogh Ferenctől kapott indíttatás után, az ösztöndíjas éveiben szerzett tapasztalatok határozták meg teológiai látását. A gyakorlati teológia professzoraként 1883-ban előadást tartott „Egyháziasság és belmisszió” címen, melynek végén tagokat toborzott belmissziós speciálkollégiumára.⁷⁵ Ezt a *Közlöny* 1883/1884 évfolyama 4–5. száma közölte, amit mérföldkőnek is tekinthetünk a lap és a társulat életében. Ettől kezdve a *Közlöny* gyakran „ébredési” témákkal foglalkozott.⁷⁶ Később a volt diákok kétszer is megválasztották felügyelő tanárnak, először 1887–1888-ban, majd a 1894–1895-ös tanévekre. Ebben a tanévben ünnepelte a HÖT a 25. évfordulóját, ekkor a *Közlöny*, a saját lapjuk díszes kiadásban jelent meg.⁷⁷

Csohány János szerint a HÖT-ban indult meg a gimnazisták ébredése. A tagok, közöttük Balogh és Csiky, fontosnak tartották közjük is elvinni az evangéliumot. Még az alapításkor megfogalmazódott bennük a gondolat, hogy a hitanhallgatónak milyen sajátságokkal kell rendelkezniük. Ezek közt a személyes megújuláson és a legációk belmissziós munkává tételén kívül szerepel az is, hogy a hallgatók vasárnapi iskolákat tartsanak, a gimnazistáknak prédikáljanak. Az 1880-as évektől ez meg is valósult, ezek ébredési prédikációk voltak. 1887-től ifjúsági istentiszteleteket tartottak. Csiky 1888-tól vallásos estélyeket szervezett, majd 1892-től megindultak a vasárnapi iskolák,⁷⁸ melyeket az alsó hat osztálynak tartottak a teológusok.⁷⁹ 1894-ben Csiky, aki ekkor már tanár volt,⁸⁰ Erdős József

⁷³ BALOGH (1904. 678)

⁷⁴ CSIKY (1872. 547)

⁷⁵ CSOHÁNY (1973. 91–92)

⁷⁶ UO.

⁷⁷ BALOGH (1904. 678–679)

⁷⁸ CSOHÁNY (1973. 92)

⁷⁹ CSOHÁNY (1988. 222)

és társaik kezdeményezésére a Kollégium közös tanárkara határozatot hoz gyermek-istentiszteletek tartásáról az oratóriumban.⁸¹ Ez a határozat tükrözi a kollégiumi belmissziói munka kedvező fogadtatását a presbitérium és a tanári kar részéről.⁸² Az első gyermek istentiszteletet Csiky Lajos tartotta a gimnázium alsó tagozatos növendékeinek és az elemi iskola tanulóinak.⁸³

Ezekben az években, még diákként megalapította a Főiskolai Gyorsíró Egyletet (1869–1914), melynek első évtizedeiben felügyelő tanára is volt, az utolsó évében, mikor nyugdíjba ment, díszelnökké választották (az egylet a századfordulóra Debrecen első gyorsíró egyesülete lett).⁸⁴ 1902-ben, mikor a 25. évfordulót ünnepelték, az énekkar részvételével ünnepséget tartottak, melyen a „Gyorsírás” című egyfelvonásos vígjátékot is előadták.⁸⁵ Az egylet a főiskolával együtt szűnt meg.⁸⁶ Ugyancsak már tanárként volt a kántus felügyelője 1902–1913 között.⁸⁷

Nem túlzás azt állítani, hogy a magyarországi egyházi lelki megújulásban jelentős szerepe volt Debrecennek, amit az egyháztörténet-írás elfelejtett. Bár az egyesületi jellegű belmissziói mozgalom később Budapesten bontakozott ki a leglátványosabban, Debrecen egyértelműen megelőzte a pesti ébredést mind az új ortodoxia megjelenésével, mind a gyakorlati missziói munkák egyházközségekbe beépítésével.⁸⁸ Amíg Budapesten az egyletek adtak óriási lendületet a megalakuló új egyházközségeknek, addig Debrecenben és a Tiszántúlon a már megadott struktúrákba, eleinte egyesületek nélkül illeszkedtek be a gyülekezetekbe a missziói munkaágak és a szivárgott be az éltető skót-angol és német belmissziói személet.⁸⁹

⁸⁰ SZINNYEI (1980–1981. II. 368–370)

⁸¹ CSOHÁNY (1973. 92)

⁸² Tanári kari jegyzőkönyv TtREK 1894. okt. 19. Idézi: CSOHÁNY (1974. 197)

⁸³ CSOHÁNY (1988. 222)

⁸⁴ BARCZA Józsefné (1988. 739)

⁸⁵ BALOGH (1904. 689)

⁸⁶ BARCZA Józsefné (1988. 739)

⁸⁷ BALOGH (1904. 663)

⁸⁸ MÁRKUS Mihály (1983. V. 155. kk)

⁸⁹ KOVÁCS (2005. 154–179)

5. Csiky Lajos missziói teológiája

5.1. A skóciai és svájci ösztöndíjak, mint a teológiai látásmódjának eszközei

Csikynek lehetősége volt 1875 őszétől másfél évet Edinburghben tölteni ösztöndíjként. Az ekkor 23 éves teológus-bölcsészhallgató⁹⁰ Balogh Ferenc buzdítására és támogatásával ment ki, aki diákkorában szintén élt ezzel a lehetőséggel.⁹¹ Az ösztöndíjat 1862-ben hozták létre cseh és magyar diákok számára. Megalapítását Alexander Moody-Stuart és John Duncan kezdeményezték, miután a Skót Misszióküldöttségeként Pesten, Debrecenben és Prágában jártak. Céljuk nemcsak a magyar református egyházi élet fellendítése volt, hanem a zsidómisszió iránti érdeklődés felélesztése is.⁹² Az ösztöndíj lehetőségével először a csehek éltek, Magyarországról csak két évvel később, 1865-ben ment ki először diák.⁹³ Balogh Ferencnek kulcs-szerepe volt abban, hogy a magyarországi diákok is éltek a skóciai ösztöndíj lehetőségével.⁹⁴ A skót ösztöndíj nagy hatást gyakorolt a magyarországi teológiai életre, ugyanis a hazaérkező hallgatók új teológiai szint hoztak haza Skóciából, az addig uralkodó a racionalizmussal és liberalizmussal szemben.⁹⁵

Skóciai ösztöndíja alatt Csiky folyamatosan küldött haza beszámolókat a tapasztalatairól, ezeket rendszeresen megjelentették az *Evangéliomi Protestáns Lapban*, melyet Balogh Ferenc szerkesztett.⁹⁶ Ösztöndíjas évének hatása az itthoni egyházi életre nem merült ki ennyiben: skóciai élménye tanárként is meghatározta teológiáját és missziói látását, így az közvetlenül hatott a Debreceni Kollégiumra is.⁹⁷ Általában elmondható a skóciai ösztöndíjról, hogy jelenős szerepet játszott a magyarországi református egyházi életben: az ösztöndíjas diákok nagy része a 'belmisszió harcosai' lett, és itthon képviselték a Skóciában megismert teológiát és kultúrát.⁹⁸

⁹⁰ SZINNYEI (1980–1981. II. 368–370)

⁹¹ HÖRCSIK (1989. 170)

⁹² KOVÁCS (2004. 179)

⁹³ CSIKY (1877. 53–55)

⁹⁴ KOVÁCS (2004. 180)

⁹⁵ HÖRCSIK (1989. 167–168)

⁹⁶ Csiky egyike volt ama kevés ösztöndíjasnak, akik írtak beszámolót skóciai élményeiről. Hörcsik rámutat: ez nem volt általános, viszonylag kevés ilyen írás maradt fenn. Lásd: HÖRCSIK (1989, 170).

⁹⁷ KOVÁCS (2004, 186)

⁹⁸ HÖRCSIK (1989, 171)

Meghatározó élményt jelentett számára a bázeli ösztöndíj is, amelyről így vall erről: „1877-et mondtam, mert mint bászeli egyetemi tanuló, ekkor fordultam ifjúim lelkem egész meleg érdeklődésével a belmissió kérdései felé, s kezdtem azokat tanulmányozni.”⁹⁹ A svájci és skót tapasztalatai jelentősen hatottak belmissziói gondolkodására. A Skóciában látott munka Svájcban mélyült el, hiszen ott be is vonták a missziói munkába.¹⁰⁰ Érdekes látni, hogy fiatal tanárként még nem különbözteti így meg a két ösztöndíj rá gyakorolt hatását egymástól.¹⁰¹ A pietista és evangélikál irányzat egyformán hatott a magyarországi egyházi életre, és Csiky is közvetítette mind a skót evangélikalizmus, mind a német pietista kegyességet.¹⁰²

5.2. A skót szabad egyház stipendiuma

Mint rámutattunk a skót befolyás elindítója id. Révész Imre volt. Azonban azt is láttuk, hogy Balogh Ferencnek rendkívül sokat köszönhet a kollégium az ösztöndíjtető alá hozásában. Az általa elindított evangélikál református hatást Csikyvel együtt mint tanártársak vittek tovább. Kulcsfontosságú szerepe volt a diákok nevelésében a skóciai peregrinációnak. A diákokat tudatosan készítették fel a peregrinációra. Ezt mutatja Csiky tanárként való elmélkedése is a *Debreceni Protestáns Lapban*.

Egyik cikkében teszi fel a következő kérdést: „...nem lehetne-e az erők tömörítésével kieszközölni azt, hogy ifjaink közül sokan, vagy legalább – a hivatottabbak közül – többen ki, vagy elrepülhessenek a külföldi tanintézetek magasabb légkörébe?” A választ azonnal meg is kapjuk a szerző tolla ekképpen ír erről: „Szálljanak ki, a hányan csak tehetik, a külföld tudományforrásaihoz, tanuljanak ott tudományt, életet, hitet. Javára lesz az egyházunknak. De, ha lehetne is, nem szükség, hogy nagyon sokan kimenjenek. Elég, ha a hivatottabbak mennek ki.”¹⁰³

A szerző meg is fogalmazza írásában, hogy mi a külföldre menetel valós célja. Csiky a tapasztalatot emeli ki, mely szerint, akik vágnak a tapasztalat éltető levegőjébe, ne tartassanak vissza, hogy ha röpködni akarnak. „Sokkal többet ér az, ha

⁹⁹ CSIKY (1895/d., 592)

¹⁰⁰ UO.

¹⁰¹ CSIKY (1884)

¹⁰² HÖRCSIK (1989, 174); Vö: KOVÁCS (2006)

¹⁰³ CSIKY (1886/b., 135)

saját szemekkel látva tudunk valamit, mintha ugyanannak ismeretére valamely közvetett uton [sic!] jutunk el.”¹⁰⁴ A cél az, hogy a leendő lelkészek megláthassák a külföldi népek szokásait, életét, s nem utolsó sorban az egyházi életét is. Cikkében kiemeli, hogy fontos látniuk azt a belmissziót, amely ott zajlik, látniuk kell azt a pezsgést az egyházban, amely hazánkban még csak nem is tapasztalható. S, hogy miért is kell látnunk ezt a pezsgést, erről Csiky Lajos ezt írta: „*ellenségeinktől is tanulhatunk, barátainktól még többet.*”¹⁰⁵

Természetesen fontos a tudományos kincsek gyűjtése is, hiszen vannak olyan ifjak, akik nyelvésznek, vagy történelembúvárnak születnek, valaki szívéhez az exegézis áll közelebb, mások inkább a dogmatikát választják. Nyitottságát mutatja, hogy hangsúlyozta: mindegyikre szükség van az egyházban. Javasolja, hogy a kiutazó diák túlnyomórészt inkább az egyházi életet tanulmányozza; merüljön el lelkének minden erejével a látottak szellemi megértésébe. Hasonlítsa össze a hazai és az ottani viszonyokat. Úgy véli, hogy az, aki gyakorló lelkészi pályára törekszik többet tanul, ha egy beteget látogató lelkészhez, vagy egy misszionáriushoz csatlakozik. „*Neveljen nekünk a külföld szaktudósokat, de neveljen sokkal-sokkal több jó gyakorló lelkészt.*”¹⁰⁶ Ebből is jól látható, hogy Csiky a tudomány és a gyakorlat kiegyensúlyozott szemléletét képviselte.

Így folytatja gondolatmenetét: „*A külföldi látogatás nem cél [sic!], csak eszköz. Eszköz, hogy tapasztalatokat gyűjtve [sic!], esetleg tudjunk itthon jobbat alkotni.*”¹⁰⁷ Végül ezzel zárja sorait: „*Mi tudjuk, hogy többen vannak egyházunk férfiai közül, kik pedig alig láttak valamit a külföldről és mégis legjobbjaink közé tartoznak, és olyanokat is velünk ismerni, kik semmi hasznát nem vették külföldön létüknek. Menjenek ki oda a hivatottabbak, kik kellő judiciummal rendelkeznek a látandóknak magokban feldolgozására. Menjenek ki, mikor már kezökben [sic!] a lelkészi diploma s így [sic!] nem foglalja el erőiket a vizsgára készülés. Erős akarat, szilárd kitartás, élénk megfigyelés mellett sokat el lehet sajátítani ottan, a miből életnek lehellete [sic!] árad szét!*”¹⁰⁸

Bár Csiky általánosságban a peregrináció folyamatáról szól, mégis a saját skóciai és svájci élményeiből táplálkozott. Különösen a skót hatást méltatja és erről így ír: „*Éljen, virágozzék, erejében, a lelkekre való befolyásában emelkedjék a skót egyház, a mi magyar református egyházunknak ezen szerető édes testvére! Sokunkat köt*

¹⁰⁴ Uő.

¹⁰⁵ Uő

¹⁰⁶ Uő.

¹⁰⁷ Uő.

¹⁰⁸ CSIKY (1886/b, 134–135)

innen hozzája a hála; sokan vagyunk egyházunk férfiai közül, kik körében tanultuk meg, mi az igazi egyháziasság s hová képes emelni az emberi nemzetet a Krisztus egyháza iránti égő szerelem.”¹⁰⁹

Mindezeket majdnem húsz évvel edinburghi ösztöndíjas éveitől fogalmazta meg. Addigra már több volt diák teológiai tanár lett, mint maga Csiky Lajos, Bethlendi Endre. Sőt, a pesti Szabó Aladár is valamivel később katedrát kapott. Egy generációval később Bilkei Papp István és Csizmadia Lajos volt edinburghi diákok is teológiai tanárok lettek. Más diákok egyházkormányzati pozíciókba kerültek, mint például Hamar István püspöki titkár. Nem elhanyagolható tény az sem, hogy debreceni diákok (Tabajdi Lajos, Márk Ferenc és Csiky más, kevésbé ismert volt edinburghi diákokkal) az egyház megújításán fáradoztak. A Szabó Aladár-féle *Új óramutató* szerzői közt találunk bőven edinburghi ösztöndíjasokat is.

5.3. A gyakorlati teológus misszióteológiai felfogása

5.3.1. Belmisszió

Csiky Lajos egyik meghatározó műve a *Lelkipásztorkodástan*.¹¹⁰ Már Sommerville is megjegyzi a magyar teológia történetében addig ismeretlen evangélizációs körútján, 1887–78 telén, hogy milyen döbbenetesen kevés lelkész van az óriási méretű gyülekezetekben.¹¹¹ A lelkészek alig foglalkoztak a gyülekezeti tagokkal. Közösségi alkalmak szinte nem voltak. A lelkipásztori gondoskodás kimerült a szokásos népegyházi keretekben és a nép lelkével, szociális kérdéseivel, művelésével alig foglalkoztak a lelkészek. A glasgowi skót teológus Fairburn munkája után a gyakorlati teológiában elsőként Csiky ír egy művet azzal a szándékkal, hogy a leendő teológusokat a gyülekezetben elvégzendő belmisszióra bátorítsa.

A könyvben mintegy negyven paragrafuson keresztül tárgyalja, mire is terjed ki a lelkipásztori feladat, s milyen kötelességeket kell ellátnia egy lelkésznek. Ebben a könyvben a Skóciában és Svájcban látott tapasztalatait ötvözi. Itt most csak azt a részt vizsgáljuk meg, ahol a belmissziót tárgyalja, valamint azon belül a külföldi (angolszász) és a hazai belmisszió állását. A belmisszió definícióját

¹⁰⁹ CSIKY (1893, 438)

¹¹⁰ CSIKY (1908)

¹¹¹ RÉVÉSZ (1943, 10–45)

elsőként 1884-ben fogalmazta meg (már tanárként) a Hittanszaki Önképző Társulat díszgyűlésén.¹¹² Tizenegy évvel később 1895-ben ismét szinte szóról szóra ugyanazt ismétli meg a *Debreceni Protestáns Lap* hasábjain.¹¹³ Ez a felfogás változatlan marad, hiszen a *Lelkipásztorkodástan* című könyvében (1908) a szerző hasonlóan fogalmazza meg híres belmissziói tételét:

„Belmissió [sic!] név alatt a hitben élő keresztényeknek azt a munkáját értjük, melyet ők többnyire a hivatalos egyházon kívül, de mindig ennek szellemében és érdekei szolgálatában a keresztény nép testi, szellemi, erkölcsi és lelki nyomorúságának enyhítésére oly célból [sic!] folytatnak, hogy a mennyiben ez a nép névleg a keresztény egyház tagja, de külsőleg alásüllyedt, szellemileg elmaradott....tehát egyházi keresztény életet nem folytat, sőt azt megtagadja,... visszaszereztessek a keresztényiség testileg és erkölcsileg egészséges, tudatos és hitben élő tagjai közé.”¹¹⁴

Csiky Lajos különbséget tesz misszió és belmisszió között. Azt fogalmazza meg, hogy egy lelkipásztor nem misszionárius, tehát nem foglalkozik azzal, hogy Krisztusnak megnyerje azokat, akik nem őbenne születtek meg, elutasíthatatlan kötelessége azonban, hogy azok közül, akik az ő gyülekezetében csak névleg keresztények, utánuk menjen, s Krisztushoz térítse őket vissza. A névleges keresztény és a hívő, hitvalló keresztény közötti különbségtétel egyértelműen a skót és német-svájci hatást mutatja. Az, amit a gyülekezetben végez a lelkész, már belmisszió. Fontosnak tartja, hogyha a lelkész külmissziói munkával nem foglalkozik, akkor erejét inkább a belmisszióba fektesse.¹¹⁵

Nyomon követhető, hogy ezt a definíciót elsősorban Herzog enciklopédiája alapján állította fel,¹¹⁶ bár saját bevallása szerint több más forrásra is támaszkodik: *„a legkitűnőbb theoretikusok után állítottam össze főként a belmisszióknak nálunk még kevésbé közkeletű meghatározását”*.¹¹⁷ A belmisszió fogalmának kiterjesztése a társadalom szociális és erkölcsi kérdéseire később is jellemző volt, így például Forgács Gyulánál is. Felfogása nagy hasonlóságot mutat Wichern értelmezésével, aki a belmissziót nem zárta be sem egyház, sem földrajzi határok közé.¹¹⁸ Wichern szerint a *„belmissioaz evangyéliomi keresztények élő hitéből*

¹¹² CSIKY (1884, 29)

¹¹³ CSIKY (1895/e, 350); lásd még: CSIKY (1895/c., 550)

¹¹⁴ CSIKY (1908, 131); vö.: CSIKY (1895/e., 350)

¹¹⁵ CSIKY (1908, 41)

¹¹⁶ HERCZOG (1858, IX. 650 k.)

¹¹⁷ CSIKY (1895/f., 362)

¹¹⁸ SÍPOS (2006, 191)

származó munkák összessége (...) az egyháziatlanságot, hidegséget, hitetlenséget, bünt, nyomort oszlatni van hívatva”¹¹⁹. Ez a megfogalmazás erősen összecseng Csiky definíciójával.

Jól látható, hogy Csiky a belmisszió fogalmát nem használja a már aktív gyülekezeti tagok és keresztyének között végzett szolgálatra, mikor így fogalmaz: „A népek elvadult fiait megnyeri az államnak, a vallásnak, a jó erkölcsi rendnek. Bizony, az Istenország felé vezető úton egyik legszebb munka a belmisszió.”¹²⁰ Bár ennek „ellenére egyes belmissziói tevékenységek, így például a vallásos irodalom terjesztése és a gyermek istentiszteletek szervezése is nyilvánvalóan visszahatnak a gyülekezetre is”.¹²¹

Úgy tűnik, ezt a belmissziói látást nagymértékben formálta a skóciai ösztöndíj. Ugyanis amikor ösztöndíja után részletesen beszámolt az ottani missziói társulat gyakorlati belmissziós munkájáról,¹²² akkor a missziói társulat kettős célját határozta meg. Egyrészt azt hangsúlyozta, hogy a templomba nem járó, többnyire szegény rétegeket kell visszanyerni a közösség és az egyház számára. Különös érzékenységet tanúsítottak az emberek szükségéi iránt, így például megszervezték a szegény családok látogatását. Ez a célkitűzés jellemzően diakóniai, illetve társadalomépítő hatású, nem pedig egyházépítő: a cél a társadalom perifériáján élők segítése. Másrészt külön istentiszteleteket tartottak ezeknek az embereknek. Felolvasásokat, vasárnapi iskolákat, gyermek-istentiszteleteket szerveztek, külön alkalmakat hoztak létre a templomba nem járók számára, igei szolgálatot végeztek az anyák számára is.

A skót belmissziói munkának ez az aspektusa viszont egyházépítő jellegű, a cél a gyülekezet perifériáján élők megszólítása. A skót mintában tehát a társadalmi és gyülekezeti cél egybefonódik, mivel a megszólítandó réteg mindkét területen egyaránt perifériára került. Ez a szemlélet jellemzi Csiky belmisszióról alkotott elképzelését is. Ez a munka azonban a skót minta szerint olyan missziós közösséget feltételez, amely kész kezdeményezni, a gyülekezet határait kitágítani.¹²³

¹¹⁹ TÖRÖK (1898, 6)

¹²⁰ CSIKY (1895/b, 462)

¹²¹ UO.

¹²² CSIKY (1876/a., 145; 153–154)

¹²³ CSIKY (1876/a., 153–154)

5.3.2. Külmisszió

A külmisszió lényegét így fogalmazta meg: „Isten országának, Isten dicsőítésének terjesztése van szóban; világosságot terjeszteni ott, hova az evangéliom égi fénye még be nem hatolt, a szeretet vallásának állítani templomot a pogány áldozati berkek helyén, oly nemes, oly magasztos eszme, melynek érdekében beszélni, buzdítani, kérni s így a talajt elkészítve tenni is mellőzhetetlen kötelesség.”¹²⁴ Feltűnő, hogy a külmisszió feladatát pogány nemzetek keresztyén hitre térítésében látja. A cél nem csupán az, hogy keresztyénség jelen legyen az adott országban, de – a magyarság keresztyénné válásához hasonlóan – nemzeti megtérésben gondolkodik. Ezt a gondolatot a puritanizusból kinövő skót evangélikalizmusból hozza, ahol a teológusok és a népszerű lelkészek a zsidóság nemzetként való megtérését vallották.¹²⁵ Kiemeli Blaikie véleményét Magyarországról és a református egyházzal, „mint a melynek valódi térítői hivatása van Kelet-Európában.”¹²⁶ Ugyanez a gondolat fogalmazódik meg Szabó Aladárnál is: „a magyar népnek központi hivatása van Közép-Európában s e hivatását csak az evangélium erői által töltheti be”.¹²⁷

Csiky azonban nem kizárólag a földrajzi szempontok alapján határozza meg a kül- és belmisszió közti különbséget, hanem a misszió „célközönségének” a keresztyénséghez fűződő viszonyát tartja elsődlegesnek: a mezsgyét az egyház határa jelenti, és nem az országé. A más hiten levő emberek és népek keresztyén hitre térítését nevezi külmisszióknak, függetlenül attól, hogy az hol történik. Így például a Skót Szabadegyház zsidómissziója külmisszió, mert a keresztyénségen kívül élő embereket szólítja meg.

Ugyanez a szemlélet jelenik meg Szabó Aladárnál is, aki szerint a külmisszió „a nem keresztyéneknek: a pogányoknak, a zsidóknak és a mohamedánoknak a keresztyénség kötelékébe való felvételére irányzott törekvés...”¹²⁸ Az elgondolás, mely szerint a kül- és belmisszió közt húzódozó határt az egyház jelenti, meggyökerezett, és később általánosan elfogadottá vált – például a 20. század elején a külmisszió fogalma alatt Sebestyén Jenő is a nem keresztyének Krisztushoz vezetését érti, bel- és külföldön egyaránt.¹²⁹

¹²⁴ CSIKY (1876/a., 145)

¹²⁵ SCULT (1978, 32 kk)

¹²⁶ CSIKY (1876/b., 374–375)

¹²⁷ SZABÓ (1896, 144); lásd még: KOOL (1993, 153)

¹²⁸ SZABÓ (1890, 800–801)

¹²⁹ SEBESTYÉN (1922, 326)

5.3.3. A belmissziói munka végzői és helyei: lelkipásztorok és leendő lelkészek az egyházban és a társadalomban

Csiky a tipikus skót evangélikál gyülekezetlátogatási gyakorlatot írta le, mikor a lelkész gyülekezeti munkájáról számolt be. Thomas Chalmers, Alexander Keith és sokan mások ezt az irányelvet alkalmazták a Church of Scotlandban a 19. század első felétől kezdve. A belmissziói munkát a lelkésznek a templom helyett kinn az életben kell elvégeznie, társas összejövetelek alkalmával, családokkal vagy egyes lelkekkel találkozáva, velük társalogva, tanítva, intve, dorgálva őket, mindig az illető szükségének megfelelően. A lelkész a templomban elmondott beszédek alkalmával csak előkészíti a talajt a templomon kívüli munkára.¹³⁰

Könyvében egy truntoni lelkész eljárását írta le, melyet még Baxter Richárd jegyzett le. Itt is jól tetten érhető a puritanizmus kegyességének továbbélése az evangélikalizmusban. Az volt a szokás, hogy a lelkész a látogatási szándékáról egy nappal előbb értesítette a családot. Megérkezése után összehívták a család tagjait, a fiatalabbakat oktatni kezdte a vallás alapelveire, a kátéból kérdezve őket. S kérdezte őket hogylétük felől is, arra törekedve, hogy „fogékonnyá tegye őket a bűn gonoszsága és veszedelmes volta, emberi természetünk romlottsága és bűnössége s a meg nem tért állapotban létel nyomorúsága iránt”.¹³¹

Támogatta azokat, akik komolyan vallásosnak voltak mondhatóak, hogy a szentségben továbbra is haladjanak csak előre. S mielőtt a családtól eltávozott volna, a családfővel négy szemközt is beszélgetett, de az idősebb gyermekekkel is, hogy valóban megismerhesse a nyája minden egyes tagját. A családfőknek továbbá azt tanácsolta, hogy tartsanak napi rendszerességgel bibliaórákat, hogy a család tagjainak lelke megmaradhasson jólétben.¹³² A skót reformátusok is kiadtak egy erre vonatkozó rendelkezést a skót lelkipásztori munkáról 1708-ban. Az ekkor kiadott utasításokat összefoglalva ezt fogalmazták meg:

1. A lelkész először pontosan értesüljön a család létszámáról, majd meglátogatva őket tanítsa nekik az újjászületés szükségességét, az Isten iránti tisztelet és az emberek iránti szeretetet.
2. Másodsorban szóljanak a cselédekhez, hogy legyenek alázatosak Istenhez, s ha tehetik minél többet tanulmányozzák a Bibliát.

¹³⁰ CSIKY (1919, 43)

¹³¹ UO.

¹³² CSIKY (1908, 283–284)

3. *A gyermekek következnek, akikkel a korosztályukhoz képest megfelelően kell beszélni, buzdítani őket keresztényi életre, ha már a keresztség által meg lettek jelölve, s indítani őket az úrvacsorai jegyekkel való komoly élésre.*
4. *A következő a ház ura, akitől meg kell érdeklődni, hogy a család tagjai, – beleértve a cselédeket is – valóban lelki életet élnek-e. Amennyiben a család körében félelmek és kétségek vannak, tartsanak énekes, imádságos családi áhítatokat, tanulmányozzák a Bibliát többet.*
5. *Kérdezze meg a lelkipásztor, hogy a család miként van ellátva Bibliával.*
6. *Intse a családot, hogy tartsa meg a fogadalmát.*
7. *Az utolsó pont egyben a legfontosabb is, a szerző szerint a legnagyobb hangsúllyal kell bírnia. A lelkipásztor állandóan imádkozzon a családért, hogy tudásban, lelkiekben és szeretetben gyarapodjanak.¹³³*

Balogh Ferenc is visszaemlékezik naplójában arra, hogy az edinburghi hatás merőben megváltoztatta szemléletmódját. Többek között a családokban tartott otthoni bibliai áhítatok ráébresztették arra, hogy milyen is az igazi élő hit.¹³⁴ Ezzel a hatással találkozott Csiky Lajos is. Láthatjuk, hogy a skóciai és angol puritán gyökerű evangélikalizmusban mekkora súlya volt a belmisszióknak, s az egyéni kegyesség megélésének. Ezzel szemben homlokegyenest mást láthatott az ember hazánkban.

Csiky Lajos ekképpen ír erről: *„Hazai protestáns egyházainkban, valljuk be őszintén és egyenesen, általában kevés lelkipásztor veszi igénybe ezt a minden tekintetben sikerrel biztató, jó eredményt ígérő fontos munkaeszközt, a lelkipásztori látogatásokat, s ennek tulajdonítható, ha egyházból olyan sokan kiválnak. Azért beszélünk e tárgyról annyira kimerítőleg, hogy megismerhessünk lényegét, a külföldi egyes protestáns egyházak lelkipásztorai által elfogadott gyakorlása módját, hogy így gondolatokat ébresztvén, megszeretessük azt úgy gyakorló lelkészeinkkel, mint a jövőben lelkészi nemzedékek tagjaival is.”¹³⁵*

Magyarországon még nem voltak természetesen a lelkipásztori látogatások, beszélgetések, s ezt szerette volna Csiky Lajos megváltoztatni. Könyvében tizenhét paragrafuson keresztül taglalja, hogyan kell megszólítani a társadalom különböző részéről érkezőket, szegényeket, gazdagokat, kísértésben lévőket, szakadárokat, tanácskeresőket, aggodalmaskodókat. Jól végigvezeti egy-egy fejezetben, hogyan érdemes megközelíteni őket, miként lehet megnyerni őket

¹³³ CSIKY (1908, 286–288)

¹³⁴ KOVÁCS (2010, 49–57)

¹³⁵ CSIKY (1908, 288–289)

Krisztus ügyének. Gyakorlatilag Somerville kritikai észrevételének átültetődését látjuk a volt edinburghi diák gondolkodásában.

Nemcsak a lelkészek gyülekezeti szolgálatát kívánta javítani, de a közösség minden egyes tagját is nevelni kívánta a hívő kegyességre. Ezt mutatja az imádságról szóló felfogása. 1886-ban írta meg az *Imádságtan*, vagyis *Euchetika* című művét, melynek méltatását a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* (PEIL) találjuk meg. Erről egy rövid ismertetőt találunk ott.¹³⁶ A könyvet ajánlják megvételre, ígérik a méltatást. Majd ugyanebben az évben megjelenik a kritika is, „*Puritán*” tollából, aki nem nagyon lelkesedik érte, azt mondja, hogy már kellett egy ilyen, de annyira nem lett jó. Dávidházi János is bírálta a munkát. Ekkor Láng Adolf Csikyvel együtt védte a művet.¹³⁷ Ez a műve is – egyesek kritikus fogadtatása ellenére – nagyon jelentős. A munka két részből állt, az egyik elméleti, a másik gyakorlati, de a második, a gyakorlati része, a kritikusai szerint jobban sikerült.¹³⁸

Az imádság témájában még több füzetecskét is kiadott, különböző korosztályok számára, főleg a gyermekekre és a nőkre koncentrálva. 1895-ben megjelent az *Imakönyvecske gyermekek számára* című munkája. Előszó helyett egy főhászt olvashatunk, melyben megfogalmazza, hogy „*szüleik iránti tiszteletre, tanítóik iránti engedelmisségre, hitre, becsületességre, szorgalomra akarom e kis imádságok által tanítani a kisdedek világát, nagy Isten!*”¹³⁹ Ebben az Istentől rendelt engedelmisség elvét látjuk megfogalmazásban: ilyen emberekre van szüksége a magyar nemzetnek.

Feltehetjük azokat a kérdéseket, hogy vajon ez ma nem lenne aktuális, és hogy e gondolatokat Csiky honnan vehette. Érdemes lenne alaposabban tanulmányozni, ki vagy mi hathatott rá. Meglepő ugyanis a párhuzam az első angol iskolaregény fő mondanivalója és Csiky Lajos megfogalmazása között.¹⁴⁰ Ezt a brit regényt 1857-ben írta meg Thomas Hughes, és a *Tom Brown iskolásévei* címet adta neki. Ez a könyv Hughes 1896-ban bekövetkezett haláláig ötven kiadást ért meg. Thomas Hughes akkor járt iskolába a Rugby Schoolba, mikor ott Thomas Arnold volt az igazgató, aki úgy segített átalakítani az angol oktatást, hogy új célja a „keresztény úriember” nevelése lehessen. Nem véletlen, hogy Hughes

¹³⁶ „*Irodalom. Megjelent: Imádságtan*”, PEIL, 29. 6 (1886, 184)

¹³⁷ LÁNG–CSIKY (1889, 112–113)

¹³⁸ Puritán, „*Könyvismertetés. Imádságtan*”, PEIL, 29. (1886, 237)

¹³⁹ CSIKY (1895/a., 3)

¹⁴⁰ Ezt az észrevételt köszönöm diákjaimnak.

hasonló elvet fogalmaz meg a regényében: „csak azt szeretném, hogy bátor, segítőkész, igazmondó angol, igazi gentleman és hívő keresztény legyen belőle.”¹⁴¹ Ha Csiky nem is ebből merítette a gondolatait, azért az angol-skót nevelés felfogása rá is hatással lehetett, alakíthatta gondolatait.¹⁴²

Az imakönyvecske további részeiben hétköznapi reggeli és esti, majd vasárnap-i imádságokat találunk. Külön tárgyalja a nagyobb egyházi ünnepeken mondandó fohászokat, érdekes része pedig a különleges alkalmakra vonatkozó rész. Ebben többek között hazánk fennállásának ezer éves évfordulójára, vizsga előtti és utáni, tanítóért mondandó imákat fedezünk fel.¹⁴³ A hit, vallás és nemzet egyidejű összetartozása itt is tetten érhető gondolkodásában. Az imádságos kegyeséget egyértelműen a skót evangélikalizmusból hozta. Még a kátékhoz is írt imádságokat, amelyet Márk Ferenc ismertetett.¹⁴⁴

6. Összegzés

Török Pál, református püspök megfogalmazta, hogy a magyar református egyház olyan, mint egy kocsi, amelynek négy kereke van, de mindegyik más-más irányba indul el. A 19. századi egyházszervezeti reformok ezeket a kérdéseket igyekeztek megoldani. Hasonlóan a belmissziói megújulások is a lelki élet felelevenítését kívánták elérni egy olyan korban, ahol a materializmus, darwinizmus, szocializmus sokakat eltántorított az egyháztól, és – legyünk önkritikusak – az uralkodó, földbirtokos egyház nem tudott az agrártömegek és iparosodó városok munkássága között hitelesen szolgálni.

Csiky Lajos tisztában volt azzal, hogy a hazai protestáns egyházak talán nem egy közös testként élnek és mozognak, éppen ezért ennek gyógyítása érdekében hangsúlyozta a belmisszió fontosságát több művében is. Ahogy láttuk, a hazai belmisszió felélénkítésére külföldi forrásokból is szándékozott meríteni. S műveiben nem egyszer írta le az angolszász területeken működő belmisszió alapjaként szolgáló lelkészi teendőket. A skót példa volt számára az egyik minta, amellyel megpróbált hozzájárulni a református egyház megújulásához lelki,

¹⁴¹ GUNN (2005, 170–171)

¹⁴² Érdemes lenne a neveléelméleti szálát továbbkutatni és azt akár a másik edinburghi ösztöndíjas, Felméri Lajos neveléstudományi professzor gondolataival összehasonlítani.

¹⁴³ CSIKY (1895/a., 28–37)

¹⁴⁴ MÁRK (1903, 172)

szellemi és anyagi téren. Ennek egyik eszköze a peregrináció volt, amelyet Balogh Ferenc indított el Révésszel, majd ő, a debreceni új ortodoxia neveltje vitt tovább.

Csiky páratlan gyakorlati teológiai szakirodalmat teremtett, tevékenyen részt vett a diákok nevelésében, számos tanulmányt írt különféle hetilapokba, és a missziói gondolkodást elsők között hirdette a teológiai katedráról – Balogh Ferencsel együtt, a pesti ébredést elindító Szabó Aladárt megelőzve. Teológiai gondolkodásán erősen tetten érhető a konfessziókhhoz való ragaszkodás. A Jézus Krisztusban az embereknek adott kijelentés, a bűn, megtérés és újjászületés és az ebből fakadó felelős egyháztagság gondolatát mind-mind átvette a skót református kegyességből, nagy hatást gyakorolva a felnövő fiatal lelkipásztori nemzedékre – s mindezt még további kutatásokkal érdemes lenne kibontani.

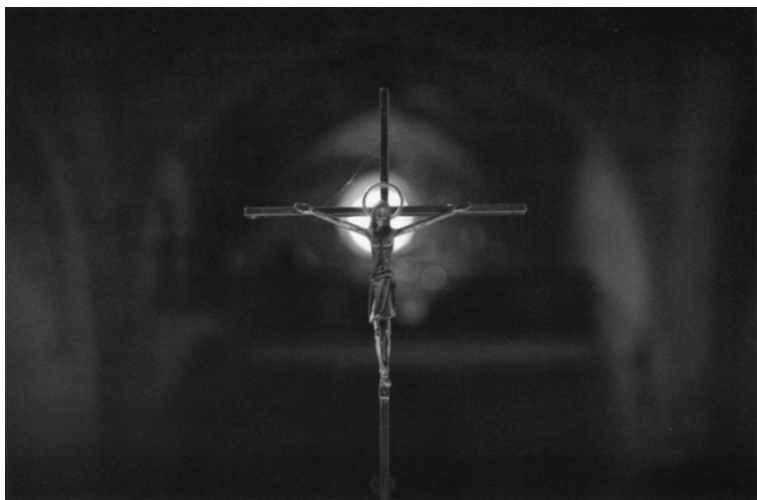
IRODALOM

- BALOGH Ferenc (1904): *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben a kollégium adattára a református és egyetemes tanügyi bizottság által előírt pontozatok keretében.* [s. n.], Debrecen
- BARÁTH Béla Levente (2001): *Adattár Martonfalvi György peregrinus diákjairól.* A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai, 3. D. Dr. Harsányi András Alapítvány, Debrecen.
- BARCZA Józsefné (1988): „Diáktársaságok és diákegyesületek”. In: BARCZA József (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története.* MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 697–752.
- BARCZA József (szerk.: 1988): *A Debreceni Református Kollégium története.* MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp.
- BUCSAY Mihály (1985), *A magyarországi protestantizmus története 1521–1945* (fordította: Auer Kálmán, Ádám Révész Gabriella). Gondolat, Bp.
- BUDAY János (1887): „Külföld. Skócia”. *Debreczeni Protestáns Lap*, 7. 16 (1887. április 16.), 142–143.
- CSIKY Lajos (1872): „A debreceni főiskolai hittanszaki önképző társulat ismertetése”, *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező (MPEIFI)* 3. 11–12 (Nov.–Dec., 1872), 546–548.
- CSIKY Lajos (1876/a): „Az edinburghi hittanhallgatók missziói társulata”, *Evangeliumi Protestáns Lap*, 2. 18 és 19 (1876. május 5.; 12.) 145; 153–154.
- CSIKY Lajos (1876/b.): „Összpresbyterián ügy. Blaikieur jelentése”, *EPL* 2. 45 (1876. november 10), 374–375.

- CSIKY Lajos (1877): *A skót szabad egyház ismertetése: egyháztanulmány*. Telegdi K. Lajos, Debrecen.
- CSIKY Lajos (1877. febr. 23.): „A skót Szabadegyház ismertetése”, *Evangeliumi Protestáns Lap* 3. 8. melléklete
- CSIKY Lajos (1878) – „Csiky Lajos a Debreceni koll. magántanárnak hazatérése a Baseli Egyetemről”. *Evangeliumi Protestáns Lap* [EPL].
- CSIKY Lajos (1884): „Egyháziasság és belmissió”, *Közöny a „Hittanszaki Önképző Társulat” köréből*, 1884, 29.
- CSIKY Lajos (1886/a.): *Imádságtan. (Euchetika): a protestáns lelkészi kar, de különösen a hittanhallgatók használatára*. Városi nyomda, Debrecen.
- CSIKY Lajos (1886/b.): „A külföldre menetel” *Debreceni Protestáns Lap*, 6.16 (1886. ápr. 17.) 135.
- CSIKY Lajos (1914): *Egyházi szónoklattan*. Nánásy István nyomása, Nagybánya.
- CSIKY Lajos (1892): *Egyházszertartástan: (Liturgika): az ev. ref. lelkészek, de főként hittanhallgató tanítványai használatára*. Városi nyomda, Debrecen
- CSIKY Lajos (1893): „A skót szabad egyház fennállásának ötven éves jubileuma”, *Debreceni Protestáns Lap*, 13.33 (1893. aug. 26.), 438. o.
- CSIKY Lajos (1895/b.): „A londoni rongyos iskolák egyesülete”, *Protestáns Szemle*, 7. I–X (1895), 454–462.
- CSIKY Lajos (1895/c.): „Javaslat a belmissióról”, *Debreceni Protestáns Lap*, 15.45., 550–553.
- CSIKY Lajos (1895/d.): „Néhány szó a fentebbi cikkekre”, *Debreceni Protestáns Lap*, 15.48., 591–592.
- CSIKY Lajos (1895/e.): *Tisztázzuk a kérdéseket I.*, *Debreceni Protestáns Lap*, 15.29., 349–351.
- CSIKY Lajos (1895/f.): „Tisztázzuk a kérdéseket II.”, *Debreceni Protestáns Lap*, 15.30., 361–363.
- CSIKY Lajos (1895/a.): *Imakönyvecske gyermekek számára*. Hoffmann, Debrecen
- CSIKY Lajos (1898): *Blackie Stuart János élete*. ([s. l.], [s. n.]
- CSIKY Lajos (1908): *Lelkipásztorkodástan*. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Bp.
- CSIKY Lajos (1914): *Egyházi szónoklattan*. Nánásy István nyomása, Nagybánya
- CSOHÁNY János (1988): „A korszakváltás évszázada (1849–1950)”. In: BARCZA József (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*. MRE Református Sajtóosztályának Zsinati Irodája, Bp., 192–300.
- CSOHÁNY János (1973): *Magyar protestáns egyháztörténet 1849–1918*. DRTA, Debrecen
- CSOHÁNY János (1974): „A XIX. századi magyar református ébredés debreceni ága”, *Református Egyház*, 24. 9., 193.
- FABINY Tibor (1980): „Mária Dorottya és a magyar protestantizmus”. *Theológiai Szemle*, 23. 6., 344–348.
- GUNN, James (2005): „A Harry Potter mint iskolaregény”. In: LACKEY, Mercedes (szerk.): *Harry Potter világának feltérképezése*. Gold Book, 170–171.

- HERCZOG Johann Jacob (Hg.) (1958): *Real-Encyklopedie für protestantische Theologie und Kirche*. Beyer, Stuttgart-Hamburg, IX. 650 k.
- HÖRCSIK Richárd (1989): „Az edinburghi magyar peregrináció rövid története”. In: BARCZA József (szerk.): *TOVÁBB... Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára*. [s.n.], Debrecen
- KONCZ Sándor (1942): *Hit és vallás: A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása*. Csuka Nyomda, Debrecen
- KOOL, Anne-Marie (1993): *God moves in mysterious ways: the Hungarian Protestant Foreign Mission Movement 1756–1951*. Zoetermeer: Uitgeverig Boekencentrum B. V.
- KOVÁCS Ábrahám (2004): 'Két kálvinista centrum egymásra találása: a skóciai ösztöndíj létrehozása'. In: GAÁL Sándor (szerk.): *En Christo. Tanulmányok a 85 éves Dr. Bütösi János tiszteletére*. Fábíán Nyomda, Debrecen.
- KOVÁCS Ábrahám (2005): „Missziói, egyházépítési és egyházi megújulási elgondolások találkozása és gyakorlati megvalósulása a Budapesti Református Egyházban a 19. század végén”. In: ÓDOR Balázs–XERAVITS Géza (szerk.): *Horizont*. L'Harmattan, Bp. – Pápa, 154–179.
- KOVÁCS Ábrahám (2006): *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its Impact on the Reformed Church of Hungary 1841–1914*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 178–179., o. n. 21.
- KOVÁCS Ábrahám (2010/a.): „A liberális teológia és a vallástudomány: Kovács Ödön vallásbölcselet kézikönyve”. In: HOPPÁL Mihály – KOVÁCS Ábrahám (szerk.): *Tanulmányok a magyar vallástudomány történetéről*. 2. kiadás. L'Harmattan, Bp., 106–130.
- KOVÁCS Ábrahám (2010/b.): *Hitvédelem és egyháziasság. A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával*. L'Harmattan, Bp.
- LÁNG Adolf – CSIKY Lajos (1889): 'Megjegyzések a Csiky-féle Hit remény és szeretet című imakönyvnek Dávidházi J. által írt bírálatára', *Debreceni Protestáns Lap*, 9. 12., 112–113.
- MÁRK Ferenc (1903): 'Kátémagyarázati Imádságok. Csiky Lajos theologiai tanár művének ismertetése', *Debreceni Protestáns Lap* 172.
- MÁRKUS Jenő (2005): *A liberális szellem a református egyházban*. Kálvin Kiadó, Bp.
- MÁRKUS Mihály (1983): „Teológiai irányzatok”. In: BARTHA Tibor – MAKKAJ László (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978*. *Studia et Acta Ecclesiastica* vols 4. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., V. 155. kk.
- NAGY Barna (1983): „A Heildebergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és XVII. században”. In: BARTHA Tibor – MAKKAJ László (szerk.): *Studia et Acta Ecclesiastica* vols 4., Zsinati Iroda, Bp., I. 15–93.
- NAGY Sándor (1940): *A Debreceni Kollégium, mint egységes intézmény az Egyetem kiváltságai*. [s. n.], Debrecen
- ÖTVÖS László (1997): *Balogh Ferenc életműve (1836–1913)*. Karcagi nyomda, Debrecen.

- PURITÁN, „Könyvismertetés. Imádságtan”, PEIL, 29. (1886) 237–242 (237. o).
- RÉVÉSZ Imre (1872): „Ballagi úr sirlamai”, *MPEIFő* 3. 3.
- RÉVÉSZ Imre (1943): ‘Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből A. N. Somerville magyarországi körútja 1887–1888’. *Theologiai Szemle*, 19. 1., 10–45.
- SCULT, Mel (1978): *Millennial Expectation and Jewish Liberties*. Brill, Leiden.
- SEBESTYÉN Jenő (1922): „A magyar evangelizáció értékelése”, *Kálvinista Szemle*, 3. 39, 326.
- SÍPOS Ete Álmos (2006): „Kérjétek az aratásnak Urát!” *Forgách Gyula (1879–1941) a magyar református belmisszió úttörője*. KRE – KMTI – Harmat, Bp., 191.
- SZABÓ Aladár (1890): „A protestantizmus és a külmisszió”, *Protestáns Szemle*, 2. I–IV., 800–812.
- SZABÓ Aladár (1896): „Befejezés” In: SZABÓ Aladár (szerk.): *Új Óramutató*. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, Bp.
- SZINNYEI József (1980–1981): *Magyar írók élete és munkái* vols 14. Magyar könyvkiadók, Bp., II. 368–370.
- TÖRÖK Imre (1898): „Abelmisszió. Kunhegyesi lelkési kör”. Tiszaroff.
- ZOVÁNYI Jenő (1977): *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti lexikon*. MRE Református Sajtóosztályának Zsinati Irodája, Bp.
- ZSILINSZKY Mihály (1907): *A Magyarhoni Protestáns Egyház története*. Athenaeum, Bp.

Kocsis István Tamás: A zarándok (2009)

Líráközpontú műnem-integráció, több műfajúság és kifejezőerő

Juhász Ferenc: A Pegazus istálló

Kossuth Kiadó, Budapest, 2012, 112 oldal

A többi három műnemet (epika, esszé, dráma), azokon belül számos műfajt magába integráló, szervesítő, szintetizáló, összefoglaló hatalmas *lírafolyam* a Juhász Ferenc-mű. Líra a lelke: a legbensőbb érzelmeket és legmélyebb gondolat(sor)okat, az emocionális és racionális tartalmakat, a lírai alany észleletét és képzetét, akaratát-óhaját és állapotát-körülményét is a legközvetlenebbül és legszubsztívebben áramoltatja ki; kozmoszhumanizálóan, egyszeremind a legintimebb életkörökig bensőséges hangon szól, énközpontú személyességgel, himnikus, entuziasztikus vulkánkitörés-szenvedéllyel. A legexpresszívebb és legszuggesztívebb líra a Juhászé. *Epikolirikus, líroepikus, líroesszéisztikus* alkotásai is lírába egységesülnek.

Nagy *lírai naplónak* nevezte a *Szerelmes hazatántorgás* című verspróza-kötetet Baránszky-Jób László. E műfaj-megjelölés a Mindenség szerelmesének egész eddigi alkotássorára kiterjeszhető. A Juhász-mű valóban nagy lírai napló! E tekintetben a Petőfi-művel tart rokonságot. Nyílt, őszinte, bizalmas, személyes, rendszeresen jegyzett, gyakran kronologikus lírai gondolat-, töprengés-, meditáció-, vallomás- és reflexiósor, érzéskivetítés arról: hol a helye a világban, s hogyan történik meg benne a világ. A létezés titkait faggató, az élet teljességét aprólékos gonddal megfestő lélekhistoria, lélektükör. S műfajként is, de elsősorban töretlen érzés- és gondolatkiáramlásként él az oeuvre-ben a – gyakran *himnikus – vallomás*: a beszélő, a szerzővel gyakran azonosítható lírai én „a király meztelen”-féle tiszta gyermeki látásmódjával és szókimondásával élő, entuziasztikus egyéniség- és személyiségátvilágítása és -feltárása, imás életgyónása, érzelmeinek, lelki világának, szándékainak, törekvéseinek, világfelfogásának leplezetlen kifejezésre juttatása. A legeslegszubsztívebb *önéletrajz* bontakozik tehát a Juhász-műből: olvashatjuk óriási vallomásként is.

Az „elmealkat” ős állandóságát, az „Én nem leszek most se más, / mint aki eddig voltam” igazodási pontját, az „ősz szívemben mindig tavasz” örök vi-

rágzashitét vallja a nyitány, a *Fehér vasszék a kertben*. A lírai én időtől, történésektől, hatásoktól független, biztos önazonosságtudata, hajlíthatatlanság-érzése, az „Őrzők” rendíthetetlen vártán állásának deklarálása ez az *ars poetica*, a folytonos megújulásra való képesség akarátának-hitének kinyilvánítása. Összefüggésben azzal, hogy „már / gyermekszívemben elolthatatlan mennyországi fénymáglyaként / égett és világított az akkor még vastagláz ködként erjedő nehéz / küldetés-tudat” (*Gyermekkor. Ifjúság. Munka. Szegénység*).

Filozofikus, meditatív versnyelvi elemeket, *ars poeticát*, vallomásos küldetéstudatot *esszéisztikusan* szövegbe szövő *epikolirikus* darabok a *prózaversek*. E kötetben fellelhető, meghatározó vonulatot alkotó példák erre a visszarévedés-mozaikokból művészi szöveggé formált *emlékképek*, *zsáner- és életképsorok*, emlékrétegeket egymásra építő, nemritkán megrendítően drámai szcénákkal telített, lírai szenvedély átforrósította, evokatív erejű, epikus sodrású *elbeszélő költemények*: *Gyermekkor. Ifjúság. Munka. Szegénység; Utak. Világok; Lepkék. Pillangók. Szitakötők. Emberiség; Halottak. Halál. Hantai Simon. Falak; Halál melletti élet. A gyermekkor gyászkerkje. Öröm*. Példa az elsőként említettből, a magasztos ódai megszólítással intonálóból az *ars poeticus* elemre: „költővé emelt az ihlet, a vágy, a működés-szerelem. / Sorsomat kiváltotta a szegénység-tisztaságból a megvalósult mámor.” Minta a *Lepkék...*-ből a meditatív jellegre: „Minek a gyász, és minek a pompa, minek a láz, és minek / a művészet, és minek a verset nemző ihlet-örök munka, minek a kezdet / és minek a vég?”

Ezek az egységgé kulcsolható nagy versek – amelyek a 24 alkotást tartalmazó gyűjtemény öt pontján, arányos elhelyezésben bukkannak fel, rövidebb, köztük dalformátumú versfutamokkal teremtve ritmikus kötetszerkezeti hullámzást – a könyv mintegy tartópillérei. Velük rokonok a szintén az emlékezés életkép-tükörcserepeiből felépített nagy *lírai vallomások*: a kötet címadó *A Pegasus istállói, avagy Óda a szemetesekhez*, illetve a *Fekete sivatag* és a *Halott anyám: Siratófalom*. Az *elégikusság*, az eszmény és valóság diszharmoniaja a kötet több pontján is érzékelhető: „hol van már, hol az én ifjúságom?” (*Halál melletti élet...*); „Jaj, Anyám, Anyám: Szent siratófalom hol vagy?” (*Halott anyám...*); s tapintható az intertextuális indítású *Játszótárs-keresés a reggeli nyárban* c. költeményben vagy *A viasz-mosolyú múltidő*, illetve a *Szerelmes téli rege* soraiban.

Juhász Ferenc expresszív líra-óceánja intellektuális kalandra hívó alkotássor. A *lírai esszéknek* tekinthető, az életművet végigkísérő *versprózák* (amelyek műfajbesorolása ügyében, ha négy műnemben gondolkodunk, a *líroepikusság* mintájára bevezethető a *líroesszéisztikusság* fogalma) darabjainak jellemzőit is hor-

dozzák e kötetben az olyan, a Juhász-oeuvre elemi műfajának tekinthető, szenvedélyes sodrású, önportréelemeket szintén tartalmazó, ars poeticus, küldetés-tudatot megfogalmazó, ugyancsak megidéző erejű, meditatív-filozofikus, vallo-másos gondolati költemények, mint a *Fehér vasszék a kertben*, *A vágyakozás himnusz-türelme*, a *Szivárványt szülő csikóhal-kristálykastély*, *A viasz-mosolyú múltidő*.

Íme, egy rövid meditáció *Az engem néző Isten* filozófiai mélységű kérdést *dalba* oldó vallomásából: „Hogy lett? Hogyan teremtődött, / ki akarta, hogy lehessen, / szívébe mi temetődött? / Gyűlöljön-e, vagy szeressen? // Én volnék a látomása, temetője, ember-hit, vágy?” S példa a küldetés-hitet összegző vallo-másra: „S én tudtam szívemből szivárvány született, húség-varázs / s verssé lesz tőlem minden jelen, jövő, múlt, fallikus elfakadás, / és írja és hordozza hitemet ez a testemre terített mindenség-palást.” (*Szivárványt szülő csikóhal-kristálykastély*) Tartalmaznak verspróza-jegyeket, így *portréelemeket* az olyan költemények is, mint *A forró vérrel telt selyemcsipkeserleg, avagy új Énekek Éneke a XXI. századból*; Kass János *nekrológverse*, *A szűz Tisza*, vagy az eltávozottakhoz beszélő, *siratóelemeket* hordozó emlékképsorok: a *Hantai Simon...*; a két anya-apoteózis: a *Halott anyám...* és a *Lepkék...*

Határ Győző és Szentkuthy Miklós módjára műfajkorlát-áthágó, a műnemi és műfaji skatulyázásnak ellenálló művek a Juhász Ferencéi. A műnemi és műfaji szintézis tehát a költemények több műfajúságára is utal. Mert sosem műfaj-talan, de mint láttuk, gyakran több műfajú a Juhász-költemény. *A vágyakozás himnusz-türelme* például gyónás-vallomás, *himnusz*, szerelmes vers és önportré is, *A viasz-mosolyú múltidő* a 20–21. század legnagyobb filozófiai problémájával, az idővel viaskodó gondolati-szerelmes vers: dalformájú *elégia* és a halottakat ódai ünnepélyességgel megszólító önportré egyszersmind. Az apoteotikus *Halott anyám: Siratófalam* elbeszélő költemény, *elégia* és *ditirambus*.

Szagrális tartalmaktól, a Biblia kép-, jelkép- és szókincsétől áthatott líra ez, Szentírás-ihletű. Az említett példák (himnikusság, parafrázis) mellett itt épp-úgy jele ennek már az ars poeticus nyitány szóhasználata (“szívemben megnyet gyűjt a szerelem”; „bűneim bánva”, „angyalok”, „Isten-szív”), mint a költemény-szövegek szagrális elemeket sűrűn műbe szövő beszéde, több verscím (*Az engem néző Isten*, *A vágyakozás himnusz-türelme*), a *Sóhaj elalvás előtt* műfaja – *ima* –, vagy az, hogy a kötetet az *Áldás az ittmaradóknak* zárja, a *könyörgés*. Jól mondja Rónay László: „számára a líra – liturgia”.

A mindenséget vágyik versbe venni ez a költészet. Miképp *A tízmilliárd éves szív* című kötet ars poeticus nyitányában vallja: „A vers én vagyok, te vagy, a

vers a Világ, a befejezetlen / époszi láng” (*Második üzenet*) A gondolatiságot erősítő hasonló *aforisztikusságra* e kötet is bőven szolgál példával. Így a címadó költemény: „szennyben, piszokban, ha túlvilág-ibolyaillatú is, nem lehet / teremteni. Mert a teremtéshez csöndes végtelen tisztaság kell [...]. Hogy / világ legyen. Hitből valóság. Vágyból akarat. A Semmiből a Minden.”

A lét legfőbb kérdéseit értelmezi új meg új szempontból ez a líra. A jelen versfüzér is az arché-szituációk, őshelyzetek – születés, szerelem, nász, halál, gyász – sorának kaleidoszkópja, korszakos *szerelmi költeményt* is magába foglalva. *A forró vérrel telt selyemcsipkeserleg, avagy új Énekek Éneke a XXI. századból* – folytatva a több műfajúságra utalást – modern fennkölt *óda*, örömujjongó hangú apoteotikus ditirambus és érzékletes, jellemanalizáló, hivatás- és lélekfaggyató kettős portré... S egyben szakrális-áhitatos, bibliai allúziós szerelemeszmény-himnusz, sőt *bibliai parafrázis*, áhítatmély szerelemfilozófia, amely az eszményi Társkapcsolat, életkorfüggetlen érvényű új modelljét is megalkotja mintegy. A költő, azonosulva a beszélővel, József Attila *Ódája* óta nem olvasható jelentőségű, egyszerre extenzív és intenzív teljességű takaratlanul tiszta valómást alkotott. A leplezetlen őszinteséget átesztétizált, átpoetizált, szép erotikus képek fejezik ki. Példázva szinte Márai egy 1954-es naplójegyzetének szelletes kitételét: a vers a „legszemérmesebb szemérmatlenség”...

A beszélő racionális meggondolásán átszűrt emocionalitású nyelven, fellekesült intellektualitású „mámor-fejedelem”-ként, s dosztojevskiji mélységben tesz vallomást az embereknek! Az emelkedett, patetikus stílusárnyalattól: *A forró vérrel telt selyemcsipkeserleg* magasztosságától a fanyar humorig, a *Halál melletti élet...* zárásáig, a magyar nóta hangja felidézésének keserédes iróniájáig ívelő hangnemi változatossággal. Nemcsak mély és összetett – gazdagon árnyalt, az árnyalat árnyalatát meglelő, épp ezért is világos költői nyelven szól. Amint mérhetetlenül gazdag árnyalatok kifejezésére képes maga a szakrális anyanyelvünk; többszörös alárendelése, körmondatai is kristálytiszta fogalmazásra rendeltetnek.

„Nyelvi »megélés« és tudományos filozófiai »meglátás« teszi oly izgatóvá ezt a képnnyelvet, avatja szükségképpen világkép-kifejezővé” – mondja Baránszky-Jób László. Mert Juhász Ferenc nemcsak a köznapi (népi) szókészletet ismeri alaposan, természettudományokból is bámulatos ismerethalmazt görget, *A Pegazus*-kötet is; ám a tudományos adekvátság, anélkül, hogy csökkentené a költemények élvezeti értékét, olvasmányosságát, erősíti azok gondolatiságát-filozofikusságát. Nemhogy nem olvashatatlan: élvezetes olvasmány. Aprólékos

részletességgel szól, de felesleges szavak nélkül. Mert ezek a részletek lényeg-tartalmúak! A Juhász-művet fanyalogva olvasóknak nem árt tudniuk: a szakrális és tudományos kifejezéskincs mellett szemléleti tekintetben a népnyelv, népköltészet mély kútja a Juhász Ferenc-i költészet ki nem apadó merítési bázisa; műfajilag is: pl. az említett sirató- vagy az aprólékosan részletező elbeszélőelemek abban gyökereznek. Ugyanígy: a szakrális nyelvre és a népköltészetre egyaránt jellemző paralelizmus, az anafora, a nyomatékosító ismétlések, ellentétek sora – sajátja e lírának is; csak egyetlen költeményből véve mintát: „Olyan vagy, mint [...]” – ismétli az ötödik sorban a nyitó sor hasonlatának kezdetét; „és szent illatod [...]”, „és leheleted [...]”, „és emléőrözsád [...]” – kezdi az egymást követő sorokat egyező, nyomatékosító kötőszóval; „Szeretem, ahogy mosdasz”, „Szerettem, ahogy anyád megfürdett”, „Szeretem, ahogy verseim legépeled”, „gyönyörű és gyötrött szent állapotod”; a „szeretlek”, a „dicsőség” szavak többszöri ismétlése stb. (*A forró vérrel telt selyemcsipkeserleg*). Gazdag kifejezőeszköz-arszenáljának egyik kútfője a gyermekkor faluvilágának megfigyelése, szókincse; számos közvetlenül is bekerül versmezőjébe (hínártutaj, töltéspart, tragacs, vaskefe-lóvakaró, ganéjdomb), s gyakran alapozza költői képalkotását (drótszita lángrost nyelv; csorbás-patájú ló fekete bársonytátika orrlikai; fehér világ-gyapjúzsák; csutakold le lángszórú testét, a szárnys tündértést lóalakot könnyeiddel átítatott szalmacsomóval).

Juhász Ferenc versbeszéde tiszta, pontos, árnyalt, követhető. Letisztult, világos, kristályos magyar szöveg. A legpontosabb szavakkal és (halmozott) szóképekkel, szemléletesen – hasonlat-, metafora-, jelkép-, metonímia-, szinesztézia-gazdagon szól. Gyönyörű rész a nyitóversből: „fehéren-feketén pettyez az árny-fény a szilvafáról, / ami csak nő, zöld kásával hallgat, hisz nem tehet magáról, / s madárszívvel kirakott fényrudak a tavasz-falon, / s csillagot ásít köröttem a piros csőhalom, / mint az őszeleji boldog esti kukoricafosztáskor, / s fönt fénypont szőnyeget szőtt a mennybolt-őrző pásztor, / s mi nyakig süppedve ültünk a hűvös zöldfehéren / nedves, eres-hasú, cső-szakállas kukoricacső-levelben” / és olyan volt minden kukoricacső a tejfölös hold fehérben, / mint katicabogár-nyájtól ellepett sírkő az éji temetőben / és nő és gyermekorralatt a csőszakállból bajusz-szurony / és nem volt bennünk se bűn, se halál, se élet-iszony / és ránk hullt a Tejút, mint fénypont-szövedék fehér függöny, / fehér cérnából horgolt fénysejt-fátyol égi börtön” (*Fehér vasszék a kertben*).

További példák a kivételes láttató erőre, a versrébuszosságot kiiktató, közvetlenül ható jelképiségre: „vértenger puhalágypipacstáblák”, „csöndes hó-

dadogás”, „gyertyaláng-vékony asszony (*Lepkék. Pillangók. Szitakötők. Emberiség*); „gyermeki gondok óriás lüktetés-csönd áhítat-/fészke” (*Halál melletti élet. A gyermekkor gyászkerkje. Öröm*); „Örök Mindenség-Lugas”, „te voltál / a világválóság boldog egyetemét szülni-kész csoda-hajnal, a Látomás / Leendő Édesanyja, Áldott Feszesség, Gömbölyű Egyenesség, Gyönyörű / Meteorzárpor a Magányunk Virrasztó Éjszakában”, „Szeretlek te Hűség, Bizalom és Jóság, Áldás és Áldozat” (*A forró vérrrel telt selyemcsipkeserleg, avagy új Énekek Éneke a XXI. századból*); „Bűntől-szüzen hóként hullok szilvakék szemedre” (*A vágyakozás himnusz-türelme*).

Miképp Szentkuthy–Dürer titokismerő nagy mestere az ellenpontozásnak („Az *ellentétek* mindig tüzes-tüskés ihletői a művészi ábrázolásnak” – írja a *Saturnus fia* életrajzi fantáziában), művészi ihletforrása a kontrapunkt Juhásznak is. Naturalisztikusan profán és szakrális, látvány és látomás, történelmi tény és mítosz, mikrokozmosz és makrokozmosz feszül egymásnak – él testvérségben – e hatalmas líramezőn, *A Pegazus...*-ban is. Eklatáns példa következik az ellentétteremtésre, az expresszivitásra és szuggesztivitásra, amelyben a sorolt ellentétpárok mellett egymásra torlódik múlt és jelen, gyermeki naivitás és hivatástudat, érzet és képzelet, fekete és fehér, születés és elmúlás. S jelzi a beszélő páratlan asszociációgazdagságát, az említett alakzatépítést, mesteri párhuzamos szerkesztést, miképp a nyelv vázolt kútfőit: „Olyan volt az egyszerű, szegény, tiszta asszony, olyan volt az / a vak asszony, mintha anyám jött volna vissza hozzám a sírból, napszámos, / mosónő vékony szép anyám. Mögötte őrző árnyórangyalként egy / szegény férfi. Az a vak asszony leült velem szemben az asztal / túlsó felén, és vak volt és arca fehér, mint egy oltatlan mézsrög, / szemhéjai szinte arcára ragadva, mint jégbefagyott halak, lángbékák / fehéren és nézett rám vakon és én tudtam, hogy a vakság jégpokla / a láthatatlan szemgolyók-mélyben. Fekete üstök, koromfürt-erdők / a magzatszív-arcú fehér sziget-szegényben. És megfogta kezemet / az a vak asszony és kezemet átkulcsolva fogta kezével az a vak asszony, / mint egy gyémántkőből teremtett és szerkesztett Angyal-Zenekar: beszélt. / Beszélt, beszélt, beszélt. És kezemet fogta az a vak asszony. És a pipacsok messze / tőlünk, mint sárga-szempillás zöld száron hajlongó csecsemő-szívek. / És fogta a kezemet az a vak fehér asszony, úgy vájta / vékony ujjait kezembe, ahogy én fúrtam vörös nagykörmű / korallvirág-láng ujjacskáimat, a csecsszopás-virágokat / anyám kis emlőjébe, aprócska csecsébe szoptatáskor! Ó, kezek / szent találkozása! Ó, egymás kezét szorongató lázas, gyönyörű / ujjak! A vak asszonyé, s látni-tudó költőé, dicsőség!” (*Fekete sivatag*)

A köznapi és mítoszt egy képbe rántó, oximoron-szerű képköltés példája maga a kötet cím és a címadó vers műfaj-meghatározó alcíme (*Óda a szemetesekhez*). Különleges „óda” ez, a maga gyakori ó indulatszavaival, a Juhász Ferenc-i műfajgazdagság újabb példája. Mert ódát írni a szemetesekhez: nem gyakorlat... Mindenesetre ekképp vállal velük szolidaritást a beszélő, foglal mellettük állást, emeli őket az irodalomba. S teszi versi hőssé, mint a vak asszonyt. Ezért is igazi líra ez: mély szeretetből szőtt szövegháló. Az ellenpontozás művészete az is, hogy e költemények kiindulópontja gyakran konkrét cselekvés, történés, dokumentatív emlékkép, s innen lendül el a vers metafizikai magaslatokig (*Nászutás-keringő, Bálnakoszorú az apró sziget körül, A Pegazus istálló, Fekete sivatag, A hajnalcsönd bíbora, Halott anyám: Siratófalom*).

Németh László 1970-es ítéletének – „a felsőfokon tartott stílus mögött olyan gondolati következetesség, kohézióerő érzik, amely merész boltjainak statikai tartást adhat” – változatlan igazságát tanúsítja: a figyelmes olvasó pillanatra sem veszíti el élő irodalmunk legnagyobb nyelvészének versfonalát. Nem a versmondattal hosszúságán sápitózik, hanem a szókinccsárnok patikamérlegpontos fogalmazásán és hatalmas kifejezőerején ámul.

Mindezekért üdvözölhetjük az „Örök Mindenség-Lugas” élethites új énekeit.

Aszmann Ferenc: Főnszél (1940)

Tisza István és emlékezete

Tisza István és emlékezete.

Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára

Szerkesztette: **Maruzsa Zoltán – Pallai László**

Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2011, 475 oldal

„Aki az igazságra törekszik, igazat szól, esküjét nem vonja vissza, *meg nem szégyenülhet*” – írja a bibliai igazságra hivatkozva Tisza Istvánról annak a kötetnek az egyik tanulmánya, amelyik a nagy formátumú politikus születésének 150. évfordulója alkalmából jelent meg a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Tisza István Baráti Társaság közös kiadásában.¹⁴⁵ Ez a hivatkozás nem a tanulmány szerzőjének önkényes megítélését tükrözi csupán, hanem nagyon is találó egy olyan emberre, aki az egész életét, közéleti tevékenységét Isten előtti szolgálatnak fogta fel, és a Szentírás igazságához mérve tetteit, mindenben igaz keresztyénnek igyekezett bizonyulni. Tisza István alakjában nemcsak egy nagy közéleti munkát kifejtő, korának meghatározó, vezető politikusa áll előttünk, de egy mély hitben élő – és azt az élet minden területén komolyan megvalósító – református ember, aki évtizedekig református egyházunk szolgálatot végző, tisztséget vállaló tagja is volt. Hiszen azon túl, hogy a dualizmus korának kimagasló államférfija, pártjának vetélytárs nélküli vezetője, két ízben Magyarország miniszterelnöke és egy ízben a Képviselőház elnöke volt – vagyis meghatározó szerepet töltött be a magyar történelemben –, egyházunk tisztviselőjeként a magyar reformátusságot is szolgálta.

A Nagyszalontai Református Egyházmegye tanácsbírája, majd főgondnoka, a Tiszántúli Református Egyházkerület és az egyetemes Konvent világi képviselője, Kocsordon és Geszten, a család birtokközpontjain, a gyülekezet presbitere, 1907-től pedig a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka volt, mindemellett számos egyházi kötődésű szervezet tagja. Tisztségeit haláláig viselte, s nemcsak hordozta ezeket a címeket, hanem egyházáért érzett felelős-

¹⁴⁵ HORÁNSZKY Nándor: *A Tisza-kultusz néhány jellegzetessége*. In: *Tisza István és emlékezete*. Debrecen, 2011. 273.

séggel munkálkodott is e tisztekben. Családi gyökerei szintén erre kötelezték, hiszen édesapja és nagyjapja örökébe lépett, amikor egyházi kinevezéseit elfogadta, mert nekik szintén fontos volt a reformátusság ügyének szolgálata.

Ellenfelei már életében meg akarták „szégyeníteni” eszmeisége, politikai tevékenysége, de szilárd egyénisége, jelleme miatt is, sokszor tudatosan hamis képet festve róla, míg végül ez a megítélés 1918 októberében meggyilkolásához vezetett. A két világháború közötti időszakban Tisza István öröksége Trianon tragédiájának fényében ismét példaértékűvé vált: Debrecenben, majd Budapesten szobrot állítottak tiszteletére, politikai hagyatékának ápolására emlékbizottság alakult a kor kiemelkedő tudósai és politikusai részvételével, munkásságának megismertetésére emlékkönyvek jelentek meg. A Debreceni Egyetem felvette Tisza István nevét, ezzel is hálával adózva azért, hogy a nagy államférfi jelentős szerepet vállalt az egyetem létrehozásában. A második világháború után Tisza – természetesen politikai szándékból – kedvezőtlen megítélésében részesült: vagy csak elítélően illet beszélni róla, meghamisítva számosényt is munkásságával kapcsolatban, vagy egyszerűen hallgatni kellett róla.

A rendszerváltás után vált lehetségessé (s egyben igényné is) a múlttal való őszinte szembenézés. Tisza István munkássága újból a figyelem középpontjába került, hiszen aki a dualizmus és az I. világháború korát meg akarja érteni, az nem kerülheti meg személyét. Nélküle nem lehet erről az időszakról beszélni. Átértékelődött szerepe, megítélése, lehetővé vált tevékenységének, eszmeiségének objektív vizsgálata. Sőt, a jelenkori polgári-nemzeti irányzat bátran vállalja a dualizmus korának szellemiségét s politikáját – amelyhez olyan kiemelkedő személyek köthetőek, mint például Wekerle Sándor, Széll Kálmán, ifj. Andrássy Gyula, Szilágyi Dezső, Apponyi Albert, akik között nemcsak megemlíthető Tisza István neve, hanem ki is emelendő tevékenységének hatását és jellemét illetően. A más megítélés jeleként Széll Kálmánról Budapesten teret (és kormányzati gazdasági programot) neveztek el; az átépítési tervek szerint visszaállítják ifj. Andrássy Gyula lovas szobrát az Országház előtt; ismét szobrot állítottak Tisza István tiszteletére Debrecenben és Budapesten, és emléktáblát helyeztek el házelnöki és miniszterelnöki tevékenységének megörökítésére az Országgyűlés elnökének jelenlétében a Parlament folyosóján. Idézve a zsolttáros tanítását, így válik valósággá mindenkor, hogy *meg nem szégyenülhet az*, akármit is kövessenek el ellene, aki az igazságra törekedett mindenkor, s tetteiben is igaznak bizonyult, mert igazat szólt, és esküjét nem vonta vissza. Azaz, aki jellemes volt mindvégig, ahogyan ez Tiszáról elmondható.

Tisza István születésének 150. évfordulója 2011-ben – az országszerte zajló ünnepélyes megemlékezéseken kívül – alkalmat kínált arra, hogy a napjainkban is aktuális Tisza-kutatás jelenlegi eredményeit összegezve, jeles előadók részvételével tartsanak tudományos konferenciát, és annak anyagait egy kötetben megjelentetve tisztelegjenek Tisza István munkássága és emléke előtt.¹⁴⁶ Így született meg a *Tisza István és emlékezete* tanulmánykötet a Debrecenben és Budapesten tartott eladások gyűjteményéből, amelyet további tanulmányokkal egészítettek ki. Az összesen 34 színvonalas írást tartalmazó kötet az 1934-ben megjelent *Tisza-emlékkönyv* utáni első gyűjteménykötet. Remélhetőleg további kiadványok követik.

Miért lehet érdekes egy református ember számára ez a kötet? Úgy gondolom, illő, hogy megismerjük és felvállaljuk hitben járó eleink életét és munkásságát, és hálával adózva ápoljuk azoknak emlékét, akik minden körülmény között tudták, hogy mivel tartoznak egyházuknak és hazájuknak. Akik önmagukat az ügynek szentelve, Isten előtti felelősséggel és rendíthetetlen kitartással cselekedtek, soha sem a maguk hasznát nézve, akik érdemeket nem keresve szolgáltak a legnehezebb időkben is. Így tekintve, adósságaink vannak főgondnokainkat illetően, mert mint református embereket kevésbé ismerjük őket.

Példákra nagyon nagy szükségünk van, és Tisza István méltó arra, hogy mély, élő hite és az ügy mellett való rendíthetetlen hűsége miatt példa legyen minden ma élő magyar református ember számára. Hogy ez az állítás nem túlzó, az világossá válhat mindenki számára, ha megérti és megismeri tetteit, gondolatait, eszmeiségét. Ez a kötet erre nyújt lehetőséget.

A könyv célja természetesen nem a református Tisza István bemutatása, bár egyik írása kifejezetten ezt a témát tárgyalja (Gaál Botond: *Tisza István, a református főgondnok*). Azonban több tanulmányban is találunk utalást arra, hogy Magyarország volt miniszterelnöke mennyire komolyan vette hitét. A kötet külön értéke számunkra, hogy egyházunk két elismert tudósa is szerzője lett annak egy-egy tanulmány erejéig: Gaál Botond professzor, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanszékvezető tanára, és Tőkéczi László történész, egyetemi tanár, a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka.

A tanulmányok minél szélesebb körűen igyekeznek bemutatni Tisza István munkásságát, annak hatását, illetve megítélését. Néhány közülük a mindennapok emberét állítja elénk; míg természetesen a legtöbb írás politikai eszmei-

¹⁴⁶ Előszó. In: *Tisza István és emlékezete*. Debrecen, 2011, 7.

ségét, tevékenységének sarkalatos pontjait ismerteti, egyrészt egy adott területet illetően, másrészt ellenfeleinek nézeteivel ütköztetve azt; és végül néhány tanulmány halála utáni hazai és külföldi megítélését vázolja fel. A kötetben német és angol nyelvű értekezések szintén olvashatók, nemcsak magyar, hanem szerb, német és osztrák szerzőktől, bizonyítva ezzel azt is, hogy Tisza István szerepe Európa eme régiójában túlnőtt Magyarország határain, és mások részéről is érdeklődés övezi.

Nem lenne teljes ismeretünk a korábbi államférfiről, ha családi környezete, magánélete rejtve volna előlünk, hiszen így válik emberközeli az ő alakja. Az erről szóló tanulmányok abba is bepillantást engednek, mit jelentett számára a hitben való élet és szolgálat. Gaál Botond ide vonatkozó – fentebb említett – értekezése (*Tisza István, a református főgondnok*) röviden összegzi Tisza hitének református alapjegyét, kiemelve, hogy „szívvel-lélekkel benne élt az egyházában, igényes volt a hitének ápolásában és a mindennapi kegyességi életének gyakorlásában”. A szerző a reformáció felismert igazságait, annak tiszántúli magyar kálvini örökségét (mint a szellemi háttért) felvázolva igazolja azt Tisza István beszédeiből és írásából, hogy benne „a mély hittel fogadott küldetésűt, az eleve elrendeltség érzése és az isteni gondviselésbe vetett bizalom” párosult a munkában megvalósított kemény erkölcsiséggel, valamint a nemzet szolgálatában végzett puritán életszentséggel. Azaz: igazi református államférfi volt, mert amit megértett a Szentírásból, azt cselekedte egész életében. Ez a felsorolás mindenki számára hasznosan összegzi, melyek a református ember hitének alapjai.

A professzor Tisza István hitének személyes vonásaként említi meg annak mélyen átértett voltát és tudományos nyitottságát, ugyanakkor szív szerinti elkötelezettségét és kiválasztottságában való meggyőződését a nemzet és a magyar református egyház szolgálatában. „Mindezek elválaszthatatlanul hozzátartoztak egyéniségéhez.” Továbbá kiemeli, hogy nemcsak a politikai, hanem az egyházi közéletben is aktívan és elhivatottan kereste népének javát, méltóan főgondnoki tisztségéhez.

Mindenképp hasznos tanulmány az olvasó számára Kozári Mónika értekezése, aki Tisza István családját mutatja be, röviden ismertette minden családtagjának életútját. Így kaphatunk képet például arról a környezetről, amelyben felnőhetett, személyisége formálódhatott. Kiemelendőnek tartjuk a megállapítást, mely szerint: „akit a politikában komoly, zárkózott, nagyon makacs és hajthatatlan embernek ismerünk, a családban egy másik ember volt. A gyere-

kek rajongtak érte, csüngtek rajta, ő pedig kedves volt velük, barátságos, pajtásias, és játszott velük! Az ember azt gondolná, hogy egy fikarcnyi humorérzéke sem volt, de ez nem igaz. Tisza István környezetében a családi krónika szerint gyermekkultusz volt.” Ezt a képet teszi teljessé Kiss László *Tisza István magánélete* című írása a felnőtt Tiszáról, ahol komolyan vett református hitének mindennapi megnyilatkozásaira is utalást találunk, és akit e tanulmány bizonyossága szerint egyik tisztelője és közelebbi ismerőse csak „az alföldi református magyarnak” nevezett. Ugyanebbe a tárgykörbe sorolható tanulmány még Raffay Ernő *Tisza István meggyilkolása* című írása és Erdős Pál anekdotagyűjtése a nagyformátumú politikusról.

A tanulmányok többsége természetesen azt a munkásságot, gondolatrendszert mutatja be, amellyel Tisza beírta magát a magyar történelembe. E kontextusban megalapozó értekezésnek tekinthető Tőkéczi László *Tisza István és a magyar liberalizmus* című tanulmánya. A szerző röviden és lényegre törően ismerteti azt a liberális eszmeiséget, ami a dualizmus korának magyar politikáját jellemezte, megkérdőjelezve azokat a korábbi kliséket, amelyek alapján elitélően nyilatkoztak erről az irányzatról, illetve annak gyakorlatáról. Tőkéczi megítélése szerint „a dualizmus korabeli magyar liberalizmus egészében mindvégig egy organikus, a magyar társadalomban jól beágyazódott eszmerendszer volt”, amelyet igyekszik közérthetően bizonyítani írásában. Ezt a liberális politikát folytatta Tisza István, „aki – mint írja – a klasszikus liberalizmust egy a magyarság számára kedvező rugalmas keretnek tekintette, amely hosszabb távon lehetővé teszi a történelmi viszontagságokban sok régióban elveszett magyar haza visszahódítását.” Tisza ugyanis jól látta azokat a széthúzó erőket, amelyek veszélyeztetik az ország integritását, azonban igazi hazafiúként „egy nagy magyar nemzetet vizionált, de volt türelme várni. Jó liberálisként sok mindent rá akart bízni az időre!” Tisza politikai eszmeiségének háttérét és mozgatórugóit innen érthetjük meg.

A kötetben olvasható ifj. Bertényi Iván munkája *A gyűlölt Tisza István* címmel – s ez szintén a megértésben segít, hiszen a szerző pontokba szedve összegzi azokat az alapokat – elsősorban azok gyakorlati oldalát megmutatva –, amelyek a volt politikus tevékenységét jellemezték. Mint megjegyzi: Tisza „igazi *homo politicus* volt, egész lénye a politizálásra volt kihegyezve, minden tudásával, képességével a hazáját kívánta szolgálni.” Személyisége sokakból mégis heves gyűlöletet váltott ki. Ennek okait ismerhetjük meg az említett értekezésből, valamint megértetjük azt is, Tisza István hogyan képzelte el nemze-

tének szolgálatát, s hogyan foglalt állást a magyarság szempontjából lényeges ügyekben (ilyen volt például a hazai nemzetiségekkel vagy a választójoggal kapcsolatos kérdés). A szerző úgy véli, „Tisza nem volt a szó modern értelmében politikus. Nem a csoportérdekek közötti kompromisszumokat igyekezett naponta megteremteni, lehetőleg úgy, hogy saját véleményéből minél többet keresztül tudjon vinni, hanem a teljes nemzet érdekét igyekezett védelmezni a helytelen és veszélyes ellenvéleményekkel szemben. Mindvégig arra készült, hogy nemzetéért éljen, akár önfeláldozó heroizmussal, akár a szorgalmas tanulással összeszedett tudás felhasználásával”.

Az emlékkötet néhány tanulmánya ellenfeleinek véleményével összevetve tárgyalja Tisza politikai állásfoglalását. Ebből a szempontból talán Péterfi-Nagy László *Tisza István és ifj. Andrássy Gyula politikai küzdelme* című tanulmánya a legérdekesebb. Hiszen a két államférfi „a dualizmus rendszerének első generációs miniszterelnökei, id. Andrássy Gyula és Tisza Kálmán gyermekei” voltak, az 1867-es kiegyezés hívei, és – miként a szerző Hegedüs Lóránt korábbi szabadelvű politikust idézi – „minden jel azt mutatta, hogy együtt fognak működni, közösen küzdik végig egy másik nemzedéken ugyanazt az Andrássy-Tisza politikát, amellyel apáik történelmet csináltak.” Ezzel szemben a két vezető egyéniség későbbi szembenállása nagyban meghatározta az 1. világháború előtti magyar belpolitikát. Kettőjük ellentétét Tisza sajnálatosnak tartotta, ugyanis nagyra becsülte Andrássy érdemeit és hazájáért érzett felelősségét. Ennek a vélemény-különbségnek okait és következményeit ismerhetjük meg a tanulmányból, ami által egyben teljesebbé válik Tisza István eszmeiségéről alkotott tudásuk is. Ennek a szembenállásnak a történetét egészíti ki Csík Tamás esszéje a két politikus választási küzdelméről (*Egy különös választás nagy Párharca – Tisza István Andrássy Gyula ellenében az 1905-ös választáson*).

A kötetben megjelent dolgozatok nagyobb része Tisza István eszmei, politikai arcát mutatja be, azt a munkásságot és hatását, amelyet az ország meghatározó és magas tisztségeket betöltő személyiségeként képviselt. (A fentebb említettekén kívül ide sorolhatóak a következő tanulmányok: Papp József: *Szabadelvű és munkapárti választási eredmények és képviselők 1901 és 1910 között*; Szendrei Ákos: *Ellentétek és szembeállítások: Tisza István és Justh Gyula vitája a parlamentarizmusról*; Nánay Mihály: *Tisza István és a Habsburgok – különös tekintettel az 1916-17-es eseményekre*; Illés Gábor: *Tisza István politikai koncepciója a nemzetiségi kérdést illetően a világháború előestéjén*; Vári András: *Tisza István, a neokonzervatív agrárius csoportok és a társadalmi válság*; Kramli Mihály: *Tisza István és a közös*

haderő 1904–1914; Barta Róbert: Tisza István és a preventív háború koncepciója; és Maruzsa Zoltán: Tisza István külpolitikai koncepciója az első világháború éveiben.)

A könyvben emellett olyan tanulmányok is föllelhetők, melyek Tisza István életművének hazai és külföldi megítéléséről, egyes személyek saját véleményéről, valamint egy adott kor hivatalos vélekedéséről szólnak. Nagyon értékes ebben a témakörben Horánszky Nándor *A Tisza-kultusz néhány jellegzetessége* című esszéje. Ebben olyan értelmezési szempontokat tárgyal, melyek példaértékű és követendő életműként tüntetik fel Tisza munkásságát és személyiségét.

A történész kiemeli: „Tisza történelmi szerepe személyiségének átlagon felüli, rendkívüli tulajdonságaiból következtethető és predestinációs küldetésű adatával magyarázható... Magatartásának ez a homo ethicus volta az, ami a Tisza-kultusz létét igazolta, igazolja és kortársai fölé emelte e tekintetben is.” Milyen sokat jelent tehát egy ember meggyőződéses hite, amely még a világi kutatókat is elismerésre készíteti. Emellett a szerző azt is leírja: „Feltétlenül szükséges megemlíteni azt, ami már túlmegy a közvetlen érzékelésen, tudományos megközelítésen... ez pedig a néplélek igénye. Más megközelítésben: az emberek igénye olyan jeles személyiség iránt, ki adott értelemben megtestesíti vágyaikat, megkönnyíti sérelmeik elviselését, csökkenti hiányérzetüket, és akire feltekinhetnek. Tisza személye ennek megfelelt, a helytállás példaképe volt, aki nem hátrált meg a nehézségek előtt és vonzó erények sora kapcsolódott hozzá.” Szomorú megállapítást is tesz a tanulmány: a Tisza-kultusz az elismerésen és az örökség vállalásán kívül „jelzi valaminek a hiányát is... hiányát az ellensúlyozó erőnek, az erőskezű, megalkuvás nélkül vezető államférfinek, a morális válságban az etikai mércét képviselő kellő számú politikusnak... Röviden, akiben meg lehetett testesíteni a bátorság, a helytállás, a hűség, a jellemzilárdság iránti kívánalmakat.”

Vitathatatlan tehát, hogy Tisza azért volt ilyen formátumú személyiség, mert jó református emberként élt, egyszerűen csak azt igyekezett megvalósítani, amit a Szentírásból megértett. Református ember számára mindenképpen fontos lehet még Hatos Pál tanulmánya, amelyben Ravasz László református püspök Tisza Istvánról alkotott véleményét ismerheti meg (*„Benne megnőve és elbukva önmagunkat látjuk” – Ravasz László és Szekfű Gyula Tisza Istvánról*); valamint Kerepeszki Róbert a 2012-ben 100 éves Debreceni Egyetemen ápoltt Tisza-kultuszról szóló értekezése (*Tisza István emlékezete és kultusza a Debreceni Egyetemen a két világháború között*). Tisza ugyanis elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy – a Református Kollégiumra és hagyományaira épülve – Debre-

cen egyetemi város lehessen; tiszteletként a két világháború között az egyetem felvette a gróf nevét.

A Tisza Istvánról alkotott nézeteket s azok változását mutatják be még az alábbi tanulmányok: Papp, Julien: *A Quai d'Orsay jelentései Tisza Istvánról*; Püski Levente: *Tisza István emlékezete a két világháború közötti magyar parlamentben*; Bartók Béla: *„A rossz, mit ember tesz, túléli őt” (Szabó Dezső Tisza István-képe)*; Buzinkay Géza: *A komor, rettegett lovag – Tisza István a karikatúrákon*; Péterfi-Nagy László: *Tisza István a marxista történettudományban*; Fürj Orsolya: *Tisza István megítélése a brit közéletben a két világháború között*. Emellett a német és angol nyelven írt tanulmányok is e témakörben mozognak, elsősorban Tisza külföldi megítélését dolgozzák fel.

A tetszetős és igényes megjelenésű kötetet mindenki hasznosan veheti kezébe, nemcsak történészek, hanem azok is, aki mélyebben érdeklődnek az adott kor és annak meghatározó személyisége, gróf Tisza István iránt. Ő nemcsak politikus, hanem igazi református ember, egyházának szolgálattevője, főgondnoka is volt. Akinek pedig a hite mások előtt is láthatóan kitörölhetetlen része volt életének, mint „lényének darabja”, ahogyan maga Tisza megfogalmazta, azt az embert, mai reformátusoknak, nagy elődként kell ismernünk, örökségét ápolnunk. Így ajánlom elolvasásra a Tisza István-émlékkötetet minden magyar reformátusnak.

Máthé András: Szent Anna templom (2009)

Adattár az 1526–1700 között német egyetemeken tanuló magyarországi diákokról

Szögi László: **Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700**; *Ungarländische Studenten an den deutschen Universitäten und Akademien, 1526-1700*.

ELTE Levéltára, Budapest, 2011, 486 oldal, 8 t. (*Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17*)

1994-ben indult útjára a sokak által haszonnal forgatott *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* című sorozat, amelynek legújabb kötete 2011-ben jelent meg. Szerzője Szögi László, az ELTE Egyetemi Könyvtára és Levéltára vezetője, aki szerkesztője is egyben a tizenhetedik tagját számláló sorozatnak. Ez a hatodik kötet a sorban, amit Szögi László önállóan, vagy társszerzőként jegyzett, jelentős mértékben hozzájárulva ezzel is a peregrináció-kutatáshoz.

Elsősorban azért fontos megismernünk a „peregrinatio academica” kétirányú folyamatát, mert a Magyarországról külföldre induló és a Nyugat-Európából hazatérő diákok hozták-vitték az információt, a leveleket, a könyveket és fontos szerepet játszottak az éppen aktuális eszmék kárpát-medencei recepciójában. E jelenség kutatása során az első és legfontosabb állomás, hogy regisztrálni tudjuk a magyarok jelenlétét a nyugat-európai egyetemeken, és a vizsgált személy életrajzában feltűnjön az a külföldi szellemi központ, amely jelentős hatást gyakorolt a műveltségére, gondolkodására. Ebben lesz segítségünkre ez a kötet is.

A kötet előzményeként említhetőek a sorozat korábbi tagjai: az 1789 és 1919 közötti németországi egyetemjárás¹⁴⁷ bemutató, a baltikumi és az észak-német,¹⁴⁸ valamint a 18. században némethoni egyetemekre és akadémiákra¹⁴⁹ beiratkozott hallgatók adatait közlő kötetek.

¹⁴⁷ SZÖGI (2001)

¹⁴⁸ SZÖGI (2003)

¹⁴⁹ TAR (2004)

A kora újkori magyar-német kulturális kapcsolatok intenzitását jól példázák a statisztikai adatok: Szögi László 1526 és 1700 között 5.252 beiratkozást rögzített 31 németországi intézményben. A Nagy-Britanniában található 2 angol és 3 skót egyetem esetében 1526 és 1789 között 313 diákot regisztráltak,¹⁵⁰ Itáliában 1526 és 1918 között pedig 17 egyetemen 1713-at.¹⁵¹

A német egyetemek iránti érdeklődés a reformáció hatására vált jelentőssé, és a 16. század középső harmadában érte el a csúcspontját. A harmincéves háború idején az utazás bizonytalanná vált, ami nagy akadályt gördített a német-honba irányuló peregrináció útjába is, ezért a kontinens nyugati vidékén fekvő egyetemeket keresték fel helyettük. A kedvező időszakokban átlagosan évente 40–60 beiratkozásról tudunk, a mélypontot a 20 körüli létszám jelzi.

A subscribálások és a kint tanuló diákok száma között jelentős eltérés van: az ötezernél több beiratkozást mindössze 4306 hallgató „produkálta”, vagyis voltak, akik 2–3, ritkábban akár 4 egyetemre is eljutottak. A többszörös beiratkozások esetében Wittenbergé a vezető szerep, a diákok jelentős része csak azért kereste fel Németországot, hogy ott tanulhasson. A négyszeres beiratkozók száma nem éri el a tízet. A legismertebb közülük Zsámboki János, a jeles humanista, aki Ingolstadtban, Lipcsében, Strassburgban és Wittenbergben is tanult. Zsámboki mellett olyan személyek műveltségét és gondolkodását formálták a német egyetemek, mint Szenci Molnár Albert, Alvinci Péter, Bornemiza Péter, Szamosközi István, Félegyházi Tamás, Melius Juhász Péter, Miskolci Csulyak István, Szepsi Csombor Márton és Pápai Páriz Ferenc.

Elég belelapozni a kötetbe, hogy megállapíthassuk: a hallgatók neve alapján főként a magyarországi német nemzetiségűek látogatták a németországi egyetemeket. Az oda induló peregrinusaink 56%-ban német, 29%-ban magyar és 8%-ban szláv nemzetiségűnek vallották magukat. A magyar nemzetiségű diákok egészen a harmincéves háború elejéig az összes beiratkozó csaknem felét tették ki, azután pedig látványosan megnőtt a németek aránya: 40%-ról 70%-ra.

Az identitástudat megnyilvánulását vizsgálva megállapítható, hogy a diákok túlnyomó része Hungarusnak vagy Transylvanusnak vallotta magát. A hallgatók származási helyével kapcsolatban azt tapasztaljuk, hogy a peregrinusok 38%-a a Felvidékről indult el, hasonló arányban képviseltették magukat az Erdélyből és a Partiumból származók. Különösen sok diák származott Szepes

¹⁵⁰ GÖMÖRI (2005)

¹⁵¹ SZLAVIKOVSKY (2007)

vármegyéből (324), és Medgyes székből (208), valamint olyan városokból, mint Brassó (399), Nagyszében (275), vagy Pozsony (203) és Sopron (239). Lőcse és a Szepesség, valamint Brassó és vidéke jelentette a németországi peregrinusok fő bázisát (együttesen több mint 900 fő). Az erdélyi szászok a legtehetségesebb fiaikat kivétel nélkül német egyetemekre küldték a 16–17. század folyamán.

Szögi László az altdorfi, a bambergi, a dillingeni, az erfurti, a frankfurt an der oderi, a freiburgi, a giesseni, a greifswaldi, a hallei, a heidelbergi, a helmstedti, a herborni, az ingolstadti, a jénai, a kielii, a kölni, a königsbergi, a lipcsei, a löweni, a marburgi, a rintelni, a rostocki, a strassburgi, a tübingai, a wittenbergi és a würzburgi egyetem mellett a brémai, a görlitzi, a stettini és a zerbsti akadémiai gimnáziumot térképezte fel adattárában. Közülük a korszakban végig megőrizte vezető szerepét Wittenberg, németországi peregrinusaink közel fele ezt az egyetemet kereste fel. Így nem véletlenül szerepel a várost ábrázoló illusztráció a kötet címlapján. A másik véglet a freiburgi és a rintelni egyetem: ezekben az intézményekben egy-egy magyar diákról tudunk.

A kötet a sorozat korábbi tagjaihoz hasonlóan épül fel, bevezető tanulmánya jelen esetben magyarul és németül is olvasható. Ezt követi az adattári rész, a peregrinus diákok névsora egyetemenként, az egyes egyetemek rövid bemutatásával és a hozzájuk kapcsolódó szakirodalommal. Az adattárban a könnyebb azonosíthatóság és hivatkozás kedvéért minden egyes beiratkozási eseményt egy adott sorszám jelöl, így a névmutatóban a több intézményt is látogató diákokhoz 3–4 adattári szám, azaz ugyanennyi külföldi egyetem is kapcsolódik. A diákok nevének betűhív közlését követi a hallgató kora, a felekezeti hovatartozása, a születési ideje és helye. Majd a beiratkozás dátuma (napra vagy szemeszterre pontosan), a látogatott fakultás és az egyetemről való távozás dátuma. Végül olvashatunk a diák középiskolai tanulmányairól, az egyházmegyéről, ahonnan érkezett. A megjegyzések rovatban a szülő lakhelye, vagy az újabb beiratkozás adatai szerepelnek. Mindez természetesen ritkán állt teljes egészében az adattárat szerkesztő részére, jó esetben 7–8 adat tartozik egy diákhoz. A nagy mennyiségű adatközlés sok rövidítéssel jár együtt, úgy a források megjelölésénél, mint magában az adattárban.

A sorozat kötetei elsőre talán kissé bonyolultnak tűnnek, de rendszeres használattal megtanulható a kötetről kötetre hasonló módon rövidített hivatkozások rendje. A kutatót segítő hely- és személynévmutató ezúttal sem maradt el, ami nagyban segít áttekinteni a peregrinusok több intézményben tett látogatását. Böngészés közben a fejlécben futó szöveg jelzi, hogy melyik egye-

tem diákjait vizsgálja éppen az olvasó. A kötet végére pedig néhány ízléses illusztráció került: egyetemi városok képei és a wittenbergi magyar coetus anyakönyvének lapjai.

Hasznos kézikönyv született Szögi László és munkatársai (Ignác Jánosné, Heilauf Zsuzsanna, Rutkai Lászlóné és Varga Júlia) aprólékos és precíz gyűjtőmunkája eredményeként. Az adattár nagy segítséget nyújt a hazai egyháztörténet, irodalomtörténet és művelődéstörténet kutatásában. Minden, az említett diszciplínákkal foglalkozó tudományos műhely könyvespolcán helye van a sorozat köteteinek.

IRODALOM

- GÖMÖRI György (2005): *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken, 1526–1789, Hungarian students in England and Scotland, 1526–1789*, Bp., ELTE Levéltára (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 14)
- SZLAVIKOVSKY Beáta (2007): *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken, 1526–1918, Gli studenti ungheresi in Italia dal 1526 al 1918*, Bp., ELTE Levéltára, 1. rész (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 16)
- SZÖGI László (2001): *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919, Ungarländische Studenten an den deutschen Universitäten und Hochschulen 1789–1919*, Bp., ELTE Levéltára (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 5)
- SZÖGI László (2003): *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526–1788, Studenci z Wegier na Uniwersytetach i Akademiach w Polsce i Krajach Baltyckich 1526–1788, Ungarländische studenten an den polnischen und baltischen universitäten und akademien 1526–1788*, Bp., ELTE Levéltára (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 9)
- TAR Attila (2004): *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1694–1789, Ungarländische Studenten an den deutschen Universitäten und Hochschulen, 1694–1789*, Bp., ELTE Levéltára (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11)

A világ képétől a világeképig

I. Absztrakt angyalok – konkrét gondolatok

*Aknay János kiállítása elé*¹⁵²

Örömünkre szolgál, hogy Hittudományi Egyetemünk Bakoss Tibor Kisgalériájában Aknay János Kossuth-, Munkácsy- és Holló László-díjas festőművész kiállítása, a képeiben való gyönyörködés is segítheti ünnepi készülődésünket.

A keresztyén dogmatika angelológiának nevezi az angyalokról szóló tanítást. Aknay János kiállítása egy angelológiai képeskönyv – az angelizmus veszélyei nélkül.

Az angyalok nem definiálhatók. Bárhol kerülnek elő a Bibliában, gondolkodásunk és képzeletünk határait mutatnak rá, de fogalmaink határait is. Ahol véget érnek Istenről alkotott fogalmaink, ott kezdődnek az angyali üzenetek.

Nagy áldás, hogy az angyalok nem törődnek azzal, mit gondolnak róluk az emberek, hisznek-e bennük, vagy sem. Nem is törődhetnek ezzel, hiszen egész létük megbízatás. Az angyalok „élete” annyi, hogy megbízatást kapnak, s feladatuk teljesítésével véget ér a létük, mert egzisztenciájukat maga az üzenet alkotja.

A hazai szakrális művészet kiváló képviselője, Aknay János festményei társaságában adventi önmagunk lepleződik le és józanodik ki. Az angyaljárás suhanása megérint és emelkedni segít, szókimondásra tanít.

Vannak emberek, akiknek a jellemzésére csak azt tudjuk mondani, hogy „számukra semmi sem szent”. Azok, akiknek semmi sem szent, nem ismernek semmilyen határt. Nem rettennek semmitől sem vissza. Nem válogatnak az eszközökben, a módszerekben. Életük a két lábon járó szentségtelenség.

¹⁵² Elhangzott a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Bakoss Tibor Kisgalériájában 2011 adventjén rendezett kiállítás megnyitóján. A Kossuth-díjas festőművészről – s kiemelten Aknay angyalszimbólumairól – Vitéz Ferenc írt kritikát *Angyali kommunikáció (avagy: párbeszéd a Festőangyallal)* címmel; lásd: *Mediárium*, 2011/4., 70–76). Az itt közölt írás az adventi tárlatnyitón elhangzott beszéd szerkesztett változata.

Aknay János kiállításán éppen ennek az ellenkezője történik: megmutatja, hogy mindemből vezethet út a Szentséges világába. Képei összeköttetésben vannak a SZENT-tel. Művész és néző együttesen szembesül azzal, hogy a Szent Isten szándéka homlokegyenest más, mint a két lábon járó szentségtelenké. Isten azzal lett páratlanul nevezetes, hogy úgy mutatkozott be, mint aki maga lett ebben a világban a két lábon járó SZENT – Jézus Krisztusban, hogy legyen kit követni.

Nem isteni színjáték volt ez csupán, hanem a Szent behatolása az ember világába. Micsoda találkozás volt ez?! – ez volt a TÖBB győzelme, a NAGYOBB, az EGÉSZEN MÁS térdre kényszerítő magasztossága.

Az adventi idő arra figyelmeztet bennünket, hogy ez a teljesen kitarulkozott és minden frontot megnyitó Isten azért mutatta meg szentséges és kegyelmes szeretetét, hogy bocsánattal közeledve, TISZTÍTÓ TALÁLKOZÁST hozzon az ember számára a SZENT ISTENNEL.

Aknay János kiállítása egy angelológiai képeskönyv – az angelizmus veszélyei nélkül. Reformátoraink hasonlóan kerültek az angelizmust. Kálvin híres bűnvalló imádságának kezdetén így vallott: „Úr Isten, örökkévaló és mindenható Atyánk! Íme, egybegyűltünk itt, és a szentek egyességében, az angyalok és idvezült lelkek társaságában trónusod elé visszük áldozatunkat.” Luther pedig így fejezi be esti imádságát. „Mert én magamat, testemet, lelkemet és mindenemet kezedbe ajánlom. Szent angyalod legyen velem, hogy a gonosz ellenség erőt ne vehessen rajtam. Ámen.” Claus Westermann ószövetség-tudós szerint: „Ha nem jönne többé angyal, elpusztulna a világ. Míg Isten hordozza a földet, folyton küldi angyalait. Az angyalok idősebbek minden vallásnál – és még mindig eljönnek olyan emberekhez is, akik vallásról hallani sem akarnak már.”

Aknay János absztrakt angyalai arra biztatnak, hogy engedjük hatni magunkra az angyali üzenet tisztító hatását. Eredményezzen ez bennünk tisztító találkozást a Szentséggel! Ehhez a találkozáshoz kívánok mindenkinek kellő türelmet, nyitottságot és befogadó-készséget.

II. Ünnepre hangoló: a szeretetközpontú világkép jegyében¹⁵³

„A szeretetben nincs félelem, sőt a teljes szeretet kiűzi a félelmet...” – tanítja a szeretet apostola, János apostol (1Jn 4,18a). A lipcsei Tamás-templom két nagy óriása, Bach és Mendelssohn muzsikája után anakronizmus lenne előállni egy jámbor óhajjal vagy egy közhelyes jókívánsággal. Ide ez az állítás, ez a letisztult igazság illik, amely a válságok és a katasztrófák korában élő ember számára biztonság, védelem, elrejtettség, létbátorságot tápláló állítás: „A szeretetben nincs félelem, sőt a teljes szeretet kiűzi a félelmet...”

Egy új világkép tárul fel az előtt, aki komolyan veszi ezt az állítást.

A különböző világlátások harcában mi vagyunk a célpontok. Szeretnének közel férkőzni hozzánk, és meghódítani bennünket a legkülönbözőbb áramlatok.

Voltak és lesznek is *törvény-centrikus*, merev, csőlátású világképre csábítók, akik tilalomfák mögé rejtik életüket.

Voltak és lesznek is *bálvány-centrikusságra hajlók*, a hamis isteneknek engedők, a manipulációknak behódolók, divatból kegyeskedők, ál-vallásosok, akik csak ritkán, vagy soha nem tudtak az igaz Istenig emelkedni.

Voltak és lesznek is *ismeret-központú*, mindent tudni vágyó, információmániás emberek, akik „a tudás hatalom” jelszavával visszaélve, kisajátítják maguknak az adatokkal, titkokkal együtt a magasabb rendű pozíciókat is.

Voltak és lesznek is *egocentrikus* világlátásúak, akik sztárolják magukat, akik könyörtelenül csak saját zsebre dolgoznak, erőszakos könyökléssel, gázoló lábakkal, akik a mondatot mindig „én”-nel kezdik és önmaguknál be is fejezik.

Ezekből a kategóriákból kerülnek ki a nagy túlélők, az életművészek, a magukat mindig átmenteni tudók. Mivel ezek a típusokkal számolnunk kell, ezért van jelen olyan makacsul a félelem a mi világunkban is.

A fortélyos félelem törvényszerűségei hatnak, mert a törvényeskedőknek is, a hamis isteneknek engedőknek is, az információ-betyároknak is és az önzőségben szenvedőknek is „barátjuk”, velejárujuk a félelem. Egy gyékényen árulnak a megfélemlítéssel, sőt eszközük, fegyverük, következményük a félelemkeltés.

János, a szeretet apostola ezeket az életstílusokat, irányzatokat ismerve szól, hogy tudjuk meg: ezeknek a világképeknek lejárt az idejük, mert volt valaki a világtörténelemben, akiben nemcsak egy új alternatívát vagy vetélytársat kap-

¹⁵³ Elhangzott a Debreceni Református Hittudományi Egyetem karácsonyi koncertjén, 2011-ben.

tak az emberi elképzeléseken alapuló világképek, hanem amely felválthatja, felülírhatja azokat, mert a részlegességből, a töredékességből és a kicsinyességből akar kiemelni.

Megjelent ebben a világban a szeretetközpontú világkép. (Jn 3,16) Az Isten Egyszülött Fia legyőzte a félelemre okot adó erőket: a halált, a törvényeskedést, a hamis isteneket és hamis krisztusokat, a racionalizmust és az önzést is. Nincs többé korlát, hogy az ember ne lásson tovább önmagán, mert Jézusban maga az Atya állt az ember elé, és ez az Isten szeretet-köntösben jött, örömhírrrel, szabadtással, végtelen bocsánattal és mélységes bizalommal.

A Krisztus által hozott szeretetet minősítő *teljes* szó nem a mennyiségre utal, még csak nem is a filozófiai értelemben vett tökéletességre, hanem a szeretet funkcionalitására mutat, mert a teljes szeretet megfelel a szituációnak: rendeltetésszerű, célszerű és célba juttató, integratív és nem szeparatív, magához ölelő és nem eltaszító. Tudja szabályozni a mértékét, s nincs túladagolás belőle, de nem is vonja magát ki egy kapcsolatból, ahol érzelem-mentesen történnek a dolgok.

Akiben működik ez a teljes szeretet, az finomhangolású érzékenységgel tud élni családban, baráti körben, munkahelyen, közéletben, az adott életterében, mert engedi, hogy önmagában és a környezetében a szeretet rendezze a sorokat, a gondolatokat, a döntéseket, a felelősségi köröket, az erkölcsiséget és az értékeket.

A katasztrófák és válságok világában engedjük, hogy a szeretet kitalítsa a félelmet az életünkben. Ebben akar segítségül lenni nekünk az az Isten, Akinek leglényegesebb tulajdonsága a szeretetképesség, sőt Ő maga a tökéletes SZERETET.

Aki nem hagyja ki a maga életéből Őt, a szeretetforrást, az nem fog a félelemmel megalkudni, az bátran tud dolgozni és tanulni, tanítani és nevelni, élni és élni-segíteni másokat, és – a világképek vetélkedésében – bátran meri képviselni: „A szeretetben nincs félelem, sőt a teljes szeretet kiűzi a félelmet...”

Horoáth Katalin: A remény felé (2009)

A debreceni fotóművészet keresztmetszete

Máthé András (szerk.): 80 éves a Debreceni Fotóklub

Debreceni Fotóklub Közhasznú Egyesület, Debrecen, 2011, 120 oldal

Noha az első hivatalos, a fotográfia ügyét a művészi kifejezésen keresztül is társadalmi (eszmei) kohéziós erőként tekintő szervezet, a *Debreceni Fotóklub* csak 1931 februárjában alakult meg – a kereskedő Aszmann Ferenc irányításával –, a fotózás és a fotográfia (mint tárgy és „mutatvány”) szeretete nemcsak a következő, hanem a megelőző nyolc évtizedben is jellemezte a várost.

A debreceni fényképezés kezdeteiről is olvashatunk abban a reprezentatív albumban, melyet a ma is működő *Debreceni Fotóklub* megalakulásának 80. évfordulójára adott ki a Debreceni Fotóklub Közhasznú Egyesület, Máthé András fotóművész szerkesztésében.¹⁵⁴

A fiatalon elhunyt, a kísérleti fotózással és a fotótörténettel egyaránt foglalkozó Vadász György (1953–1985) jegyezte föl 1985-ben azokat az adatokat, melyek már az 1850-es évektől kezdve mozgalmas fényképészeti közéletet sejtettek. A „viszontlátott arcmás varázsa” a vándorfényképészek bodegáiba vonzotta a közönséget, és már 1864-ben kialakították az első műtermet (a Gondi és Egey cég egészen 1923-ig működött). Az 1880-as évek közepétől megélénkült a debreceni piac, elterjedtek a modern eljárások, a debreceni fényképészek a nemzetközi mezőnyben is sikerrel szerepeltek (Papp Albert 1891-ben aranyérmet nyert a temesvári nemzetközi kiállításon). A Bika Szállóban tartották 1892-ben a sztereófénykép (fotóplasztikum) bemutatóját, a nagyerdőn dioráma működött, a Polgári Körben 15–20 amatőr fényképezőt tartottak nyilván, s az amatőrmozgalmat a millenniumi láz lelkesítette.

1896-ban Amatőr Egylet alakult, majd Bodzó Sámuel rendőrfőkapitány hamarosan létrehozta az első fényképes bűnügyi nyilvántartót Debrecenben. Haranghy György banktisztviselő 1902–10 között szinte minden nemzetközi és hazai pályázatot megnyert, Ruzicska Gyulával 1904-ben amatőr műtermet ho-

¹⁵⁴ A *Mediárium* jelen számát a *Debreceni Fotóklub* egykori és mai tagjainak munkáiból válogatott fotográfiák illusztrálják. Külön köszönetünket fejezzük ki Máthé András fotóművésznak, a fotóklub vezetőjének, illetve az alkotóknak, hogy hozzájárultak (egy kép – Varga József 2011. évi pályázati 2. díjas *Csendélet* című kompozíciója – kivételével) az ünnepi albumban is megjelent alkotások közléséhez.

zott létre, szaklapot indítottak (*Amatőr útmutató* – a lap, megszűnése után, *Műkedvelő fényképező* címmel indult újra). Az aranykort Vásáry István polgármester és helyettese, Zöld József készítette elő, akik maguk is jeles amatőrök lévén, vándordíjat alapítottak, okkal remélve azt, hogy Debrecen lesz a vidéki fotóélet centruma.

A *Debreceni Fotóklub* megalakulása után két évvel indította el a *Fotóamatőr* című művészeti folyóiratot, a fotóklub tagjai egyre-másra nyerték a hazai és nemzetközi fényképeszeti pályázatokat, illetve Debrecen is több, világszínvonalú kiállítás házigazdája volt. Az 1938-as fotókiállítást 15 ezer látogató tekintette meg a Déri Múzeumban, s a fotóklub akkori tagjai összesen mintegy fél-száz különböző kiállításon jelenítették meg Debrecen fotókultúráját. 1939-ben a *II. Nemzetközi Művészi Fényképkékiállítást* szervezték meg Debrecenben; a következő esztendőben a *Négy nemzet* kiállítás innen vándorolt körbe az országban; a klub tízéves jubileumi kiállításán, 1941-ben több mint 200 debreceni fotográfus állított ki (külön szekcióban kaptak helyet a kezdők, az amatőrök, a szakfényképészek és a művészi fotográfusok).

Vadász Györgynek a második világháború utáni helyzetet jellemző kritikája szerint „sem a művészi szemlélet, sem a társadalmi elvárások nem tették lehetővé az önálló alkotói egyéniségek kibontakozását. Az országépítés feladatai közepette a munkát dicsőítő heuréka jelentette az egyedüli fotótémát.” Minőségi változást csak az 1958-ban – Pethő Bertalan fotóművésszel az élen – újra-indított fotóklub, illetve a *Műhely '67* című kiállítás létrejötte ígérhetett. Az experimentális fotográfia ennek köszönhetően honosodott meg a városban, és a következő fotógenerációk számára is útmutatással szolgált.

Szabó Antónia képző- és fotóművész is azzal a gondolattal vezeti be a hetvenes évekre vonatkozó helyzetelemzését, hogy nemcsak a debreceni, hanem az egész magyarországi fotótörténelem a *Műhely '67* kiállítással indult újra. Felidézi az egyik szervező és kiállító, Horváth István szavait, aki szerint a hatvanas években felnőtt fiatal művészgeneráció egyértelműen szakítani akart az „akadémista” szemléletmóddal, és ezt a törekvést nemcsak a kísérleti műfajok iránti vonzalom jelezte, hanem a társadalomábrázoló témák, a dokumentatív jellegű szociofotók készítése is.

Szabó Antónia azonban arra is figyelmeztet, hogy a Kossuth Lajos Tudományegyetemen megrendezett *Műhely '67* nem számított elszigetelt jelenségnek, a „látás és láttatás kultúrája” új értékpreferenciákat kívánt, melynek egyik reprezentatív kerete lehetett a fotómontázs.

A fotómontázsok „lírai abszurdításán” egyrészt a filmes gondolkodás süttött át (mint a későbbi operatőr, Bodnár S. Imre esetében), másrészt a képzőművészeti határok tárulkoztak ki a szürrealista, De Chirico és Magritte metafizikus megfogalmazásait alapul vevő kifejezés felé (Szabó Antóniánál). S ez a szemlélet azért is érvényesülhetett erőteljesebben – Debrecenből sugározva szét jelzőfényeit, a *Szegedi Szalonon* keresztül, az egész országra –, mert Horváth 1975-ben létrehozta a *Debreceni Fiatal Fotósok Stúdióját*.

A stúdió működése szerencsésen esett egybe a Pap Gábor művészettörténész által éppen ekkor indított *Képzőművészeti és Esztétikai Szabadegyetem* kurzusaival, minek köszönhetően a metafizikaiba beépülhetett a szerves szemlélet is. (Ebben az időszakban ez a látásmód egyértelmű közéleti állásfoglalásnak is minősült, hiszen a tradíció egyetemes – s bizonyos értelemben transzcendens – kontextusba illesztésével a nemzeti jelleg fölerősödött.)

A Máthé András által szerkesztett album szöveges történeti vezetőjében az 1986–2007 közötti időszakot Vencsellei István és Andics Árpád fotóművészek mutatják be. Vencsellei Vadász György halála után, 1986-ban vette át a klub vezetését, mikor is megindult a kapcsolat a debreceni és a nagyváradi fotóműhelyek (például *Tavirózsa Fotóklub*) között, s az óta is rendszeresek a szimultán és cserekiállítások, illetve a közös szervezésű nemzetközi szemlék.

Andics Árpád arra figyelmeztet, hogy a stúdió megszűnése után az avantgárdos lendület is – szükségszerűen – alábbhagyott, ugyanakkor a Seres Géza orvos-fotóművész vezetésével megalakult Debreceni Új Fotóműhely megszította a debreceni fotósokat. Ez a „megosztás” azonban több tekintetben gazdagította is a kortárs debreceni fotográfiát – miként a Máthé András által 1993 és 2003 között vezetett, máig egyetlen magán fotógalériája, a Multi Fotó Galéria, például az ország távolabbi pontjairól meghívott vendégalkotók meghívásával, szintén új ösztönzéseket kínált. Egyebek mellett az új fotóműhelyben folytatott kísérletek is hozzájárultak ahhoz, hogy a digitális technika térhódításával hadakozva, ismét előtérbe kerül a klasszikus montázs, és mind nagyobb szerepet kap az archaikus fotográfia (például a lyukkamerás megoldások).

A *Debreceni Fotóklubot* 2007 óta vezeti Máthé András, akinek nemcsak azzal kellett szembenéznie, hogy megosztott lett a debreceni fotóélet, sokan kirekesztettnek érezték magukat, hanem a fizikai „hontalansággal” is. A klub korábban a régi Kölcsey Ferenc Megyei Művelődési Központban működött, annak lebontása után az új központban nem kapott helyet, de a Méliusz Központban igen. A mára majd’ félszáz igazolt tagot számláló klub egyesületté alakult (melynek

oka elsősorban a pályázati lehetőségekhez való nagyobb hozzáférés volt), és 2012-től megint új helyre költözött (az Ifjúsági Házban kaptak klubhelyiséget).

Érdekes feladat végigtekinteni a debreceni fotográfiában – írja Máthé András a jubileumi albumban –, hogy ki milyen alkotói utat, irányvonalat követett, vagy követ napjainkban. A debreceni fotográfiára mindig is jellemző volt a sokszínűség. „Foglalkozására nézve tanár, orvos, jogász, fotó, nyugdíjas, munkanélküli, órásmester, számítástechnikai szakember, környezetvédő, kulturális programszervező, autószerelő, agrármérnök, professzor található az alkotók között. Megélhetésként vagy passzióból, de mindannyian szenvedélyesen fotóznak.” S akár régen, amikor a műtermekben dolgozó idősebb mesterek (például Szipál, Hapák, Ruzicska) mellett virágzott a klasszikus amatőr fotográfia is, máig jelen vannak az újító szándékok és tendenciák (melyek a *Műhely '67* tényleges és szimbolikus hatásából építkeznek).

A 120 oldalas album természetesen nem elsősorban fotótörténeti elemzéseket közreadó tanulmánykötet, hanem az alkotók bemutatása (életrajzi adatok és képek) révén teszi lehetővé a kronologikus keretben láthatóvá váló szellemi és művészi tendenciák alakulásának követését. A korábbi klubtagok felkutatása meglehetősen nehézséget okozott, mert alig maradtak fenn személyes adatok és elérhetőségek, ám a kiállítási katalógusok és archívumok, a gyűjtemények és levéltári anyagok (nemkülönbén a személyes kapcsolatok) ebben segítséget kínáltak. Így sikerült összesen 93 alkotó (legalább lexikon-szócikk szerű) portróját megidézni a kötetben, mely a debreceni fotográfia nyolc évtizedének keresztmetszetét ugyanúgy megrajzolja, mint ahogy föllebegteti előttünk a város „lelkiségét” is a képeken keresztül.

Mert a fotográfia nem elsősorban tárgy, hanem – mivel elsődleges „anyaga” a fény – egy olyan, láthatóvá formált Mítosz, melyet önnön múlandóságunk legyőzésének illúziójával teremtünk meg. Egy mítoszban pedig egy közösség sokkal inkább újrakonstruálja magát, mintsem megőrökíti a történelmét. S noha valóban színes és változatos az a kép, melyet az egykori és mai fotóklubos alkotók műveiből rakunk össze, leginkább meggyőzők azok a törekvések lesznek, melyek túllépnek az Időn, és megfoghatatlanná teszik a Teret.

VITÉZ FERENC

SZERZŐINKHEZ

Kérjük szerzőinket, hogy a bibliográfiai adatokat a következő formában adják meg:

Könyv:

Rosengren, Karle Erik (2004): *Kommunikáció*. Typotex, Bp.

Kötetben megjelent tanulmány:

Szigeti Jenő (2002): *A bibliai szép nő, meg a szép férfi*. In: Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – Makrokozmosz. Tanulmányok a transzcendensről III*. Balassi, Bp., 285–295.

Folyóirat-cikk:

Pál Csaba (2011): *A nagy átverés, avagy félrevezető, megtévesztő címek az internetes médiumokban*. *Mediárium*, 2011/3., 5–13.

Online-forrás:

Flusser, Vilém (1990): *A fotográfia filozófiája*. Budapest: Tartóshullám – Belvedere – ELTE BTK. <http://www.artpool.hu/Flusser/flusser.html> (Utolsó letöltés: 2012. 04. 06.)

Hivatkozás:

Lehetőség szerint szövegekői hivatkozást kérünk (Rosengren, 2004. 187) – lábjegyzetben is –, a részletes irodalomjegyzéket a szöveg végén adják meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI

ARANY LAJOS – *irodalmár, műkritikus*

BOCSI VERONIKA – *oktatásszociológus*

FEKETE KÁROLY – *gyakorlati teológus*

KARASSZON DEZSŐ – *orgonaművész, zenekutató*

KOVÁCS ÁBRAHÁM – *rendszeres teológus, történész*

NÉMEDI GUSZTÁV – *református lelkipásztor, történész*

NÉMETH NÓRA VERONIKA – *doktorjelölt*

OLÁH RÓBERT – *régi könyves, könyvtáros*

PUSZTAI GABRIELLA – *oktatáskutató*

VITÉZ FERENC – *irodalmár, kulturális antropológus*

A folyóirat jelen számát a *Debreceni Fotóklub* egykori (Aszmann Ferenc, Gervai Tamás, Vadász György, illetve Kovács Tibor) és mai tagjainak (Horváth Katalin, Kocsis István Tamás, Máthé András, Szabó László és Varga József) fotográfiai illusztrálják.